

ҲУСНИДДИН
ШАРИПОВ

САЙЛАНМА

ИККИ ЖИЛДЛИК
ИККИНЧИ ЖИЛД
БИР САВОЛ
ШЕЪРИЙ РОМАН

ТОШКЕНТ
Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1983

Шарипов Ҳусниддин.
Уз2 Сайланма: 2 жилдлик.— Т. Адабиёт
Ш 26 ва санъат нашриёти, 1983.
Ж. 2. Бир савол: Шеърий роман. 200 б.

Ҳусниддин Шарипов «Сайланма»сининг иккинчи жилдига «Бир савол» шеърий романи киритилди.

Роман воқеалари қизиқарли ва тезкор. Бош қаҳрамон тақдири гоҳ янги тузум қурилишининг долғалари, гоҳ севги йўлидаги изтироблар, гоҳ Улуғ Ватан урушининг оловли йўллари картиналари орқали ёрқин ифода этилади.

Шарипов Х. Избранные произведения.
В 2-х т. Т. II. Таков вопрос: Роман в стихах.

Ш 4702570200 — 134
М 352 (04) 83 — ДОП 83

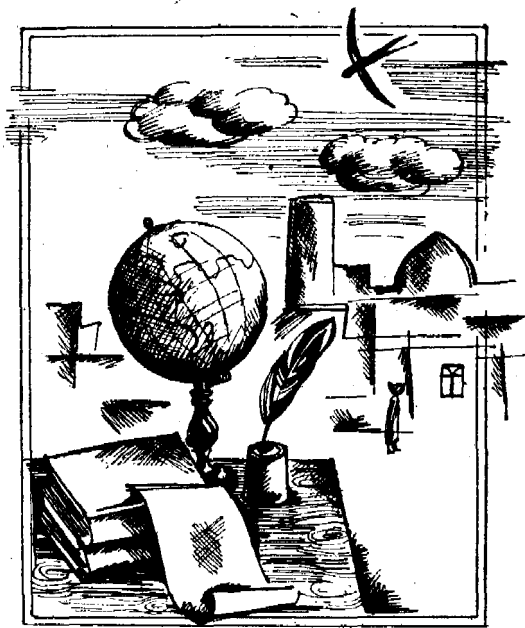
Уз2

МУҚАДДИМА

Азиз Ватан,
Иқбол ватани,
Қадди баланд,
Қадри баландим!

Юрагимга жо этиб сени,
Қучоғингда нурга беландим.
Ўрмончилик бўлса-да касбим,
Эколмадим унча кўп дарахт.
Улуғ юртим, безовта асрим
Ва халқимни куйлаб топдим бахт.
Мана, ёшим етмоқда қирққа,
Яхшиларнинг қаторидаман.
Улғаймоқда давр билан бирга
Ўзбекистон аталмиш чаман.
Ватан деган сўзни мисрамда
«Қураш» билан қўйсам ёнма-ён,
Одими кенг, камтарин ҳамда
Ғолиб Инсон бўлар намоён.
Умрим ўтди ўшалар билан,
Шулар билан экканим унди.
Фарзандларинг ҳақида, Ватан,
Мен куйлайин,
Сен тингла энди.

МЕН БУ ЕРГА КЕЛМАС ЭРДИМ,
ЕР КЕЛТИРДИ МЕНИ

БИРИНЧИ БОБ

I

Фарзанд яйраб беланчагида,
Қувончингга қувонч уларкан.
Тук ниш ургач бурнин тагида,
Бола зоти «бало» бўларкан.
Не ҳам қилсин, ахир, Хайрихон,
Угли куйиб-пишиб ўлтирса,
Топмай туриб ўзи бурда нон,
Ишқ домига тушиб ўлтирса?
Хурсанд бўлди Хайрихон аввал,
Тўй қилмоққа кўнгли қизиди.
Иноят ҳам одобли, гўзал,
Излагандан аъло қиз эди.
Бир чоршанба ёпиб иссиқ нон,
Ёнга икки кампирни олиб,
Иноятлар уйига жувон
Кириб борди бошин хам қилиб.
Бир бордилар,
Бордилар такрор.
Қизи борнинг нози ҳам бор-да!
Қиз тарафда «эримади қор»,
Қолиб кетди илтимос «қор»да.
«Қизимиз ёш» дейишди бир гал,
Ҳа, ёш эди бўлажак келин.
«Тўй бошлашга камхаржроқмиз сал»,
Деб баҳона қилишди кейин.
Учинчи бор қизга бахт тилаб

Боришганда,
Бир қўшни кампир
Енгил-енгил сўзларни улаб,
Вазмингина ясади занжир:
— Отаси йўқ қизнинг бошида,
Йигитнинг ҳам кўнглида шу доғ.
Қуш етимнинг қилган ошида
Кўз ёш шўри бўлади кўпроқ.
Етиб ортар биз чеккан заҳмат,
Фарзандлар ҳам бўлмасин шўрлик.
Келганингиз учун минг раҳмат,
На чораки,
Узр!
Хуш кўрдик...

II

Айб йўқ эди кампирда асло,
Бу ҳам ҳали ҳолва гап эди;
Чунки қизнинг онаси Ҳамро
Унга шундай тайинлаб эди:
«Қўшни хола, айтнинг чўчимай,
Бўлишса-да меҳмонлар ўсал,
Менинг қизим совуқ сув ичмай,
Қанд устидан бол татиб ўсар.
Куяр ҳасад ўтида барча,
Кўриб унинг нозик белини.
Бўлолмасми шундай ойпарча
Бир маъқулроқ уйнинг келини?
Жисмини эл мақтайди доим,
Исмани ҳам ўйланг ниҳоят,—
Иноятни қодир худойим
Ўзи этган мўнга иноят,
Муносибмас буларга қизим,
Уй-жойига кулиб келганман.
Ўсмоқчидаб уч-тўрт қўшнисин,

Қимлигин ҳам билиб келганман.

Уғли — гўдак.

Бунинг устига,

Ҳали олим бўлмоқчи, дерлар.

Қиз боланинг завқу ҳуснига

Тушунарми илми эрлар?

Йигит киши ўлтираверса

Китоб узра шамдай саргариб,

Ешлик жуда омонат нарса,

Қизим тезда қолмасми қариб?

Қўшни хола, илтимос сизга,

Совчиларни болаб қантаринг;

Зинҳор-зинҳор остонамизга

Келмайдиган қилиб қайтаринг».

Сўнг пул олиб Ҳамро ёнидан,

«Мойлади-ю» кампирнинг кафтин,—

Йироқлашди меҳмонхонадан

Қиз боладай ўйнатиб кифтин.

III

Шундай бўлди.

Гапнинг қисқаси,

Хайрихондан ҳол-аҳвол сўранг:

Алаmidан титраб тиззаси,

Етиб олди уйига аранг.

Уйда уни кутади Холдор,

Кутганлари лекин беҳуда.

«Керак эмас менга ўзга ёр»,

Дер эди у ҳатто уйқуда.

Уғли боқса ёниб-энтикиб.

Она нима жавоб беради?

Уф... Бурнингдан ўтказгандек иш,

Тақдир мунча азоб беради?

Қўлинг бор-ку...

Бир оз қисқароқ!

Орзу кўп-ку...

Ушатиш қийин!

Бахт — баландда.

Тикилсанг узоқ,

Кўз тинади,

Оғрийди бўйин.

Тўғри, унинг фарзанди Холдор

Усган она нонин татимай;

Она унга қўндирмас губор,

Ардоқлар илк муҳаббатидай.

Фабрикада ўтар ҳар куни,

Меҳнат қилиб кутар эртасин.

Ортиб қолса беш-ўн сўм пули,

Ясантириб қўяр эркасин.

Хайриятки, қатнамас узоқ,

Сабр қўшар бу ҳам сабрига.

Хайрихоннинг ҳовлиси бу ёқ,

У ёқ эса —

катта фабрика.

Кўп эмаса, майли, озроқ ер,

Эл ичида омон юрса бас!

Аммо, доим

«Ўғлим инженер

Бўлсайди» деб қилар у ҳавас.

Ҳавасда ҳам кўп хосият бор,

Уфқингни у нурга чулғайди.

Кўчадавак бўлмасдан Холдор,

Темир-терсак ўйнаб улғайди.

IV

Мўъжаз эди у пайтда шаҳар,

Қорхона кам.

Пасту баланд — боғ.

Уқувчига эса мактаблар

Ўргатарди боғ илмин кўпроқ.

Мақтабда ҳам чиқмас эди ҳеч
У физика кабинетидан.
Савол берар эди пешма-пеш,
Муаллимнинг юриб кетидан.
Ўспиринга кекса муаллим
Унча диққат қилмади аввал;
Чунки сергап ўқувчига ким
Жавоб бериб улгурар ҳар гал?
Кейинроқ у ўзи қизиқиб,
Китоб-журнал тита бошлади
Ва Холдорни, дарслардан чиқиб,
Кабинетда кута бошлади.
Шундай кечди бир неча ёз, қиш,
Китоблардан ўрганиб ақл.
Ёт сўзларга ўтмай қолса тиш,
Чизмаларин қилишди таҳлил.¹
У маҳаллар —

имконият тор,
Бой эмасди мактаблар жуда.
Шу сабабли ҳавасманд Холдор
Устахона қурди уйида.
Хайри, бир жуфт узугин сотиб,
Тутди унга «хазинаси»ни;
Ўғил унга берди тузатиб
Аввал тикув машинасини.
Фарзандининг санъатин кўриб,
Ётди она боши осмонга
Ва атайлаб мактабга кириб,

¹ Немис физиги Гейзенберг фалсафага эътиқод қўйган истеъдодли ёш олим Вейцзекерга: «Ҳозир замонавий физикадан маълум даражада билимга эга бўлмаган киши фалсафа кўчасида гангиб қолиши мумкин. Ўзингизни карвонда орқада қолган кишилар сафида кўргингиз келмаса, дарҳол физика билан шугуллана бошланг» деган эди. Холдор домласи билан журнал варақлар экан, шу гапларга ҳам кўзи тушган бўлиши эҳтимолдан йироқ эмас.

Муаллимни айтди меҳмонга.

Уқитувчи —

хоксор бир киши —

Кутдирмади уларни узоқ.

Ботса ҳамки милкига тиши,

Ошни еди қилмай ноз-фироқ.

Хайрлашув чоғига она

Оқ фотиҳа тилади ундан.

Лекин кекса муаллим яна

Гулхан ясай кетди учқундан:

«О, сингилжон, ўғлингиз оқил,

Фотиҳага муҳтож ҳам эмас.

Бахтим борки, шунчалар қобил

Уқувчи-ла бўлдим ҳамнафас».

Ширин қилиб хуш калом ила

Хайрихоннинг берган тузини,

Қамтар домла эҳтиром ила

Успиринга бурди юзиңи:

«Иложим йўқ тан бермай, иним,

Хатто мени йўлдан урдинг-а!

Жўшиб турса фикринг бетиним,

Таниларсан ҳали юртингга.

Кўп ўқидинг.

Ақл йиғдинг бот.

Аммо, дўстим, шу гап ҳам ҳаққи,

Доноларнинг фикрин олиб ёд,

Уз фикрингни йўқотсанг —

Чакки!»

Кўпни кўрган мўйсафид одам

Шундай дегач, тўғридан-тўғри,

Фарзандига аввалгидан ҳам

Ошиб кетди онанинг меҳри.

Очиб-сочиб бисотда борин,

Умидларга тўлиқ бокира

Эъзоз қилди ёлғиз Холдорин,

Етимлигин билдирмай сира.

V

«Етимман» деб бўлмас ўғил хун,
Чунки тирик Хайрининг эри;
Бундан сал кам ўн тўрт йил бурун
У бадарға этилган эди.
У умрбод бадарға бўлган,
Исм-шарифи —

Алиев Аброр.

Ўзи уриб ўзини йўлдан,
Ўзи этган ўзини абгор.
У хаттоки кайфи борида
Ари инин ковлаб юрмасди;
Бировларнинг бедазорида
Бедана ҳам овлаб юрмасди.
Оиласин этарди таъмин
Боғчасига эккан-тиккани;
Сақламасди юрагида кин,
Тилда ҳам йўқ эди тикани.
Шарқирарди замон худди сой,
Қўлга ҳамма олганди қурол:
Босмачига орқа қилса бой,
Қизил боғич боғларди қарол.
«Ер юзига гулгула солган
Ҳокимият яшаркан қанча?»
Деб ўзини бир четга олган
Одамлар ҳам бор эди анча.
Ҳар кеч улар соядай писиб,
Чойхонага кириб келарди.
Биров қувнаб,
Бировлар «сасиб»,
Давр зайлидан баҳс қиларди.

VI

Чой шопирар Аброр бир четда
Гапдонларнинг оғзига қараб.

Кимдир дейди: «Эски мачитда
 Очилармиш янгича мактаб!»
 Сачраб тушди ямоқчи кўса:
 «Оёқ ости бўлур диёнат!»
 Мисгар: «Имон — кўнгилда!» деса,
 Қассоб дейди: «Кўнгил — ҳамоқат!»
 Йўқ, Аброрга маъқулмас бу гап.
 Ёши анча кичик бўлса ҳам,
 Гапдонларнинг оғзига қараб
 Ултирмоққа топмади чидам:
 «Қассоб акам ҳақдир эҳтимол,
 У юракни ўлчар қадоқлаб.
 Рост гап шуки, ҳукумат — ҳалол,
 Курашар у йўксулни ёқлаб.
 Илм борки —
 хаммаси яхши,
 Емон нарса —
 хўрлик ва ўлим!
 Мана энди, меҳнаткаш киши
 Топиб олар албатта йўлин.
 Наҳот, «Кел!» деб гул ёзса гунча,
 Асалари қочар ширадан?
 Майли, ўғлим катта бўлгунча
 Узим бориб ўқиб тураман!..
 Хуш суҳбатнинг олови ўчиб,
 Совуқ сукут қўнди ўртага.
 Қассоб оғиз очмоққа чўчиб,
 Томоқ қириб қўйди жўрттага.
 Қўл югуртди кўса асабий
 Иякдаги тўрт жуфт мўйига...
 Сўнг, тишига мум босган каби,
 Жим тарқалди ҳамма уйига.
 Ҳеч ким демас: «Аброр — шум қадам».
 «Қўли эгри» демасди ёки.
 Мўмин-қобил йигит бўлса ҳам,
 У бир сўзин қилмасди икки.

Қатнаб қолди мактабга ҳар кеч,
Парво қилмай истеҳзоларга:
«Майли,— дейди у,— ҳозирча — қиш,
Тилдан қолар кўкламда қарга!»
Қассоб, баззоз ҳамда аҳли дин
Авваллари куйиб юришди.
Бора-бора истеҳзоларин
Табассумга алмаштиришди.

VII

Чойхонага кирганда Аброр,
Энди тўрдан кўрсатишар жой.
Сўнгра, унга янги ва гулдор
Пиёлада узатишар чой.
Омиликдан, ўтмишдан нолиб,
Йигитни гоҳ солишар гапга.
Шунда Аброр китобин олиб,
Уриштирар ҳарфларни ҳарфга.
У гўёки китобнинг бетин
Тили билан «таталар» эди.
Чойхонада бу нарса, лекин,
«Томоша» деб аталар эди.
«Китобхонлик» бўлганда тамом,
Сиёсатни чайнай бошлашар;
Бири — баззоз,
Бирови — имом,
Ҳар юракда бир гашлик яшар.
Ҳатто қанд ҳам туюлмас ширин;
Уйлар бари келажагини:
Қайси бойнинг қайдаги ерин
Қайси гадо олажагини.
Хўп сўзлашгач «қулт-қулт» чой ютиб,
Илму ҳикмат, сиёсатлардан,
Биронта чол хотирин титиб,

Бошлар кўҳна ривоятлардан.
Қочганида ақл шираси,
Тил ҳавони қамчилаб турса,
Истиқбол ва ўтмиш ораси
Бўлиб қолар бир қадам нарса;
Ғийбат қайнар: «Ҳаёт жангининг
Чангларида гангимоқ бекор,
Яъни бошда турган тангрининг
Шафқати бор, нафрати ҳам бор!
Ҳукуматнинг уйига худо
Чироқ ёқиб қўйибди бугун.
Тангри ғазаб қилса мабодо,
Ағнар чироқ,
Бурқирар тутун.
Ҳа, кўрсатса оллоҳ каромат,
Иўлбарс бўлиб ўсар ҳатто той;
Чақмоқтошга қолмади ҳожат,
Мана — гугурт,
Мана — лампа мой!»

VIII

Секин оқар чолларнинг куни,
Шундай қилиб ўтказишар вақт.
Тинглайвериб олди-қочдини,
Бўлар Аброр бадани карахт.
Ҳар сўз ўхшар уйқу дорига,
Усти — ширин,

мағзида — заҳар.

Узр айтиб «улфат»ларига,
Аброр иўшни даврага ўтар.
Утар хурсанд —
Неча вақт дайдиб
Уз қавмини топгандай аранг.
«О, кун чиқди биз ёққа ҳам!» деб,—
Кутиб олар уни ёш-яланг.

Бари чайир, бари хушчақчақ,
Уйларида айланмас лойқа.
Дастурхон бўш,
Бир чимдим қаҳ-қаҳ
Хўрак бўлар бир қултум чойга.
Мисол учун...

Мана — Мадамин,
Топган эмиш ишкомдан қайлиқ.
Воқеанинг қандоқ бўлганин
Узи айтсин!
Е биз айтайлик...
Бўй бермади Мадамин аввал,
«Бор-э!» деди, «Йўғ-э!» деб олди,
Сўнг бошлади:
— Шу денг, бемаҳал
«Узумхўрлик» қилгим кеп қолди.
Нетай?... Турдим! Тўрт ёним — ишком,
Шу десангиз,
Ҳар лаҳза сайин
Қуюқлашиб борарди оқшом —
Пишганини қайдан топайин?
Фикр йиғиб қарасам мундоқ,
Эсга келди Холбува номи;
У яқинда қилувди хомтоқ —
Қоронғимас, демак, ишкоми!
Хаёлда ҳал бўлди муаммо,
Йўлга тушдим тунда шипиллаб.
Эл уйқуда.
Юрагим, аммо,
Шаҳар тинчин бузар гупиллаб.
Тақиллатиб дарвозасини
Оромига етказсам халал,
«Уйғотдингми шунга ҳам мени?»
Деб Холбува этмасми ўсал?!
Томоқ ўлгур қийнарди қақраб,
Ташналикка унча йўқ ҳушим.

Девор ошдим шер каби сакраб,
Беданадек

ишкомга тушдим.

Беданадек чўқиб ўтардим
Қандил янглиғ ҳар бош узумдан.
Бир вақт мундоқ кўзни кўтардим,
Олов чатнаб кетди кўзимдан.
Ёддан чиққан эди «бисмилло»
Боя, девор ошганим чоқда.
Қалтис ишда қўлловчи дуо
Унутилгач,

ҳолинг чатоқ-да!

Баайни ўт чиқди ўйиндан,
Тер қуйилди,
Қуриди тинка,
Фариштадек оппоқ кийинган
Қимдир қараб турарди менга!
Тордек инграр асабим таранг:
«Фариштами, ажинами ё?»
Шу десангиз, бахтимни қаранг,
Ой ҳам бугун сочмасди зиё.
Ана, юрди...
Қочайми роса
Қилганимча оёқни олти?
Оёқ — ерга,

юрагим эса

Курагимга ёпишиб қолди.
Ие!..

Қиз-ку?..

Оббо, қурмагур!

Келаверди мен томон тўғри,
— Э, — деди сўнг, — худога шукур,
Маҳалладан чиқипти ўғри!
... Вой-вой, узум емасдан ўлай,
Ҳибс бўлди менга бу чаман.
Барно жим.

Мен не жавоб қилай?
У қувмас!
Мен қандоқ қочаман!
Хўп, майли, қиз урса ҳамки тиг,
Эл ичида кетмасин бурдим;
Узумларни текширган янглиг,
Ишкомларга кўз югуртирдим.
— Яхши,— дедим,— жуда ҳам яхши!
Дуруст меҳнат қипти соҳибкор.
Қўллари гул боғбоннинг иши
Бизга сабоқ бўлмоғи даркор.
Миришкорлик илмин шу боғда
Ўрганишга қилган эдим аҳд.
Шу десангиз, сал ёруғроқда
Келмоқ учун тополмадим вақт.
Камроқ бўлса гапимнинг тузи,
Айбга йўйманг,
Тилаб келдим туз,
Холбувамнинг шундай зўр қизи
Борлигин ҳам билмасдим ҳануз.
— Қизларимас —

набиралари!—

Барно қошин қоқди қамчидай.
Оҳ, фаришта!
Тип-тирик пари!!!
Қандоқ чидай,
Вой, қандоқ чидай!!!
Унут бўлиб «ўғри»лик ғами,
Мақтай кетдим уни бир маҳал,
Тўйиб узум еганимгами,
Томар эди тилимдан асал...
Мақтар эдим:
Тингларди осмон!
Тингларди қиз!!!
Тинглар эди боғ!!!

Мен силжирдим аста қиз томон,
Келарди қиз менга яқинроқ,

IX

Гапнинг сўнги айланиб кетди
Не учундир шивир-шивирга.
Биз ҳам бурун тиқмайлик энди
Ёшлар ёддан яширган сирга.
Тотли эпкин тўлдириб кўксин,
Қайтар уйга хуфтонда Аброр.
Шосупада

ухлатиб ўғлин,
Ёри кутиб ўлтирар бедор.
Кўпдан бери улар эр-хотин,
Аммо ишқ-ла ҳамон маст эди.
Эру хотин эрка Холдорин
Еру кўкка ишонмас эди.
Аброр,

тўйган тўқлидай миқти,
Тили чучук Холдорини ҳам
Чойхонага кўтариб чиқди
Энди учга қўйганди қадам.
Ёш-яланглар хурсанд бўлишди
Қаторлари ўсгани учун.
У томонга тортиб қўйишди,
Ирим қилиб,

дастурхон учин.
Чойхоначи янги чойхўрга
Алоҳида чойнак келтирди:
«Бугун нася бўлса ҳам гўрга!»
Деб ҳаммани роса кулдирди.
Эртасига-индинига ҳам
Чойхонага қатнади Холдор.
Гўдак эснаб, ғашлик қилган дам
Кимдир деди: «Бунда бир гап бор!»

Бир гап эмас,

кўп гап Аброрни

Мажбур қилган эди бу ишга.

Эр қўлига ташлаб Холдорни,

Хайри қатнар эди ўқишга.

Бекорчининг тили —

эрмаги,

Жон огритмай чўқир улфатлар:

— Бола боқиб уйда эрлари,

Хотинлари ўқишга қатнар!..

— Чиқай десанг тезгина сафдан,

Тезроқ бошла, Мадамин, тўйни.

Қайтгунича келин мақтабдан,

Аброр билан пойлайсан уйни!..

Х

Аброр кулиб қўя қолади,

Ачинса-да ўша нодонга.

Ўзи зимдан назар солади

Чоллар давра қурган томонга.

Аброр ҳайрон.

Негадир бугун

Мўйсафидлар бесаранжомроқ;

Кўзларида милтирар учқун,

Тез-тез қоқиб қўйишар томоқ.

Қулоқ тутди.

Пешонасидан

Муздаккина терини артди...

Унда баззоз қироат билан

Такрор-такрор сўзлаб берарди

Қумқишлоққа зим-зиё тунда

Босмачилар қўнишганини,

Муаллимни солишиб хумга,

Тириклайн кўмишганини!

Бир ўқувчи қизнинг оғзига

Қозик қоқиб кетган эмишлар!

...Жон тикилар Аброр бўғзига,
Титроқ босар,
Бармоғин тишлар...
То шаҳардан аскар келгунча,
Босмачилар қочиб қолганмиш...
Аброр қўрқоқ йигитмас унча,
Лекин тирнар қалбини ташвиш;
... Муаллимни ва ўша қизни
Ҳурмат билан дафн этибди юрт...
Қўрмай қолди Аброр олисни,
Кўз олдини қоплаб олди дуд;
Уйга қайтди фаромуш бўлиб,
Босинқираб ўтказди тунни.
Эртасига

мийиғда кулиб,

Гапга солди Хайрихон уни:
— Тушингизда кимни кўрдингиз,
Ҳеч бунақа чекмасдингиз оҳ,
Оромингиз бузган ўша қиз
Наҳот мендан бўлса гўзалроқ?..
Аброр ҳамон паришон эди,
Ёр рашкидан топмади ҳузур.
Тушунтириб хатарни,

деди:

— Уқишингни бир оз қўйиб тур!
Хайри ҳайрон:
— Шошманг, айланай,
Тўйиб олинг аввал уйқуга.
Соз бўларди,

мени қийнамай,
Тушингизни айтсангиз сувга.
Барҳам топиб ширин хаёллар,
Тоза уруғ шўрга тушдими?
Миясини еб қўйган чоллар
Сизга шуни ўргатишдими?
Ақлингизни чалғитар доим

Аталадан устихон чиқиб,
Утар-кетар бу кунлар, жоним,
Юрманг кейин хижолат чекиб,
Мен ёмғирга тутдим бошимни,
Сиз ҳам, жоним, чўчиманг дўлдан!
Совутмайман пишган ошимни,
Қитобимни қўймайман қўлдан.
Шунча қўрқиб-писганим етар,
Сўраганга шундай деб айтинг!
Эрнинг иши кўчада битар,
Боринг энди,
Гўшт олиб қайтинг...

XI

Эркак чидар аёл зарбига,
Сўкмади у ёрин, урмади.
Узи тахлаб олган Хайрига
Баланд эди Аброр ҳурмати.
Билади у —
 бефойда ўгит,
Қўнмас хотин, барибир, гапга.
Индамасдан қўзгалди йигит
Ва йўл олди гузар тарафга.
Босиб-босиб аччиқ чой ичди,
Босилгандай бўлди ҳоври сал.
Лекин баттар ачишди ичи,
Қийнай кетди қалбдаги чигал.
Хотинидан дам еган одам
Шундай кўйга тушади фақат.
Безгак каби хуруж қилиб гап,
Эзар эди уни бешафқат.
Шаҳарча тор, кун эса узун,
Нима қилсин?
Кириб гўшт олди,
Вақтни тезроқ ўтказиш учун
Қассоб билан гаплашиб қолди.

Эркаклар ҳам гап кавлаганда,
Чиқиб кетар уй-жойи ёддан.
Қассоб пинҳон этади ханда,
Аброр нолиб қолса ҳаётдан.
Сўнг дейдики: «Замона чатоқ,
Хавотирда юрибди ҳамма!»
Ва баззоз-ла маслаҳатлашмоқ
Зарурлигин қилади шама.
Қунлар ўтди куннинг кетидан.
Ҳамон вазмин ташвиш кemasи.
Домла почча ва баззоз билан
Маслаҳат ҳам пишди чамаси.
Кейин эса...
Езиб чарчоғин,
Эл хотиржам ётганда ухлаб —
Маҳаллани ёритди ёнғин,
Бир лов этиб,
кул бўлди мактаб.

XII

Ҳукумат ҳам анойи эмас,
Ўткир кўзи,
кучли қўли бор.
Қасд қилганлар тезда бўлди паст,
Қўп ўтмасдан тутилди айбдор.
Кул остидан аввал
лампа мой
Идишини топиб олишди.
Мой баззоздан чиққан, ҳойнаҳой!
Уни дарров ҳибсга солишди.
Қассобхона ёпилди кейин;
Ғойиб бўлди домла бир маҳал
Қисиларди сиртмоқ кун сайин,
Аброрга ҳам етиб келди гал.
Қўпайтириб «аммо», «бирок»ни,
Терговчини қийнамади у.

Ўзгаларга ортиб гуноҳни,
«Мушук-сичқон» ўйнамади у.
— Хотинимни гапга кўндирмоқ
Келмади ҳеч қўлимдан,— деди.
— Нетай, ахир? Саводсиз юрмоқ
Афзалроқ-да ўлимдан!— деди.
— Майли,— деди,— жазо беринглар,
Шунда кетар юзимдан қора.
Фақат, ака, ўйлаб кўринглар,
Жўнроқ жазо топилса зора!..
Бўлмади бу илтимосдан наф;
Қатъий эди давринг шарти —
Йўқотганлар

боридан ажраб,

Олганлар ҳам

катта оларди.

Кўчки чоғи мўмиң ва маккор
Бирга қулаб тушгандай жарга,
Салладорлар сафида Аброр
Диёридан бўлди бадарга.
Яъни, айни йигит ёшида
Қанд ўрнига қалампир чайнаб,
Йигирманчи йиллар бошида
Сибирь томон кетилди ҳайдаб.

Ёдингизда бордир у дамлар:
Тупроққа ҳам вабо ёпишиб,
Поволжьеда минг-минг одамлар
Ўлар эди очликдан шишиб.
Ўзбекларнинг диёри бўйлаб
Ҳар бурда нон ҳисобда эди.
Хотини ва ўғлини ўйлаб,
Аброр жони азобда эди.
Юрагин дард этса-да ҳил-ҳил,
Жўнар чоғи кулиб турди у
Ва Хайрига деди:

— Шукр қил,
Итдай отиб ташлашмади-ку...

XIII

Шундан бери ўн тўрт йил ўтди,
Ўн олтига кирди арзанда.
Янгиланди Хайрининг ўти,
Совчиликдан қуруқ қайтганда.
Учинчи бор қизга бахт тилаб
Боришганда,
Бир қўшни кампир
Сўз устига сўзларни қалаб
Ташлагани ёдингиздадир:
«Отаси йўқ қизнинг бошида,
Йигитнинг ҳам кўнглида шу доғ,
Қўш етимнинг қилган ошида
Кўз ёш шўри бўлади кўпроқ!»
Бермоқ керак қиз тарафга тан;
Уйи тинчнинг гапи ҳам йирик.
Бадном бўлган боёқиш билан
Ким қиларди қариндошчилик?!

ИККИНЧИ БОБ

I

Ҳозир она ҳасрат бошласа,
Ўғли балки шох ташлаб қолар;
Кириб,
дарров силкиб ташласа,
Тушунару...
Лаб тишлаб қолар!
Шуниси сал дурустроқ эди.
Она кирди устахонага
Ва ўғлини қовура кетди

Ут тушгандай устихонига:
— Болалигинг қолмади ҳамон,
Уғлим, ҳамон темир ўйнайсан.
На ўзингга куйдирасан жон,
На онанинг дардин ўйлайсан!
Ҳар балони баҳона қилиб,
Қуда томон «Йўқ!» деди бугун.
Қайтиб келдик ўпкамиз тўлиб,
Қўлда — тугун,
Юракда — тутун.
Этма сен ҳам қонимга ташна,
Бор бисотим ўзинг —
 биттасан!
Темир-терсак ўйнашни ташла,
Йўқса, ёлғиз ўтиб кетасан.

II

Кўзларини узмай оловдан,
Уғил тинглар она сўзини.
Тўғри, Холдор парма, эговдан
Топган эмас ризқи рўзини.
Бир йил чидаб ўқиса яна,
Боғбонликка олади ҳужжат.
Сўнгра, унга бўлур парвона
«Текин» келган бойлик ва иззат.
Аmmo фақат кўчатлар учун
Сарф этмас у умрини бекор.
Бўлмас ўтган кунидан мамнун
Қўлга эгов олмаса Холдор.
Ўшар эди пўлатга ўзи,
Эгилса-да,
 синмасди осон:
Кўзларига чиқмади сизиб
Кўкрагини титратган тугён;
Майли, солсин ёш дилларга ғаш

Миясини занг босган чоллар;
Қиз ва йигит тил бириктиргач,
Тилларини тишлашиб қолар;
Қаддин букиб,
Қўлига ҳаёт
Тутқизмоқчи бўлса-да асо,
«Доно»ларнинг фикрин қилиб ёд,
Ўз фикридан кечмас у асло.
Нақд темирга ҳеч қачон уста
Алиштирмас нася оламни!..
Шунинг-чун дер йигит оҳиста:
— Куйманг, ойи, шунга ҳам гамми...
Саватини кўтарар она,
Кўтаргандай лаънат тошини.
Ўғил уни кузатиб, яна
Дастгоҳ узра эгар бошини.
Бир мўъжиза яратаман деб
Масаллиқни этганда тайёр,
Майда-чуйда гаплардан гангиб,
Тўхтатмагай ишини Холдор.

III

Қўрхонада сўнади олов,
Пармалар ҳам зарурмас энди.
Ишга тушиб кетади дарров
Асраб юрган бир ҳовуч винти.
Мурватларни ўрнига қўйиб,
Қис симларни туташтирди у.
Ниманидир эговлаб, ўйиб,
Ниманингдир зангин қирди у.
Қўл ясади, оёқ ясади
Йигит узун-қисқа темирдан,
Сўнг улади.
Одам жасади —

— Темир жасад —
туғилди бирдан.

Юмиб ётар эди кўзини,
Гўё нурдан чўчирди пича.
Уста очиб унинг кўксини,
Жойлаб қўйди бир жуфт қутича.
Шундан кейин улкан «чақалоқ»
Қаршисида тик чўкди секин
Ҳамда, худди ёққандай чироқ,
Босди тугма нусха киндигин
Ва очилди «чақалоқ» кўзи
Ва порлади кўз тубида чўғ
Ва қўзғалди ўрнидан ўзи
Ва...

Нетайки, таърифга сўз йўқ!

Ҳа, таърифга сўз топмоқ маҳол
Каловланиб қолганди тиллар.
Одамзоднинг ақлин этиб лол,
Йигирманчи аср гувиллар.
Йигирманчи аср ва инсон
Калит солар ҳикмат қулфига.
Аэропланлар кўтариб сурон,
Йўл излашар кўкнинг қалбига.
Цандер¹ қурган фазовий кема
Гуррос солиб учмаган ҳали;
Королёвни танимас ҳамма,

¹ Цандер — 1924 йилнинг май ойида жаҳонда биринчи планеталараро парвоз масалаларини ўрганиш жамияти тузилиб, унга Ф. Э. Дзержинский, К. Э. Циалковский ва Ф. А. Цандер фахрий аъзо қилиб сайланганларида Холдор эндигина 6 ёшга қадам қўйган эди. Холдор 15 га тўлганида Цандернинг ОР—2 реактив двигатели муваффақият билан синовлардан ҳам ўтказилди. Лекин ракеталар қачон карвон бўлиб парвоз этиши бу пайт нomaълум эди.

Номи тилга тушмаган ҳали;
Аммо қайда бўлса бир йиғин,
Гапни нотик парвоздан бошлар,
Циалковскийнинг доврўғин
Эшитганди кўпгина ёшлар.
Кўплар фанга қўйиб эътиқод,
Китоб узра кутиб саҳарни,
Шеър ўрнида қилар эди ёд
Узун-узун формулаларни.
Ушаларнинг биттаси Холдор!
Орзулари ушалди охир,
Иши битди,
Мўъжиза тайёр —
Қад тиклади темир баҳодир!

IV

Биз Холдорнинг кўзи-ла боқиб,
Қўғирчоқни баҳодир дедик.
Асли, унинг ёнига бориб
Бўй ўлчашсанг
Туғилар ҳадик:
Ўйсиз.

Мўйсиз.

Чорқирра.

Дароз:

Жуда вазмин.

Жуда ҳам қўпол.

Гар йиқилса устингга бехос,
Анжир қилиб ташлар бемалол.

V

Қад тиклади Холдор ҳам секин,
Терин артди,
Қўйиб ичди чой,

«Чақалоқ»қа буюрди кейин:
— Едингда тут, номинг — Темирвой!..

«Чақалоқ-чи?

Бошини эгиб

Ташаккурлар айтиш ўрнига,

Қўзларини устага тикиб,

Савол берди гўлдираб:

«Нег-га?»

«Йилт» этмади юзида кулгу

Холдор гоят бўлса-да хурсанд,

Бериб ҳар бир бўғинга урғу

Тушунтирди:

— Чунки те-мир-сан!..

VI

«Нега» деган битта жўн сўздан

Қўшиқ янглиғ яйраб кетди у.

Салобатин чиқариб эсдан,

Бўлбул бўлиб сайраб кетди у:

— Инсон сенга жон бахш этмаса,

Етар эдинг тупроқ аро хор,

Энди яшаб,

қиласан маза!..

«Нег-га?» сўрар Темирвой такрор.

— Одам ўғли таниб эсини,

Меҳнат билан топгандир иззат.

Одам ақли яратди сени,

Сен ҳам унга қилурсан хизмат.

Берилма кўп хом хаёлларга,

Чўзил аста бурчакка ўтиб.

Мен илдамроқ борайин паркка,

Иноятхон қолмасин кутиб...

Устозини синаган каби,

«Нег-га?» дейди Темирвой яна.

— Севги!— титрар Холдорнинг лаби,—
Ҳали ёшсан...

Ўлтир жимгина!

VII

Уста кетди.

Қолди Темирвой.

Еш бўлса-да,

қилмас кўз ёши,

Танламас у на жой, на чирой

Ва оғримас ҳеч қачон боши.

Холдор эса кўчалар бўйлаб

Баргдай қалқиб учиб боради.

Бадбахт бўлган севгисин ўйлаб,

Ўз ўйидан чўчиб боради.

VIII

Ақлли у.

Оқил эканин

Ҳис этарди ўзи ҳам ҳатто.

Тенгдошлари жоҳил эканин

Мароқ ила ўйларди гоҳо.

Лекин улар буриб лабини,

Еғдирмасди Холдорга таҳсин.

Муаллим ҳам ширин гапини

Барчага тенг этарди тақсим.

Кимдир элни айтса-ю тўйга,

Бориб қолса Холдор башарти,

Уни таклиф қилмасдан тўрга,

Ешлар билан ўтқазишарди.

Катталарнинг даврасида ҳам

Эшитар у фақат писанда:

«Отанг бўлса...»,

«Майли, чекма ғам...»

«Афсус, отанг чакки қилган-да!»
Қайтаролмай уларга жавоб,
Ич-этини ер эди Холдор.
Ва туну кун чекарди азоб,
«Хўш, не бўпти?
Отам йўқ —
мен бор!
Қолаверса, ўзлари уни
Этишган-ку умрбод сарсон;
Наҳот энди қийратиб мени,
Оғиз-бурним айласалар қон?
Илм бобида бўлмагайман мот
Баҳс айласам олимлар билан.
Темир одам этсам-да бунёд,
Беришмасми идрокимга тан?
Кўрми барча ва ёки карми?
Наҳот гулдан азиздир янтоқ?
Жазоламоқ керак уларни!
Жазоламоқ?..
Қачон
ва қандоқ?»

IX

Зўр камондаст отган ўқ мисол
Қириб келди паркка ниҳоят.
Шабдага илҳақ чўғ мисол
Ўлтирарди кутиб Иноят.
Барвақт қўниб бағрингга баҳор,
Қалбда жўшса завқ ва иштиёқ,
Севги куртак ёзаркан илк бор
Гоҳо ўн тўрт-ўн беш ёшдаёқ.
У томонда Ҳамро суюниб.
Оёғини тираб турса-да,
Бу томонда Хайри куюниб
Тош деворга бошин урса-да,

Ишқ жумбоғин этган эди ҳал
Бир партада кечган хуш кунлар;
«Синфда,— деган Навойимиз ҳам,—
Ақлин танир Лайли-Мажнунлар!»
Бўлса ҳамки ёшлар пурқанот,
Мол-давлатга учиб-қўнишмас.
Ёр ила ёр саратонда шод,
Қаҳратонда қақшаб-қунушмас.
Ёр тилида ўзгариб кетар
Ҳатто оддий сўзларнинг вазни.
Ўзгачароқ маъно кашф этар
Чуғурлашган чумчуқлар базми.
Ошиқ зоти хавф-хатар пайти
Ғойибдан ҳам кутмайди фармон.
Ўлтирмайди «Қурбон бўлай!» деб,
Индамасдан бўлади қурбон.
Қизга таъна отмади Холдор,
Ҳўл қилмади қиз ҳам ёқасин,
Жой кўрсатди:
— Бир маслаҳат бор...
Сўнг дардини бошлади ҳазин:
— Ойим қилиб ҳавойи ҳавас,
Бахтимизга қўнаётир доғ.
Мендан хафа бўлмасангиз бас,
Мен бегуноҳ,
Сиз ҳам бегуноҳ.
Кетар бўлса умидлар эсиз,
Пок ҳиссимиз топмаса қадр,
Сиз — билмадим — қайга борасиз,
Менинг йўлим эса биттадир —
Ўзингизни десангиз Фарҳод,
Ширин бўлиб ўлсам-да майли;
Мажнун бўлиб урсангиз фарёд,
Майли, мени аташсин Лайли.
Яшаш учун туғилар одам,
Севиб яшаш учун туғилар.

Қоронғудир менга бу олам
Пайхон бўлса шаффоф туйғулар,
Бахтимиздан кечмайлик жангсиз,
Жангга чорлаб келганман атай,
Хоҳласангиз —
Йўл кўрсатинг Сиз,
Хоҳласангиз —
Мен йўл кўрсатай!

Х

Қизнинг оташ қўлини Холдор
Қафтларига олиб силади.
У Мажнунлар қисмати такрор
Бўлмаслигин яхши билади.
У билади дунёнинг иши
Ўз ўрнига тушишин аста.
Аммо лекин... Эҳтиёт яхши,
Гул тикансиз ўсган эмас-да!
«Яхши бўлмас,— дер шошмай йигит,—
Пуч ёнғоққа тўлдирсак қўйин.
Бизга кўплар қилмоқда таҳдид,
Кўпчиликка бас келиш қийин.
Беҳудага бўлгунча кабоб,
Индамасдан чекинган афзал.
Рақибларга берармиз жавоб
Елкамизга кун теккан маҳал.
Бу шаҳардан бош олиб кетсак
Нима дейсан?»
— Сизда ихтиёр!
Бирга ҳатто биёбон кезсак,
Сезар эдим ўзни бахтиёр.
«Биёбон?»
— Ҳа!
«Тилиннга шакар,
Қочамизми?»

— Ихтиёр сизда!
«Бўлмайсанми ўз ёшингга фарқ,
Уйинг ёдга тушиб олисда?»
— Фақат севги эзса жонимни,
Зардобига тўлади кўзим.
Соғинарман онажонимни,
Соғинсам-да,
топарман тўзим...

Холдор қизга эгилди хуррам,
Қиз бармогин сийпаб ўпди у.
Айни пайтда омийларга ҳам
Яхши жазо ўйлаб топди у:
«Мен биттаман!
Ҳа, ҳа, биттаман!!!
Тўғри эди ойимнинг сўзи.
Мен бу халқни ташлаб кетаман,
Майли, есин ўз гўштин ўзи.
Уй албатта тушади қулаб,
Деворидан кўчганда синчи;
Мен келмасман бурда нон тилаб,
Улар менсиз яшаб кўрсин-чи!».

XI

Хаёлларни қилган каби жам,
Йигит сукут сақлайди бир ол,
Сўнгра дейди:
— Ҳар не бўлса ҳам,
Тушар экан ўртага ҳижрон,
Кетмоқ осон саҳро бағрига,
Лекин, ёрим, ўйлайман сени.
Дучор этиб офтоб қаҳрига,
Қовжиратиб қўймайман сени;
Шу сабабли, ўлтирмай бекор,
Отланай мен саҳрога тезроқ,
Тезроқ бир уй қуришим даркор,
Яратишим керак яшил боғ.

Чўлда балки дилим бўлиб хун,
Тўрт йил-беш йил қолиб кетаман.
Ниҳолларим соя тўккан кун,
Келиб сени олиб кетаман.
Вазмин бўлур айрилиқ жуда,
Аччиқ бўлур айрилиқ ғоят.
Бошингга не савдо тушса-да,
Кутасанми мени, Иноят?

Не ҳам дерди маъшуқа унга,
У бир гапни билади холос:
«Кўзларимнинг нури сўнгунча
Йўлингизни пойламоғим рост.
Қайтмасангиз агар шунда ҳам,
Ўзим йўлга чиқарман излаб,
Ениб битай йўлда мисли шам,
Ўлтиргунча бу ерда музлаб».

Қиз қўлига лаб босди Холдор,
Боқолмади ёрига тикка.
Ҳал-ҳал бўлиб юраги илк бор,
Иссиқ инжу қалқди киприкка:
— Тўйда сенга совға этай деб,
Темирвойни яратган эдим.
Келгунимча саҳродан қайтиб,
Бажарилмас экан ниятим.
Олис йўлда Темирвой ҳар дам
Менга ҳамроҳ бўлмоғи керак,
Боши билан бермаса ёрдам,
Берар, ахир, қўл билан кўмак.
Тақдиримиз риштасин ганим
Мингбор узса —

миг бор улайман.
Менга омад тилаб қол, жоним,
Сенга сабру тоқат тилайман,

XII

Хайрлашдилар.
Шу лаҳза олам
Қиз наздида нуради-кетди.
Йигит кетди,
Қалбида алам
Ва ёрининг сурати кетди.
У, мактабнинг топшириғи, деб,
Онасига қилди баҳона.
Сўнг, лаш-лушин халтага тиқиб,
Оғир йўлга бўлди равона.
Оқшом эди.
Йўловчилар ҳам
Темирвойга қилмас эътибор.
Ой ҳам гўё кўкда тортиб нам,
Қучган эди борлиқни ғубор.
Уқувчининг чарчаши аён,
Йўлни ҳадеб тасвирлайверсам.
Шунинг учун қадимий дoston
Услубида сайрайман бир дам.
Тун юрдилар,
Қундуз юрдилар,
Ҳафта ўтди,
 ўтиб кетди ой,
Тошлоқ туртиб товонни тилар,
Куч-мадорни сўриб олар лой.
Аммо асло тўхтамас сафар,
Йигит қилмас ҳаловат талаб.
Ўр дуч келса —
 ўрмалаб ўтар,
Қир дуч келса —
 ўтар қиялаб.
Яшил водий орқада қолди
Намангони, Қўқони билан.

Мирзаёбон қаршилаб олди
Юлдуз тўла осмони билан.
Лекин Холдор излаганлари
Топилмади чоғи бу чўлда,
Юраверди кунботар сари
Самарқандни қолдириб сўлда.
Мана, туз кон...
Номи бузилиб,
Англаб бўлмас — Айдарми, Жайдар...
Шўр ботқоқлар ётар чўзилиб,
Гўё қорга беланган аждар.
Бурилишди шимолга охир,
Тупроқ йўл ҳам топгач ниҳоя.
Туш пайтида уста ва шогирд
Кичиккина, лекин серсоя
Бир қишлоққа кириб боришди
Томирлари ипдай эшилиб.
Холдорнинг сал кўнгли ёришди,
Мақсад яқин қолганин билиб.
Бундан нари —
 бепосн саҳро.
Иқбол учун,
 ҳаёт учун жанг;
Узинг банда ва ўзинг худо,
Садо қайтмас нажот сўрасанг!

Елғиз жонга кўп нарса керак:
Деҳқонлардан уруғ олдилар,
Озиқ-овқат, арава, курак,
Омоч-бўйинтуруқ олдилар.
Темирвойдан ҳайиқар биров,
Биров эса эрмаклаб кулар;
Аммо парво қилмасди икков,
Узга ташвиш билан банд улар,
Кейин ўйга тушишди хушҳол,
Ҳамроҳ бўлди яна ғамгин ой.

Аравани, ялқов от мисол,
Аста тортиб борар Темирвой.
«Йўлга тушди» дегандим шошиб,
Йўл не қилсин чўли азимда?!
Ултирибман энди бош қашиб,
Чунки ростин ёзмоқ лозим-да!
Лекин яшнаб олида сароб,
Қўзни алдаб-тиндирганини;
Нақ бош узра михланган офтоб.
Қонни мойдек ёндирганини;
Темирвойнинг танасига гоҳ
Қўл теккизсанг «жиз-жиз» этганин;
Бехос боссанг барханга оёқ,
Сойдек қайнаб — судраб кетганин,
Яъни, неки келса ақлга —
Ёзаверсанг,
гап бўлмас тамом,
Шунинг учун улар манзилга
Етган жойдан этаман давом.

XIII

Саҳро қуршаб ётар уларни,
Шафқатидан даҳшати кўпроқ.
Шамол суриб ўтгач қумларни,
Юз очганди бир парча тупроқ.
Холдор узоқ хомчўтлаб туриб,
Ерга курак тигини урди.
Темирвойга дастани тутиб,
«Энди кавла!» дея буюрди.
Тантиқланган бола сингари
У куракка қиё боқмасдан,
Юзин бурди устози сари:
«Нег-га?» деди киприк қоқмасдан.

— Кавла, дўстим, сув чиқсин жўшиб,
Уруғ сепиб,

экайлик ниҳол.

Сўнг биз учун куйлагай қўшиқ
Дарахтзорда адашган шамол.
Раҳмат айтар сенга ҳам опанг,
Тилларидан ёғилиб шакар.
Ҳа, Темирвой, бўлма кўп тажанг,
Тупроқни торт!
Пақирни кўтар!!!

XIV

Кўтар эмиш...

Темирвой ҳали

Гўдак каби аянчли, ахир!

Зўрға-зўрға қимирлар қўли

Одимлари ундан ҳам оғир.

Бир томонга буриб қўйилса,

Ортига тез қайрила олмас.

Текис йўлда ногоҳ тойилса,

Ётаверар бамисоли маст.

Демак, қилмай беҳуда ўсал

«Тарбиялаш» керак «бола»ни;

Чакки бўпти шошилган маҳал

Дов-дастгоҳи уйда қолгани.

Демак, уйдан келтирмоғи шарт

Электрод, лампаларин ҳам.

... Ҳа, Темирвой, пақирни кўтар!

Унгга!!!

Чапга!!!

Қимирла илдам...

XV

Осон эмас бир ишни бошлаш,

Тугалламоқ ундан ҳам қийин.

Сахро ели мисоли оташ,
Қовуради жонни он сайин.
Арқон тортиб қаварди кафтлар,
Бел қақшади тупроқ кўтариб...
Мағрибдан то машриққа қадар
Йўқдир балки Холдордан ғариб.
Уйламаски,

дунёда ҳеч қим
Пашша қўриб ўлтиргани йўқ,
Ёки солиб бозорга ишқин,
Ожизлигин билдиргани йўқ.
Нега Холдор қарғар қисматин,
Нега қилар борлиққа зарда?
«Челюскин»чи мардлар қиссасин
Эшитган-ку, ахир, шаҳарда.

XVI

Шимолий муз океани ҳам
Саҳролардан баттаринроқдир.
Шамол — заҳар,
Кўрпа-ёстиқ нам,
Осмон йироқ,
Ер ҳам йироқдир.

Улар эса
бир юз ўн одам
(Бу ҳисобда икки гўдак бор),
Яйдоқ музга қўйганда қадам,
Қурч бўлишди
мисоли анор.

Партячейка,
юралка ўхшаб,
Ишлаб турди доим бехато.
Ингламади аёллар қақшаб,
Ҳаловатдан бўлганда жудо.
Пайванд этиб музлар дарзини,

Бошладилар «чевар»лик дарсин.
Эрнест Кренкель¹ рациясини
Куйдек тинглаб,
Топдилар таскин.
Рация,

бу — бир пардали соз!
Парда босса радист мабодо,
Нурдай енгил этади парвоз
«Бип-бип» деган нозик бир садо!
Сўнг бу садо —

барқутдай қалин
Булутларнинг бағрин чавақлаб —
Музликдаги жасурлар қалбин
Ватан билан туради боғлаб.

XVII

Азиз Ватан,
Мардлар ватани,
Қадди баланд,
Қадри баландим!
Юрагимга жо этиб сени,
Қучоғингда нурга беландим.
«Ватан», десам кўксингга иниб,
Ҳатто илиқ туюлар тупроқ.
Шу тупроқда улғайиб-униб,
Шу тупроққа тўкилар япроқ.
Кўп нарсани севамиз. Аммо
Ватан меҳри баридан юксак,

¹ Эрнест Теодорович Кренкель Шимолий Қутбни забт этишнинг дастлабки йилларида жуда кўп илмий қишловларда қатнашган. У қисқа тўлқинли радиоаппарат билан биринчи бўлиб Арктика ва Антарктида ўрта-сида алоқа ўрнатган киши. Кренкель «Челюскин»нинг бош радисти эди.

Ўзга юртлар гулидан аъло
Ўз далангда жилмайган кўсак.
Тирқирайди одамзод тошдек,
Ер соқондай айланса йўртиб.
Ватан
сергак яшар қуёшдек
Фарзандларин бағрига тортиб.

XVIII

Шу сабабли юртдан йироқда
Титрамади мардларнинг сафи,
Муз қарсиллаб ёрилган чоғда
Узилмади инсофнинг ипи.
Шу сабабли ажалнинг кўзи
Боқолмади уларга тикка,
Арктиканинг кўкимтир кўкси
Кўзгу бўлиб қолди мардликка.
Кенг жаҳонда не яхши гап бор,
Такрорланар ҳар кун минг марта,
Қаҳрамонлар мадҳини Холдор
Кўп ўқиган газеталарда.

XIX

Лекин жони қийналган маҳал
Барчасини унутди шўрлик.
«Нега» илми топмади амал?
Синов чоғи қилдими гўрлик?
Ҳозир қизнинг онаси унга
Дуч келганда,
ғажиб ташларди.
Афсусларки, безабон қумга
Сингиб кетар йигитнинг дарди.
Қувват олар ўспирин ҳозир
Фақатгина муҳаббатидан.

Унга раҳми келгандай охир,
Сув тепчиди тупроқ қатидан.
Шаффоф эди, муздек эди сув,
Тотли эди мисоли қаймоқ!
Қафтидаги сувга боқди-ю,
Қучди Холдор танини титроқ.
Сувда қалққан аксига қараб,
Таниёлмай қолди ўзини;
Патак сочи бўйинини ўраб,
Ажин қучган эди кўзини;
Пешонада қатлам-қатлам чанг,
Шўр йилтирар бурун учида.
Қиши шундай бўлар қангу манг
Олабўжи кўрса тушида.

XX

Олабўжи!
Ишлар шундоқ, денг?!
Олабўжи бўлдими ҳали?!
Дов йигитни
 тупроқ билан тенг
Қилибди-ку қисмат нағали!
Бошини у қаёққа урсин,
Ёрилмайди
 қумга урсанг бош!
Толеи паст пешона қурсин,
Эҳтиёждан туғар эҳтиёж!

... Кулги қилар ўз аксин Холдор:
«Оҳ, гўзалки!..
Воҳ-воҳ, гўзалки!»
Дунёдан сал бўлса хабардор,
Тушмас эди бу кўйга балки.

XXI

Холдор чўлни тимдалар экан
Кўкка етиб зору фиғони,
Стаханов Алексей деган
Горловканинг оддий ўғлони
Саккиз соат ерни «қитиқ»лаб,
Кўмир уйди тоғдан ҳам баланд.
Лекин кондап чиқмади йиғлаб,
Кулиб чиқди қуёшдай хурсанд.
Осон эмас шимириб чангни
Ер остида қора тер тўкиш,
Қўлга қоқиб берар ўпкангни
Бидирлаган автомат — чўкич,
Кўмир оқар!
Кўмирмас —
шакар!!!

Йўқ,
Жимирлаб жўшар худди дон!!!
Гир-гир қатнаб вагонеткалар,
Бермас нафас ростлашга имкон.
Қилолмас у завқин ифода,
Гапдан кўра кўмир яхшироқ!
Ҳам оддий, ҳам рамзий маънода
Манглайида порларди чироқ.
Биларди у
қўлига ҳозир
Қанча завод қараб турганин,
Паровозлар ҳансираб огир,
Гўё «нон!» деб маъраб турганин;
Биларди у
зўр келиб чарчоқ,
Тўхтатгудай бўлса ишини,
Қўп уйларда ҳувиллаб ўчоқ,
Гўдакларнинг совқотишини.

Сезмаса-да у

чаккасидан

Тер шувиллаб оқаётганин.
Ҳис этарди мўътабар Ватан
Меҳр билан боқаётганин.

XXII

Азиз Ватан,
Иқбол ватани,
Қадди баланд,
Қадри баландим!
Юрагимга жо этиб сени,
Қучоғингда нурга беландим.
Шу тупроқда ёздим мен палак,
Она-Ерим омон бўлса бас.
Илдизи мўрт заъфар эвалак
Тақдирини қилмайман ҳавас.
Миннатдорман бахтим қушидан,
Кўзларимга қўндирмас губор
Стаханов жилмайишидан
Равшан торган азамат диёр.

XXIII

Раҳмим келар Холдорга энди,
У офтобдан мунг эмар фақат.
Кишани йўқ
ва лекин банди,
Банди учун
кенг олам лаҳад.
Раҳми келмас ўзига ҳатто,
Мазах қилар ҳатто ўз аксин;
Шундай яшар хит бўлган ҳаттот —
Кўп ўқир-ку,
чақмагай мағзин.

XXIV

Синдиргандай совуқ кўзгуни,
Сувни сочиб юборди Холдор.
Ҳа, қатордан қувдилар уни,
Ишқи учун этдилар абгор;
Авф сўрамас у ишқи учун,
Кечирмагай, аммо, ўзи ҳам;
Ҳа, албатта келади бир кун,
Ҳисоб-китоб қилинажак дам;
Ана шунда шум рақибларин
Еқасидан маҳкам тутар у!
Зўр истеҳком қилиб чўл бағрин,
Пистирмада ёвни кутар у.
Шу ўй билан олар у нафас
Лой қориб,

ғишт қуяркан беҳол;

Шу ўй билан олар у нафас
Уруғ сепиб,

экканда ниҳол.

УЧИНЧИ БОБ

I

Ниҳол эсмоқ отадан унга
Сўнги фармон бўлиб қолганди.
Тўғриси, бир хайрли кунда
Хайри шундай мактуб олганди:
«Саломимни қабул эт, Хайри,
Сен борсанки,
Менинг кўнглим тўқ.
Иўлларимиз тушса-да айри,
Сендан ўзга дил ёзарим йўқ.
Оилани боқмасанг уч ой,

Талоқ тушар ўртага, тўғри.
 Биласанки ўзинг, Хайриой,
 Унсурмасман,
 Эмасман ўғри.
 Шунинг учун сенга
 Чўкиб тиз,
 Бир илтимос қиламан хатда.
 «Оҳ» деб, «вой» деб ёлғиз ўғлимиз
 Бўлиб қолар яқинда катта.
 Диёримдан бўлгунча жудо
 Боғ кўчанинг фарзанди эдим.
 Дарахт илмин билганлараро
 Тилли-жағли арзанда эдим.
 Сибирда ҳам танг қолмадим ҳеч,
 Меҳнат қилган оч қолмас экан,
 Аммо қийнар мени эрта-кеч
 Ногоҳ қалбга санчилган тикан:
 Бир озгина ором топиб жон,
 Ёришганда қора кечамиз,—
 Тайга узра кўтариб сурон,
 Оқшомгача дарахт кесамиз.
 Бунда дарахт арзондир хасдан,
 Ернинг юзи — ям-яшил барра.
 Биронта ҳам ниҳол экмасдан,
 Қишин-ёзин тортамиз арра.
 Ҳар гурсиллаб йиқилган дарахт
 Пичоқ каби тилар дилимни.
 Гоҳ ёниб,
 гоҳ титрайман дағ-дағ,
 Биласан-ку ўзинг феълимни.
 Малҳам қўйгин дардимга, ёриш;
 Жароҳатим йиғмасдан мадда;
 Қаддин тиклаб олгач Холдорим,
 Боғбонликка ўқит, албатта.
 Уғлимга айт, айбимни ювиб,
 Мен кесганча ниҳол ўтқазсин!

Шундагина егайман кулиб
Ғарибликнинг нордон бўтқасин.
Ўғлимга айт!..
Оҳ, кечир, Хайри,
Буйруқ эмас, илтимосим бу.
Юрагингда сўнгандир, балки,
Иккимизни боғлаган туйғу.
Бийласанг ҳам,
Отсанг ҳамки тош,
Сендан ўзга менинг кимим бор?
Оғзида ош, кўзларида ёш,
Салом йўллаб қолгувчи
Аброр».

II

Бу мактубни ўқиб чиққанди
Энди ақли кирганда ўғлон;
Тил устида эриган қанти
Туюлганди ўшанда нордон.
Чириллатган чиллаларда ҳам
Қалби тошдек қотиб қолмаган,
Чарчоқ бўлган паллаларда ҳам
Тупроқ тишлаб ётиб қолмаган
Отасини ўйлаб,

кун сайин

Ортди унга ўғил ихлоси.
Боғбонликка ўқиди кейин,
Этмоқ учун отани рози.
Бир йил чидаб ўқиса яна,
Боғбонликка оларди ҳужжат.
Минг афсуски, қилди тантана
Бошга бехос қўнган фалокат.
Мана энди саҳронинг бағрин
Лаънатларга тўлдирар йигит.
Ҳеч кимсага сөчолмас қаҳрин,

Уз этин еб ўлтирар йигит.
Еганининг йўқдир мазаси,
Ичганидан тополмас маза.
Темирвойнинг «Нега?», «Нега?»си
Гоҳ жиғингга тегиб турмаса,
Чор атрофни буркаган сукут
Букиб ташлар одам кифтини.
Бундоқ жойда ҳаттоки булут
Боса олмас куннинг тафтини.
Холдор ҳатто қуёш қаҳрини
Одамзоднинг макрига йўяр.
Эслаганда яшил шаҳрини,
Хаёлида қорага бўяр.
На шўх сабо,
На мовий само
Оча олур унинг баҳрини.
Ошиб кетса диққати гоҳо,
Темирвойга сочар заҳрини.
У куйманиб оқшому саҳар,
Яратгунча боғ ва иморат,
Биз шаҳардан олайлик хабар,
Чиқмасин-да ёддан Иноят!

III

Мактабини битирган қизни
Институт бағрига олди.
Кундан-кунга қулф уриб ҳусни,
Номи элда айланиб қолди.
Тўрт даҳадан қатнаб совчилар,
Сийқаланиб кетди остона.
Она зугум қилар —
қиз чидар,
Топиб айтар ҳар гал баҳона.
Жуда яхши билади Ҳамро
Қизнинг кўнгли кимдалигини;

Зарра фойда бермади аммо
Кечикиб «ер тимдалагани».
Иноятнинг аммаси бир кун
Уч кампирни олиб ёнига,
Кириб келди кўтариб тугун
Холдорларнинг хонадонига.
Уй тўрига чўкиб тўрт кампир,
Қандолатдан татиб кўришди.
Қандмас — гўё чайнаб қалампир,
Қулай дагни кутиб туришди.
Кейин эса, «Сўнмас экан ҳеч
Чин муҳаббат ўти», дедилар.
«Тўй бошлайлик бўлса ҳамки кеч,
Хато биздан ўтди», дедилар.
Дув тўкилди Хайрининг ёши,
Титраб-қақшаб жуфтлади сўзин:
— Уғлимни бир кўрмоқ иложи
Бормикин, деб абгорман ўзим.
Уни тақдир аталмиш солқон
Қай томонга отди, билмадим.
Сизлар сабаб —
Уғлим саргардон,
Кулфат бўлди менинг улфатим.
Кетар чоғи қолдим ғафлатда,
Шу сабабли сочим юламан,
Тирик бўлсам —
Сизни лаънатлаб,
Ёқангиздан тутиб ўламан.

IV

Сухбатни тез этишиб адо,
Уйга қайтди мулзам элчилар.
Юракларин бир четида
доғ,

Бир четида

умид милтирар.

Она қўлин маҳкам боғлаган
Оғир кишан узилиб, энди —
Ўз бағрини ўзи доғлаган.
Қиз бўйнига маржон қилинди,
Яъни, она қизнинг кўнглига
Қулоқ солмай,
Хўжақишлоқлик
Тўқувчининг катта ўғлига
Дангал бериб юборди «оқлик».
Ҳамро тўйнинг тараддудида,
Хаёлида сеп билан қалин.
Қафасдаги ғариб тўтидай,
Қиз пойлайди Холдорнинг йўлини.
Ҳамро гоҳо этади таклиф
Қўни-қўшни келинчакларни;
Қизга улар қилишар таъриф
«Қозон қурди», ниқоҳ, «чарлар»ни.
Гулни қуршаб олган қушмисол
Сайраб-сайраб чарчаса ёшлар,
Қиз ёнига чўнқайиб хушҳол,
Ҳамро ўзи ширин сўз бошлар:
«Оппоқ қизим, қодирини аъзам
Бахш айласин кўзларингга нур;
Келинчаклик лаззатини ҳам
Ўзинг мундоқ этгин тасаввур.
Тасаввур қил,
Қуёв йигитча
Чиқди сени кўчага бошлаб,
Белбоғини бўш боғлаб пича,
Чопонини елкага ташлаб;
Тасаввур қил,
Тишларинг олтин,
Қулоғингда олтиндан ҳалқа;
Ушлаб юрсанг чиммат қирғоғин,

Узуклар ҳам кўринар халққа.
Тасаввур қил,
Гузар ҳангу манг,
Қаддинг элни этар маҳлиё;
Жанжал-панжал чиқмасин, десанг,
У тарафга боқмагин қиё.
Тасаввур қил,
Енимга яна
Кириб келдинг тақдирдан мамнун,—
Бир қўлингда
ёғлиқ қатлама,
Бир қўлингда
тўқлидай қовун.
Тасаввур қил,
Онанг бўлиб шод,
Осилади оппоқ бўйнингга;
Эркагинам, ўшанда наҳот
Бир жуфт қуллуқ қилмасанг менга?»
Шундай панду насиҳат айтиб
Она бағри бўлса-да кабоб,
Хаёллари қайдадир дайдиб,
Қайтармасди Иноят жавоб.
Рўй бермасин, дея, фалокат,
Ҳамро тунда ўчирмас чироқ.
Ўқишига борса Иноят,
Акалари бўлар кўз-қулоқ.

V

Кун ортидан ўтаверди кун,
Маслаҳатлар пишиб,
«Тўй келди».
Аравада қоп-қоп гуруч, ун,
Орқасида эса қўй келди.
Ачишса-да қизига жони,
Пинҳон тутар ҳисларин она;

Қилмишлари савоблигини
Кўрсатиш-чун излар баҳона.
Қизни аврар ўлиб-тирилиб,
Қилмагин, дер, мени шарманда.
Охир,
Тўйга қозон қурилиб,
Қатта тандир ўрнатилганда —
Терс бўлсин, деб, шайтоннинг бети,
Етсин, дея, тангрига зорим,
У зиёфат қилгани кетди
Ҳазрат Сафид Билол мозорин.¹
Қиз боргани кўнмади сира,
Уйда қолди асира бўлиб,
Деразада — темир панжара,
Юракда — тош,
Эшикда — қулф.
Икки ака эшик тагида
Қун ўтказар мисоли посбон...
Халоскори қайтажагига
Ишонарди Иноят ҳамон.
Сабаб чиқар экан сабабдан,
Хосият кўп беғубор ҳисда.
Деразани кўча тарафдан
Биров оғир чертди оҳиста.
Панжарага ўзин урди қиз,
Тўғонга бош ургандай анҳор.
Турар эди йўлкада ёлғиз
Чўян каби қорайган Холдор.

¹ У пайтларда автобус йўқ ҳисоб: тўғ этагида, шаҳардан 45-50 чақирим нарида жойлашган бу қишлоққа кишилар кўпинча аравада ёки яёв бориб келишарди. Тилимизнинг бир хусусиятига ҳайронман, ҳатто кексароқлар ҳам мозорни «Сафитпилон» деб аташади. Бу ўша йиллари осмонимизни тўлдира бошлаган «аэроплан»нинг таъсиримикин?

Патиллади тўти қафасда,
Чиқолмади.
Бошин чайқади.
Иигит кетди.
Дили шикаста.
Индамади.
Демак, қайтади.
Тарк этганди ой само тоқин,
Темирвойни бошлаб келар у:
Омбир қилиб темир бармогин,
Панжарани юлиб олар у.
Йўл ташвишин ўйламоқ керак!
Қайда экан кийим-бошлари?
Ҳаяжонда ёниб «келиндяк»,
Сандиқларни тита бошлади.
Тўн ва кўйлак, маҳси ва калиш
Бўлди ўзи катта бир тугун.
Бу нима, а?
Ҳиди нотаниш,
Оқ қоғозга ўроғлиқ кукун?!
Э, ҳа! Уни қўлга олди-да,
Хаёлидан ўтди бир фикр.
Кейин келиб эшик олдига,
Акаларин йўқлади «фақир»:
— Акажоним! Азиз акажон!
Сизлар менинг суянган тоғим,
Кўксингизни қилдингиз қолқон
Мени елдан авайлаб доим!

Энди менинг бахтимни кўриб,
Орзуларни ушатмоқчисиз.
Қолмас аро йўлда сарғариб
Акаларин ҳурмат қилган қиз.
«Турмуш қур!» деб бердингиз фармон,
Бош эгмасдан менда не илож.
Гулдан ўтин, қоғоздан қозон

Ясаб,

сўнг бор қилиб берай ош.
Синглингизни соғинган маҳал
Шу ош таъмин эслаб юрарсиз.
Очинг энди эшикни дангал,
Учоқ узра пойлаб турарсиз!

VI

Дард кўрмасин қиз қўли сира,
Қапгир қилар қўлида парвоз,
Бўй таратар қозонда зира,
Рақс тушар зирк, саримсоқ пиёз,
Кўкнор эди бояги кукун,
Қиз кўкнордан сепди билдирмай.
Сўнг дастурхон ёзди у мамнун,
Вақт оғишин кутиб ўлтирмай.
Пиширилмас бундоқ ош ҳар кун,
Мажбур қилар бунга эҳтиёж.
Қизни асраб балодан бугун,
Балони дам,

дамни еди ош.

Ахир, ҳатар

мисоли қузгун —

Бош устида чарх урган чоғда
Илдим-жилдим бўлмаса тутқун,
Қолиб кетар бир умр доғда.
Ака-ука кўтармасдан бош,
Бошладилар товоққа «ҳужум».
Оғизда — тил,
Тил устида — ош

эрир қанддек.

Ўтмасдан бир зум

Дастурхонни олинди йиғиб,
Офаринлар айтилди қизга.
Сўнг, ақалар чет-четга чиқиб,

Чўзилишди кўрпача узра,
Кўйсанг ҳамки кўзга тирговуч,
Киприкларни кўтаролмасди.
Кўкнор «полвон» кўрсатганда куч,
Эгиларкан девнинг ҳам бастн.
Қатта ака Адҳам жим ухлар,
Ҳамдам эса янгратар хуррак;
Қиз уларга боқиб гоҳ кулар,
Гоҳ ёш бўғиб,

қақшарди юрак.

Қиз бош эгди кечирим сўраб,
Акаларин ўпди юзидан.
Иноятда эмас, ахир, айб,
Айбни улар кўрсин ўзидан!
Онажонин қозиқда турган
Кўйлагининг этагин ўпиб,
Чиқди-кетди Иноят уйдан
Дарвозани оҳиста ёпиб.
Улғайган у.
Ёрини излаб
Юрмас энди хиёбонда қиз.
Холдорларнинг уйини кўзлаб
Борар эди ҳаяжонда қиз.

VII

Холдорларнинг уйида эса,
Дард айланар энди чипқонга.
Ахир, фарзанд гапни чўрт кесса,
Она кўнгли тўлмасми қонга?!
Неча йиллар йўқотган ўғлин
Эндигина топганда она,
Енгил қилмай волида юкин,
У ўз юкин кўтарар яна.
Ҳа, энди ёш боламас Холдор,
Кафти қадоқ,

қалби ҳам қадоқ.

Кетар панду насихат бекор,
Ҳақиқатни айтган маъқулроқ.
— Бир маҳаллар мени отангдан
Айирганди замона зайли.
Айриларсан сен ҳам онангдан,
Гўримга шам ёқмасанг майли.
Майли, мени айласа ҳалок
Фарзандим ва эрим фироғи.
Учса менинг уйимда чироқ,
Маҳалламнинг ўчмас чироғи.
Тўғри, бир вақт бузилди тўйинг,
Сени оёқости қилдилар.
Аммо, ўйла, ўзлари кейин
Бошларини эгиб келдилар.
Зарда қилиб битта кишига,
Наҳот кечсанг дунёдан? Наҳот!
Бир кишининг ноҳақ ишига
Айбдор бўлмас бутун одамзод!
Менинг номим сенсиз ҳам бутун,
Ер ўпмагай ҳаётда елкам,
Сенга раҳмим келгани учун
Дейман: «Ўғлим, айрилма элдан!»

VIII

Гап уқтириш жуда ҳам қийин
Чўл таълимин олган йигитга,
Дер у:
— Булар бари бир тийин,
Йигит сўзи бўлади битта!
Ким кўрсатди менга лутф-эҳсон?
Жоним ўтда қоврилган маҳал?
Сиз уларни атайсиз «Инсон»,
Мен уларни атайман «Ажал»,
Ўртамизда кураш майдони,
Ҳаёт ўзи бизларга ҳакам,

Мағлуб эта олдим саҳрони,
Кучим етар одамзолга ҳам.

IX

Кўкрагидан тошган барча кин
Тошдай ёғар эди онага.
Сўнг, йиғай деб темир-терсагин,
Қириб кетди устахонага.
Чамадону қопга барча «мулк»
Тартиб билан жойланди бир-бир.
Оғирлаша борган сари юк,
«Нег-га?» дея куярди Темир.
— О, хомкалла, саҳрода одам
Беаслаҳа яшолмас турғун.
Сенга «ақл» киритгани ҳам
Шулар керак бўлади бир кун.

Кўча эшик очилди шу чоғ,
Пайдо бўлди остонада қиз.
Она кўзи —

дард жўшган булоқ,

Қизнинг юзи —

ҳаёдан қирмиз.

Гап келарми келин тилига,
Илк бор кўргач қайнарасини!
Тушунар у қизнинг ҳолига,
Ўпар аста пешонасини.
Бажо бўлгач дастлабки ирим,
Иноятга айлар у нидо:
— Холдоримни сенга топширдим,
Сени эса асрасин худо!
Меҳринг дарё бўлиб оқсин-да,
Ювиб кетсин ўғлимнинг заҳрин.

Инини тарк этган газанда
«Душманам» деб тешар дўст бағрин.
Сен ўғлимга даҳо, деб боқдинг;
У туфайли бўлса бағринг доғ,
Чўл елида соврилса бахтинг,
Тушар менинг бўйнимга гуноҳ.
Хайрли иш қилсанглар — шодман,
Дард кўрсангиз — қалбим йиринглар!
Чиқарманглар бизни ҳам ёддан...
Оқшом чўкди...
Йўлга чиқинглар!

XI

Қаранг, ҳалол тўй қилган одам
Неча кун тарк этар уйқуни;
Уйдан қочган ошиқ-маъшуқ ҳам
Паноҳ айлар тим қора тунни.
Она сокин кузатди ўғлин,
Ҳеч ким «ёр-ёр» айтмади қизга.
Қайнаб ётган саҳронинг йўлин
Аввал таъриф этгандим сизга.
Янги, юксак парвозга эллар
Энди қанот ёзиб турганда,
Яъни, жўшқин қирқинчи йиллар
Остонани босиб турганда,
Йўл тўсгувчи дарё ва кўлдан,
Қалтакесак, бўридан қўрқмай,
Ташналик ва очликдан ўлган
Сайёҳларнинг гўридан қўрқмай,
Ишққа торлик қилган дунёга
Этак қоқиб кетишди улар.
Озиб-тўзиб,
аввал саҳрога,
Сўнг муродга етишди улар.

ТУРТИНЧИ БОБ

I

Бунда ҳаво доим мусаффо,
Димогингдан ўтар чирсиллаб.
Туя ҳалок бўлса мабодо,
Чиримасдан ётар ўн йиллаб.
Бунда дардга сўз бермас бадан,
Ўткир бўлар иштаҳа ғоят.
Неча ойки, Холдори билан
Шу муҳитда яшар Иноят.
Ниқтаб тургач уззукун офтоб,
Ҳар тирик жон мажбур ўсмоққа,
Навниҳоллар бўй чўзиб шитоб,
Айланганди соядор боққа.
Жўякларда яшнар ёз бўйи
Лавлагидан ўсмага қадар.
Маъшуқа ва ошиқнинг уйи
Расадхона шаклин эслатар —
Кун тафтида пишган сополдан
Ясалганди қуббадор шифти!
Деразалар боқиб хаёлчан,
Гўё меҳмон кутиб турибди.
Қулф кўрмайди эшиги сира,
Токчада йўқ ортиқча буюм.
Атрофида дарахтлар барра,
Бинога қум қилолмас ҳужум.

II

Ошиқ билан маъшуқа гоҳо
Боғаро сайр қилиб юришар;
Қўниб қудуқ қошига гоҳо,
Ширин-ширин суҳбат қуришар:
— Чаманингиз мунча беғубор.
Гуллар мунча уради ханда!—

Дер Иноят,
Илжаяр Холдор:
— Севгимиздан униб-ўсган-да!
— Қайдан пайдо бўларкин сахро,
Қандоқ тушар ер бетига доғ?
— Иноят деб аталган барно
Фироғида куйган-да тупроқ!
— Не дердингиз
Уша аламдор
Олмоқ бўлса мендан ўчини.
— Ўз инида этгайман тор-мор
Сенга таҳдид қилган қўшинни!
— Иқболимиз,
 умрга ўхшаб,
Топмасмикин бевақт ниҳоя?
— Сиёҳ тугаб, тугаса-да гап,
Давом этар яхши ҳикоя!
— Мен учун ҳам сиз яшанг, оға,
Юрагимни ногоҳ қучса ях...
— Бирин-кетин келдик дунёга,
Соз бўларди бир кунда кетсак!
— Шаҳар кўрдим, кўрдим саҳронни,
Ҳаётга ҳеч тўя олмадим!
— Бахтиёрнинг бўлмас армони,
Бахтинг
 менда,
Сенда — омадим!
— Чексиз сахро сиз ва мен учун
Қачонлардир келмасмикин тор?
— Бузса ҳамки борлиқни қуюн,
Сен бор —
 менинг нима ғамим бор!
— Ҳув, уфқда булут ўрлади,
Гўё кўкнинг кўксига яра...
— Ботаётган қуёш нурлари
Уни безаб — турлашин қара!

III

Яйрар боғда куёв ва қайлиқ,
Боғни қучар саҳро ҳувиллаб.
Метеорит ёмғири янглиғ
Утиб борар онлар шувиллаб.
«Бўл, ҳа бўл!» деб, кундуз ва кеча
Икки ёшни шошилтиради.
«Нега»лаган Темирвой эса,
Катталардан ақл тиради.
Аниқроғи, бисотин титиб,
Қўлга олиб эговин такрор,
Йўниб,
 мойлаб,
 лампа ўрнатиб,
Унга ақл бахш этар Холдор.

IV

Иигитнинг ҳам шу кунда ғоят
Ташвишлари кўпайиб қолди,
Нордонсираб хипча Иноят,
Қорни анча қаппайиб қолди.
Қўйлагидан топгани сайин
Ошар эди унинг ғашлиги.
Ҳа, одамни қийнар анчайин
Чангдек
 ортда қолган ёшлиги.
Дард белидан тутгувчи тунда
Елғизлигин уйлар эҳтимол,
Оғзига ким қуяркин хўрда,
Бошига ким ёпаркин рўмол?
Боринги, у осон кўз ёриб,
Қайта қўнғач ўрнига жаҳон,
Фарзандини баланд кўтариб,
Қудроғига ким айтар азон?

Қайтсинми ё?
Кўз ёши каби,
Талх саволлар келар тизилиб,
Кетай деса —
Қонталаш қалби
Ёр пойида қолар узилиб.
Чув тушгандай Иноят ногоҳ,
Кулгусянинг сўнди жарангги.
Юзларига қалқиб чиқди доғ,
Доғмас,
гўё юракнинг занги!

V

Иноятнинг чеҳрасин кўриб,
Холдорнинг ҳам синиқар ранги.
Анча маҳал ўйлаб ўлтириб,
Ерига у биронта янги
Эрмак ясаб бермоқ қасдида
Очди зилдай чамадонини.
Неларнидир чизиб ёзди-да,
«Ёзди» мойли «дастурхон»ини.
Қилдак нозик симни ғалтакка
Текис қилиб ўради секин.
Тахтадаги уч-тўрт катакка
Лампочкалар ўрнатди кейин.
Суви қочган ёғочни йўниб,
Кунгураддор мурват ясади.
Юрагида хавотир сўниб,
Иш устида кўнгли ўсади.
Дарҳақиқат, дунёда унга
Тенг келгудай бирон кимса йўқ.
Борлари ҳам, мисоли тўнка,
Тураверар кўзин қилиб лўқ.
Холдор эса, омон бўлса жон,
Кўп ҳунарлар кўрсатар ҳали,

Рақиб ютар лахта-лахта қон
Келганида интиқом гали.
Тўғри, қандоқ ўч олмоғини
Қилолмас у яққол тасаввур.
Унга қора фикр оқими
Берар эди ҳозирча ҳузур.

VI

Сим ўралган магнитли ғалтак
Ё лампани қўлга олганда,
Бир нарсани ўйламас андак
Хом сут эмган бечора банда,
Уша симни қилгунча тайёр
Ёниб-пишиб Уралда биров.
Шишасини қилгунча тайёр
Кўп куйдирган кимнидир олов.
Қучган эди йигитни ғафлат.
Ғафлатаро ўтарди ой-йил.
У ўзини ўйларди фақат,
Бир ўзига бўларди қойил.

VII

Дўконлардан олисда кўп вақт
Жўн нарсалар топилмай қолар.
Излагани бўлмаганда нақд,
Дарди беҳос аланга олар.
Эговчаси йўқолар ногоҳ,
Топилмас гоҳ бир тийинлик винт.
Йўлин беҳос тўсган каби тоғ,
Бўлар уста шунда роса хит.
Шунда иши тўхтайди таққа,
Вақти эса оқади бекор...
Хотинининг кўнглин олмоққа
Улгурмади барибир Холдор.

VIII

Ваҳимага чўмган Иноят
Қўни-қўшни, ота-онасиз
Ойи-куни тўлиб ниҳоят,
Туғиб берди ширингина қиз.
Қон югурди юзига яна,
Бир оз гавда қўйгандай бўлди.
Ташвиш дуди чулғаган хона
«Инга» билан зиёга тўлди.
Иигит боши етиб фалакка,
Қиздек гўзал туюлар олам.
Тунда ўзи қарар гўдакка,
Қўлдан қўймас кундузлари ҳам.
Хотирани оҳиста тинтиб,
Ҳар бир сўздан қидириб маъно,
Эр ва хотин; «Гулдек ўссин!» деб,
Чақалоқни аташди Раъно.
Раъно бўлур саҳрога бека,
Қўнмас Раъно ўсган ерга зог,
Қизалоқнинг шарофатига
«Раънообод» деб ажалди боғ.

IX

Қувонч деган нарса, одатда,
Таскил билан юрар ёнма-ён.
Қўнгил равшан тортса, албатта,
Иш юришиб кетмоғи аён.
«Дастурхон»ни ёзиб янгидан,
Овунчоққа қўл урди Холдор.
Меҳнат қилди иштиёқ билан
Уйлагани бўлгунча тайёр.
Мана, қўнди токчага охир
Қўполгина тахта қутича.
Жонга кириб қилганда «хир-хир»,

Эслатарди мушукни пича.
Уста, қути қилган каби айб,
Қулоғини буради бир оз.
Қора товоқ ичида шу пайт
Пайдо бўлди ғалати овоз.
Сўнг аллаким шовур-шувурда
Аллақандай хабар ўқиди.
Ҳа, ҳикмат кўп илму шуурда,
Приёмник эди бу қути.
Бурайверди мурватни уста,
Тиниқлашди яна садолар:
Мана, сокин саҳро устида
Бир нотаниш қўшиқ ҳаволар!
Бир қўшиқки вулқондай жўшқин,
Ғазаб ошкор этар ҳар банди.
Бу қўшиқни на эр, на хотин
Бундан аввал эшитмаганди.
Йигит эгди қутига бошин:
«Нима гап, деб, ёруғ жаҳонда?»
Чимирилганча қайрилма қошин.
Қотиб қолди Иноят ёнда.
Сигмас эди ўртага ҳозир
Арзу таъна, ёлғону яшиқ,
Юракларни эттириб дир-дир
Мардонавор янграрди қўшиқ:
«Қўзғол, буюк мамлакат, кўзғол,
Қўзғол бугун беаёв жангга!
Фашист номли лаънати дажжол
Қадам қўйди қутлуғ Ватанга!»

Она, босиб келгандай жанггоҳ,
Қўлга олар Раъносин дарров.
Қўшиқ эса таралар кенгроқ,
Гўё мойда югурган олов;
«Эзгу ғазаб, денгиз бўлиб жўш,
Ев устида тўфон бўлиб қалқ!»

Борар қатъий, муқаддас уруш,
Ватан учун жангга кирар халқ!»

Х

Бу — одатий хушхонлик эмас,
Қўшиқ даъват этарди йўлга.
Бир ўй билан оларди нафас
Шинель кийган навқирон ўлка.
Эшитилиб турарди бу он
Жўн радиоаппаратдан ҳам
Сафга турган ўн минглаб ўғлон
Гурсиллатиб ташлаган қадам.
Фазоларда фароғат ҳоким.
Ерда сайрар «уруш худоси».
Сўкар эди сукунат чокин
Оналарнинг ўтли нидоси.
Қўзғалганди ҳар соғлом киши,
Вафо қилиб қутлуғ онтига.
Холдорнинг лаб тишлаб туриши
Туюларди ҳозир «антиқа».
— Сиз-чи? — боқди эрига аёл.
— Менми? Қани, ўйлаб кўрамиз.
Бўрон четлаб ўтар эҳтимоъл,
Хавфда қолмас бизнинг қўрамиз.
— Қўра? Шу ҳам бўлдим қайғу?
Эл хатарда!
Диёр хатарда!
— Эл? Юртимдан қувган эди у!
— Наҳот ҳозир ярашса зарда?
... Зардами бу?
Зарда эмасдир,
Туғилгандир бу ҳис қўрқувдан?..
Этигини ечади, ахир;
Иигит бехос чўчиса сувдан!
Ахир, гангиб қолганда одам,

Пўк-пўк қилиб турганда юрак,
Виждон кўзин боғламоққа ҳам
Бирон дуруст баҳона керак!

XI

Радиони ўйнайди Холдор,
Овозини паст-баланд қилиб.
Сўнг, дардини айлайди изҳор,
Ёр кўзига дадил тикилиб:
— Гурур тиклар йигит қаддини,
Фуруримни топтади улар...
— Қим бозорга солса қадрини,
Тоғ бўлса-да,
Гурсиллаб қулар!
Юринг, дардни енгиллатар йўл,
Равшан тортса кўнглингиз шояд.
Уйғон, Раъно!
Сиз ҳам беринг қўл,
Кечикмайлик...
— Йўқ, йўқ, Иноят!
— Бугун кечган қиёмат-қойим
Бўлганида бир кун ҳикоят,
Сиз шумшайиб қоласиз, жоним,
Ўйлаб кўринг...
— Йўқ, йўқ, Иноят!
— Қим тек турар оловда қолса
Бахт ин қурган нурли иморат?
Кўксингизда ҳамият бўлса,
«Мана, мен!» денг...
— Йўқ, йўқ, Иноят!
— Мучалингиз эмасми сичқон,
Арслон қилмас бундоқ жиноят.
Бефойдадир кейинги афғон.
Яхши ўйланг...
— Йўқ, йўқ, Иноят!

— Қутулдингиз «Йўқ-Йўқ» деб тағин,
Жонгинамга тегди қироат...
— Асабни кўп ўйнайвермагин,..
Уйлаб, кейин сўйла, Иноят!
Сахро узра шундоқ чаманни
Яратмоққа ярамми аҳмоқ?
Мен, эҳтимол, она-Ватанни
Сендан кўра севарман кўпроқ.
Биласанми... Хотинсан, хотин!
Билмай туриб, бўлмоқдасан хит!

...Титган каби ўйларнинг қатин,
Бир оз сукут сақлади йигит...
Ҳа, сукут ҳам Холдорнинг зирҳи:
Ҳа, эр киши бўлади камгап;
Шу сабабли, эркакнинг фикри
Кенг жаҳонни олади қамраб;
Ҳа, аёлнинг фикри қисқарса,
Тили ростдан узаяр экан;
Гапни эса олинмас қарзга,
Гул қиммату текинدير тикан.
Аммо лекин... Севгили ёрнинг
Хом гапи ҳам тотли туюлар;
Нордонидан оғриса қорнинг,
Ширинини малҳам дейилар...

Йигит шундай ўйлаб турди-ю,
Ўз наздида анча улғайди.
Ҳа, кокилдор ёрин энди у
Фикр ипи билан чулғайди.
Балки ёри ҳушёрлик қилиб,
Осонгина бўй бермас унга?
Йўқ, тиг урсанг рахини билиб,
Қийнамасдан ёрилар тўнқа!
Тош сингари вазмин бўлса сўз,
Шамол уни кетмас учириб!

Дўст сўзини қиёматли дўст
Юрагига олар кўчириб!

— Куйдирганда мени чўл тафти,
Сен салқинда тинглагандинг дарс;
Мана, эр ва хотиннинг кафти
Жуфтлашганда...

Чиқмай қолди қарс.

Гарчи ноҳақ барча танқидинг,
Хурпайтмайман, майли, ёлимни.
Шуяча ўқиб,
Эшитганмидинг
Генри Мозли деган олимни?
Хўш, не учун тишлаб қолдинг тилъ?
Билмайсанми?
Йўқса, қулоқ сол!
Оксфордда кўриб у таҳсил,
Манчестерда ишлади ҳалол.
Узун тунлар қоқмасдан мижжа,
Маҳкам босиб тишга тишини,
Тадқиқ этди Генри уч йилча
Рентген нури тузилишини.
Рангпар эди...
Бармоқдек мўйлов...
Ихчам боши —

ўй тўла сандиқ...

Бевақт гугурт тиласа биров,
Чўчиб тушар эди қуш янглиг.
Халта-халта гугурт келтириб,
Столга у тизиб қўярди:
«Тиламасдан олаверинг!» деб
Тепасига ёзиб қўярди.
Солмаганда эл бошига ғам
Уруш номли малъун балокаш,
Балки атом моделини ҳам
Генри ўзи этар эди кашф.

Ҳаёт қилса қалтисроқ ҳазил,
Инсон боши

оддий бир соққа:

Олим йигит ҳатто ўттиз йил
Умр кўрмай учради ўққа.¹

— Ана! Ана! Бу — марднинг иши!—
Жўшар-тошар яна Иноят,—
Юрт амрига

донишманд киши

Этаркан-ку, ахир, итоат!
Тўғри, умр жуда ҳам қисқа,
Ширин бўлар ҳамманинг жони.
Кўп китобни ёд билсангиз-да,
Эмассиз-ку китоб жавони!
Уйга ўғри қўйганда қадам,
Ўз ташвишин унутиб бирпас,
Наҳотки, эр аталган одам
Оиласин ҳимоя қилмас?
Қийшаяди Холдорнинг лаби,
Чайнагандай худди хом таом.
Чала қолиб ёрининг гапи.
Эттиради ўз фикрин давом:
— Бу ёғини тинглагин, жоним,
Кўп чалкашдир дунё ишлари.
Уруш пайти шундай зўр олим
Оддий радист бўлиб ишлади.
Буйруқ тинглаб жанг-жадал чоғи
Аппаратга эгилгани он,
Генри бошин туркларнинг ўқи

¹ Генри Мозлининг боболари ҳам, отаси Оксфорд университетининг профессорлари эди. Даниил Данин ўзининг «Резерфорд» номли китобида: «Мозли умри узоқ эмаслигини сезган каби, тунларни кунларга улаб, жуда тез ишларди»,— деб ёзади.

Тешиб ўтди қовундай осон.
Устоз эди унга Резерфорд,
Қўрс устознинг синди қаноти;
Филт-филт ютди ёшини Нильс
Машъум хабар етган заҳоти.
Йиғласа-да мамлакат куйиб,
Ўлган олим тирила қолмас.
Олтин тукқан товуқни сўйиб,
Эсли одам шўрвага солмас.
Фаҳмладингми гапнинг тагини?
Такрорлайман —
Кўзларимга боқ —
Мен ватаннинг келажагини
Сендан кўра ўйларман кўпроқ!..

XII

Эр кўзига боқмасди аёл,
Боқишидан йўқ ҳам эди наф.
Чайқаларди мисоли ниҳол,
Юрагининг нолишин тинглаб.
Тегса ҳамки лойга этаги,
Эр қилмасди ёрига жаҳл.
Ишга тушар бисотидаги
Энг сўнгги ва салмоқли далил:
— Едингдадир, ахир радио
Янгигина урф бўлган дамлар
«Қора товоқ ичига биров
Кириб қопти» деган одамлар?
Едингдами, велосипеддан
Қишиларнинг чўчиб юргани?
Маъқулмасми,
Мен боқиб четдан,
Ўшаларнинг жангга киргани?
Улар бари,
Чумолинамо,

Жанг ўтида бўлса-да қурбон,
Ҳаёт тўхтаб қолмагай асло,
Асло етим қолмагай жаҳон!
Етиб келар кейин яхши кун,
Эркалагай қайтадан қуёш;
Батан қаддин тикламоқ учун
Мен ўшанда кўтаргайман бош!
Ҳисоблаб боқ —
Юз минг майсага
Тўғри келар бир улкан чинор;
Доно киши ўзин найзага
Тутиб бермас бекордан-бекор!
Бошим омон, таним соғ бўлса,
Кўп қиларман Ватанга хизмат!
Ахир... Қолиб кетмасмиз чўлда...
Сен энди... бор —
Қизингни ухлат...

XIII

Тинглайверди аёл жимгина
Вазилларкан ваъз ўқиб эри;
Ҳар жумланинг усти жимжима,
Замирида

қўрқоқлик эди.

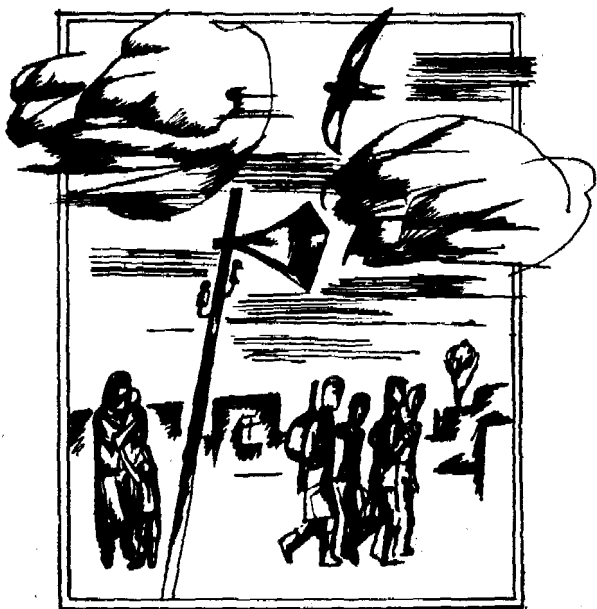
Муҳофаза этиб ҳаётин,
Тил билан тош йўнаркан Холдор,
Юксаларди гўё
Эр-хотин
Уртасида ойнаванд девор.
Эрнинг лаби қимирлар гинмай,
Сўзи аммо қулоққа кирмас.
Наҳот, умр —

пўкак ўтиндай —

Кул бўлажак дуд тараб бирпас?
Сир бермасди Иноят ҳамон;

Ёшин ичга ютиб йиғларди;
Ишончлари соврилган жувон
Қалб эшигин ёпиб-михларди;
Сигмас эди ўртага ҳозир
Арзу таъна,
Елғону яшиқ;
Юракларни эттириб дир-дир,
Радиодан янграрди қўшиқ:
«Эзгу газаб, денгиз бўлиб жўш,
Ёв устига тўфон бўлиб қалқ!
Борар қатъий, муқаддас уруш,
Ватан учун жангга кирар халқ!»

САВАШ ЧОҒИ НОМАРД ҚОЧИБ,
МАРД ТУРАР МАЙДОН ИЧИНДА.

БЕШИНЧИ БОБ

I

Шундай қилиб, уруш бошланди.
Бу мавзуга қийин қўл урмоқ;
Бир Холдорнинг тақдири энди.
Ҳикоямга бўлолмас урвоқ.
Мамлакатлар жунбушга келиб,
Халқ тоғ каби силкинган маҳал
Ижодкор ҳам

дурбинни олиб,

Кўтарилар баландроққа сал.
Назаримда, қалбларни ҳамон
Шунинг учун иситиб келар
Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон
Уруш пайти яратган шеърлар.
Парвоз айлаб қарчигай мисол,
Ерга назар солсанг юксакдан,
Хаёлингни буткул этиб лол,
Харитадек кўринар Ватан.

II

Азиз Ватан!

Иқбол ватани!

Қадди баланд,

Қадри баландим!

Юрагимга жо этиб сени,

Қучоғингда нурга беландим!

Минг афсуски,
Диёрим кўкин
Булгар бугун жангларнинг чанги.
Жондан азиз тупроғим кўксин
Эзиб борар фашистлар танки.
Украина,
Белоруссия
Оёғига урмоқ-чун кишан,
«Қўнғир ниқоб» тортиб юзига,
Епирилиб келарди душман.
Қулоқларни этса ҳамки кар
Замбаракнинг совуқ наъраси,
Озод тепиб тураркан қалблар,
Сўнмас сира ҳаёт нафаси.
Кўплар уруш бошланган ҳамон
Хайр-хўш қилиб дашт, боғи билан,
Кўчиб кетди кунчиқар томон
Она-бола, дастгоҳи билан.
Кўплар эса,
Дарахтга ўхшаб,
Она-ердан узмади оёқ.
Милтиқликлар милтиғин ўқлаб,
Милтиқсизлар йўнарди таёқ.

III

Ернинг иши ерда битади,
Демак, биз ҳам тушамиз пастга:
Қаҳрамоннинг яна биттаси
Деразадан боқадди аста.
Ҳовли жимжит.
Кўча ҳам сокин,
Бўлолмас у, аммо, хотиржам.
Чунки уйда гаплашиб секин,
Ултирар уч нотаниш одам.
Меҳмонларнинг бири — мўйсафид,

Соқолига фарқ бўлган бети.
Иккинчиси — сепкилдор йигит,
Учинчиси — ёш бола эди.
Қарағайзор ҳавосин эмиб
Қад тиклаган белорус улар,
Жаҳли чиқса —

темирни эгиб,

Қайинларни алафдек юлар.

Ҳозир эса, огир аламга

Даво излаб келгани аён;

Хавотирдан ҳорган Адамга

Ўз дардларин айлашар баён.

Еқасини гижимлайди чол,

Сўнгра дейди мезбонга ўйчан:

— Чойингни қуй,

Гапга қулоқ сол,

Асалга ҳам меъдамиз тўйган.

— Эҳ, Петрович, нонни ҳам кесманг,—

Сўзни йигит эттирар давом,—

Тўрт тарафда қизиб турса жанг,

Ўтармиди томоқдан таом?

IV

Райклубда ишларди Адам,

Ҳам мудир, ҳам ҳаваскор артист.

Райондаги сайл ё байрам

Петровичсиз ўтмасди ҳаргиз,

Ешлар шундай атарди уни,

Атрофида бўлиб парвона...

Едда тутиб асл мавзуни,

Меҳмонларни тинглаймиз яна:

— Зиёфатинг қочмас,— дейди чол,—

Меҳмондўстсан,

Буни биламиз.

Сен, яхшиси, жавоб бер дарҳол,

Нима қилдик?
Нима қиламиз?

V

Меҳмонларга не десин Адам?
Узининг ҳам кўнгли яримта!
Бу қишлоққа унинг ўзи ҳам
Кўчиб келган; ахир, яқинда!
Қоқ марказда,
Ҳа, ҳа, районнинг
Марказида яшарди аввал.
Ҳеч армони йўқ, эди унинг,
Хотини ҳам оқила, гўзал.
Бахт дегани, эҳтимол, шудир?!
Лекин гул ҳам бўлмас бетикан.
Икки йилни ўтказди мудир
Фарзанд кўриш ҳаёли билан.
Ойдеккина қизли бўлди у,
Бўлди роса тўю тантана.
Қизча охир йўлга кирди-ю,
Қўзғалмади ўрнидан она.
Аниқроғи, Вера бечора
Бир умрга шол бўлиб қолди.
Излаб-излаб бу дардга чора,
Докторлар ҳам лол бўлиб қолди.
Биров деса «туғма касаллик»,
Йўлар эди асабга биров.
Кейин эса,
Гармсел янглиғ,
Босиб кирди мамлакатга ёв.
Бутун ғарбий чегара бўйлаб
Кўксин ўққа тугганда ўлка,
Адам бемор хотинин ўйлаб,
Шинель кийиб чиқмади йўлга.
Деразага қадади тахта,

Сўнг, лип этиб чироғи ўчди,
Укасининг олис қишлоқда
Бўшаган шу уйига кўчди.
Босиб олди районни душман,
Ўтиб кетди шарқ томон жадал.
Энди асрий ўрмонлар қучган
Диёр узра чарх урар ажал.
Ажал... Аммо ҳаёт ҳар қачон
Ажал ҳукмин этажак инкор.
Табиатнинг фарзанди — Инсон
Мағрур бошини эгмагай зинҳор.

VI

Бугун кириб келган уч қўноқ
Ушаларнинг вакили эди...
Чол тамшаниб қирди-ю томоқ:
— Еб қўйдингни тилингни?— деди.
Аччиқ эди бобойнинг гапи,
Чиндамасди Адам таънага.
Ниманидир излаган каби,
Кириб чиқди ётоқхонага.
Титроғини босиб олгач сал,
Шошилмасдан курсига қўнди:
— Эҳ, отахон...
Хотиним касал...
Тўғри, яъни...
Ўзим ҳам, энди...

Масалани қўяр чол дангал
Бармоғи-ла соқол тароқлаб:
— Ленин бўлган эдинг бир маҳал!
Шунинг учун келдик сўроқлаб!
Ленин фикрин эшитгач сендан,
Белни боглаб уйга жиламиз.

Суғурганмиз пичоқни қиндан,
Нима қилдик?
Нима қиламиз?..

VII

Ленин номи берганда жило,
Адам кўзи ёришиб кетди.
Кечаги кун ташлаган зиё
Бугунига қоришиб кетди.
Кўзларида қувонч урди барқ
Май байрамин эслаган ҳамон:
Байроқларга бўлган эди фарқ
Райондаги марказий майдон!
Қўшиқларда буюк доҳийни
Мадҳ этарди тўлқин урган эл:
СССРни — тинчлик боғини
Мадҳ этарди сафда турган эл.
Тажрибали гримчи билан
Тунлар ишлаб идорасида,
Намойишга ўша йил Адам
Чиқди Ленин қиёфасида.
Ленин

қўлин кўтариб баланд,
Машинада турарди адл,
Будёновка кийган ёш-яланг
Енда қадам ташларди дадил.
Тутиб борар икки пионер
Ленин боши узра ол байроқ.
Езни янги кутиб олган Ер
Юраклардай туюлар қайноқ.
Шу боисдан ҳеч ким ўпкасин
Аямасдан рақс тушар бу он,
Пошналарнинг тупроқ ўпганин
Илғаб олиш эмасди осон.
Гўё бугун халқнинг йиғини

Оппоқ тонгда
Ҳур ва бехатар
Ҳаётининг гўзаллигини
Доҳийсига намоиш этар.

Кўтарилсанг бир оз юқори,
Узга лавҳа:
Советлар элин
Янги бахт ва уфқлар сари
Бошлаб борар барҳаёт Ленин!
Майдон бўйлаб ўша куни у
Индамасдан ўтган эса-да;
Бир оташин ва нурли туйғу
Уйғонганди ёшу кексада,
Ҳаяжонли хотира бўлиб
Қолиб кетди ортда у дамлар.
Хотиридан озуқа олиб
Яшар экан ҳамон одамлар.

VIII

Адам эса фақат ўз юкин
Уйлай-уйлай бўлдими карахт?
Йўқ, йўқ! Энди...
Лениннинг тугин
Яна баланд кўтармоқ керак!
Сақлаб ўша бийрамни ёдда,
Йўқлаб кепти фикри аълолар.
Лекин қолса курашдан четда,
Кечирмагай уни авлодлар.
Авлодлар-ку ҳозирча йироқ,
Кечирмагай ўзи ўзини.
Москвага тикканча нигоҳ,
Халқ кутади Ленин сўзини.

Хонтахтага кафтини тираб,
Адам кўчди курсидан вазмин.

Сал хўрсинди деворга қараб,
Тополмагач доҳийнинг расмин.
Сўз саралаб энтикди бир оз;
— Дўстлар!..— деди.
Яна тин олди.
Сукунатни савалаб бехос,
Мотоцикл тариллаб қолди.

IX

Ғийқиллади четан дарвоза,
Юриб келди аллаким дўқ-дўқ.
Ит вовиллаб солди овоза,
Шиф-шиф оқди автоматдан ўқ.
Сўнг тарақлаб очилди эшик,
Бурун тикди уйга автомат.
Сўнг бир сакраб мисоли мушук,
Ичкарига кирди уч солдат.
Тўрт бурчакка хавотир ила
Кўз югуртириб чиқишди дарҳол.
Чол... Успирин... Буниси бола...
Қаршилиқ йўқ...
Ҳамма беқурол...
«Нима мажлис?»
— Узимиз шундоқ...
Чой ичяпмиз.
«Асал-ку, асал!»
— Ҳа, ҳа, асал... Атрофимиз боғ...
Асал ҳам кўп...
«Тур, келтир жадал!
Косани қўй! Бочкада келтир!
Бизлар кўпмиз!»
— Ҳа, ҳа, биз ҳам кўп...
«Чол, қимирла! Сен, йигит, ўлтир!
Сен?!»

— Мезбонман...

«Бор, чўчқа сўй!»

— Хўп...

Асал тўла кўза солинди

Мотоцикл кажавасига.

Битта чўчқа нимта қилинди,

Қулоқ осмай «жазава»сига.

«Сен, ҳей йигит, мингаш бу ёққа!»

... Саросима!

— Қаёққа?.. Қандоқ?..

Жавоб олмас йигит сўроққа,

Елкасига урилар қўндоқ.

Чол ўртага тушмоқчи эди,

Қунушганча чекинди дарров.

Чунки бирдан парпираб кетди

Автоматнинг оғзида олов.

Ёт солдатга тушуниш қийин,

Қўрқитмоқчи бўлгандир балки;

Авомларга «бўйсуниниш илмин

Ўқитмоқчи бўлгандир балки;

Мўлжал қилиб бир оз нарини,

Боғ тўрида терилиб турган

Асалари уяларини

Галвир қилиб ташлади мерган.

X

Қизир энди томоша! Қаранг,

Булут бўлиб кўчар арилар!

Солдат қўнар эгарга аранг,

Мотоцикл ўқчиб тариллар!

Чопа кетди сўкиниб бири,

Бири чопди юзин юлганча!

Зувиллаган бир гала ари

— Қувиб борди уларни анча.
Бу орада меҳмон йигит ҳам
Қаёққадир ғойиб бўлганди.
Афти шишган чол билан Адам
Уйга қочди,
Инграб — тўлганди.
Жон азоби бўлади ёмон,
Таҳқир эса ундан аччиқроқ.
Асов дарё кўтарса тугён,
Титрай бошлар одатда қирғоқ.
Олов заҳрин кесади олов,
Қилич зарбин қайтарар қилич.
Душман маккор...
Кураш беаёв!
Илож битта —

ёвни маҳв қилиш!

Масалани «бугунми — эрта»
Дея чўзмоқ мумкин эмасдир.
Дўстлар қайда?
Райком қаерда?
Адам кимдан олади дастур?

XI

Майли, битар кейинча кам-кўст,
Уй қурувчи аввал қорар лой;
Адам деди:
— Омонми колхоз?
Ўрилганми жавдар ва буғдой?
— Улгурмадик...
— Вақт жуда тигиз,
Ўринг,
янчинг,

яширинг дарҳол.

То пишгунча маслаҳатимиз,
Халқнинг мулки бўлмасин увол.

- Хўп бўлади.
- Раисга айтинг...
- Армияда ҳозир у киши.
- Ундоқ бўлса, ўзингиз қайтинг,
- Беш кун муҳлат етар, а?
- Яхши!

Чол қўзғалди.
 Кўзида шуъла.
 Тайёр эди парвозга шунқор.
 Бобосига тақлидан, бола
 «Яхши!» сўзин айлади такрор.
 О, миттивой!
 Оббо шумтака!
 Унинг ширии қилиғи ёқиб,
 Чол ва Адам урди қаҳқаҳа,
 Бир-бирининг юзига боқиб:
 Оҳ, арилар ҳафсала билан
 Сўрган экан «чиққунча қанди».
 Бет деганинг, мисоли гилам —
 Ола-була бўлиб кетганди.
 Кампир чолни танимай қолиб,
 Эшигидан киритмаса-я!
 Лекин, лекин...
 Учини олиб,
 Боплади-да арилар боя.

XII

Райком, шундоқ катта идора,
 Қайда ҳозир?
 Петрович хуноб,
 Бир неча кун бўлди овора,
 Саволига тополмай жавоб.
 Бир кишини борса дараклаб,
 У бошқага йўлларди дарров.

Сирни ҳамма кўнглида сақлаб,
Утказарди гўёки синов.
Бригадир...
Кейин чол, врач...
Сўнг, сельсовет раисин топди.
Айёр раис бир оз ён бергач,
У райкомнинг адресин топди.

XIII

Қўшни қишлоқ,
Секретарь билан
Учрашишди улар кечқурун:
«Хабарим бор.
Шофёрим Иван
Айтган эди менга сал бурун.
Хафа бўлманг, дўстим, беҳуда,
Асло-асло олмаймиз ҳадик.
Хотинингиз касал эди-да,
Шунинг учун сизга тегмадик.
Қарорингиз, демакки, қатъий?
Майли, келинг, жангчилар керак!
Тўғри биз ҳам эмасмиз ҳарбий,
Сафларимиз ҳозирча сийрак.
Лекин, ишга қаттиқ киришган
Ходимларнинг кўпгина қисми.
Жангга ҳеч ким боқмас тирқишдан.
Нима? Обком қайда, дейсизми?
Эҳ, хотирам бир оз чатоқ-да!
Пайти етгач билиб оласиз?
Бугун эса...
Уша қишлоқда
Ташкилотчи бўлиб қоласиз.
Амалий иш керак, денг? Дуруст!
Қувлашмачоқ!
Учқур тачанка!..

Бизга эрмак туюлар уруш,
Ишқибозмиз «яшанг-яшанг»га.
Уруш эса қўймас бизни соғ,
Яхши ўйлаб босмасак қадам.
Сиз бамаъни кишисиз, ўртоқ,
Ҳа, ҳа, ўртоқ Васильев Адам!
Шошманг, сиздан олмаймиз ҳадик,
Йўқ, кетмаган асло бурдингиз.
Қани, боқинг кўзларимга тик,
Хафамисиз?
Нега турдингиз?
Демак... Хайр! Демак, қишлоққа?
Тўхтаг, сал-пал тинсин-да ҳислар;
Энди, Ваня, кир-чи бу ёққа:
Танишинглар!
Танишмисизлар?
Хўш, Васильев, ким эди у чол?
Билмайсизми?
Сен сўзла, Иван!
Кўрдингизми —

«Ҳалол оқсоқол!»

«Денис Фомич!»,

«Краснопольедан!»

Ариларнинг «каромат»ини
Ултирмаймиз бекорга сўраб,
Англаб олиш қийинмас буни,
Қовоғингиз шишига қараб.
Демак, дўстим, унутманг зинҳор —
Кураш ўтмас макру ҳийласиз!
Ҳушёр бўлинг, доимо ҳушёр;
Анқовлик — бу... Номин биласиз!
Бугун қалқон бўла олмайди
Бизлар учун эски «васиқа»,
Энди эса, қайтамиз, майли,
Амалий иш масаласига.
Биринчидан: қандай йўл-йўриқ

Кўрсатдингиз чолга, биродар?
Барча донни, демак, ҳўл-қуруқ
Уриш, янчиш ва ҳоказолар!
Иккинчидан: айтинг-чи, менга,
Қим ҳув қочган ёшроқ белорус?
Билмайсизми?
Ваня, сўз сенга!
Демак, Рябов Михаил. Дуруст.
Пок эканми наслу насаби?
Бўйдоқ дегин? Қасби — чилангар?
Зўр-ку!
Маҳкам бўлса асаби,
Темир йўлга «ташласин лангар».
Бу иш битди.
Кун тартибида
Яна қандай зарур гаплар бор?
Қовоқ солманг, Васильев, жуда
Сиз ҳам, ахир, қолмассиз бекор.
Қоражарда уч кундан бери
Аллакимлар изғиб юрганмиш.
Овқат сўраб келганда бири,
Урмончининг ўзи кўрганмиш.
Улар билаң учрашмоқ лозим,
Бу биринчи топшириғимиз.
Иван — бошлиқ. Сиз ва яна ким?»
— Чол ҳам борсин!
«Қим эди?»
— Денис...

XIV

Бўлмас энди бекор ўлтириб,
Эртасига чиқишди йўлга.
Қоражарнинг қорасин кўриб,

Тўхтадилар бурилиб сўлга.
Якка отли эски арава
Буталарнинг ичида қолди.
Денис бобо ўткир арра ва
Болтасини қўлига олди.
Бундан нари — забардаст ўрмон,
Бунда қайин туюлар қилдек.
Бош тебратар қарағай полвон
Хартумини чайқаган филдек.
Кўринмайди биронта жондор,
Ўрмоннинг тилч яқип-атрофи.
Қарағайзор бўлар жарангдор,
Худди жонли чолғу асбоби.
Гурзи каби берар акс-садо,
Юрилмаса оёқ учида;
Сузиб кетди Адам ва бобо
Ним қоронғу ўрмон ичида.
Бошлиқ — Иван.
Кўринмас аммо,
Балки четдан кузатиб келар.
Балки булар қилишса хато
У изма-из тузатиб келар.
Мўлжалдаги паккага етиб,
Ўлтирдилар анчагина жим.
Уффф... чарчасанг бировни кутиб,
Қуюқлашар юздаги ажин.

Бекор қолиб зериккан Денис
Оғзин кап-кап очар дам-бадам:
— Билмайман-да куйлашни, эсиз,
Қўшиқ бўлса йиғилар одам.
— Аррамизнинг вазиллагани
Бугунча куй ўрнига ўтар;
Бир машқ қилиб кўрайлик, қани,
Келса — яхши,
Келмаса — кутар!

Болта урди қарағайга чол,
 Шилт-шилт кўчди оппоқ пайраха,
 Кафтдек яра очилди дарҳол,
 Навбат етди кейин аррага.
 Еқалар ҳам бўлди жиққа ҳўл,
 Тилга эса келмай қолди сўз.
 Арра узра рақс тушганда қўл,
 Чор атрофни пайпасларди кўз.
 Чўқирмикин «ёт каптар» «дон»ни?
 Сўрармикин ёки «кўрмана?»
 Хув, лип этган қора қуёнми,
 Ё каллами?
 Диққат!
 Уҳ, ана!!!

— Ким у? Қани, берироқ кел-чи!
 Солдатмисан? Тўхта, бетамиз.
 Ҳа, деҳқонмиз! Бизлар ҳам элчи,
 Нима керак? Майли, берамиз.
 Солдат бўлсанг — буйруқни тингла,
 Чақир дарров командирингни!
 Ҳей, кўрсатиб қўяман сенга,
 Кўпайтирсанг ғиринг-пирингни.
 «Олдимга туш?»
 Нега? Аҳ, майли...
 Мана, қўлни кўтардим, ҳайда!
 Узинг узр сўрайсан ҳали...
 Бизни хафа қилмоқ бефойда.
 «Гапни чўзма?»
 — Хўп, хўп, мусофир...
 Денис чолнинг афти буришди.
 Командирнинг олдига, охир,
 Индамасдан етиб боришди.
 Ҳа, ҳа, улар —

Пўлат отида
Йўртиб ўтгач шарқ ёққа душман —
Пиёдалаб
 фронт ортида
Йўл излаган солдатлар экан.

XVI

Ранжиганин сездирмас бобо,
Командирнинг ўлдирар этин:
— Жиндаккина чарчабсиз, аммо,
Қаранг, ҳатто ҳораркан метин...

Асаб таранг.
Командир сергак.
Шартта кесар:
«Гапнинг қисқаси,
Сиздан бизга тамаки керак,
Сўнг, сартарош!
Биздан сизга-чи?

Адам қўяр тарозига тош:
— Ҳаммангиз ҳам кераксиз бизга!
Старшина чимиради қош:
«Нима, асир тушдикми сизга?»
— Унчаликмас...
Очиқ гап шуки,
Сизда қурол,
 бизда одам бор.
Енгиллашмас урушнинг юки,
Сиз билан биз бўлмасак ҳамкор.

«Мен — солдатман,
Урним — фронтда.
Бизни олдда кутмоқда жанглар,

Соз бўларди, дўстим, биронта
Йўл бошловчи топиб берсанглар».

— Солдат қолар солдатлигича
Ҳамма вақт ва ҳамма ерда ҳам.
Ёвдан қурол тортиб олгунча,
Бермайсизми деҳқонга ёрдам?

«Партизанлик? Майли-ку, бироқ...
Чол-кампирилар, гўдаклар, денг-а?
Йўқ, ҳар ҳолда, фронт яхшироқ;
Тўғри келмас майда иш менга».

Хандон урди Адам бехосдан,
Ўз аксига боққан сингари.
Ўзи-шундоқ деганди, ростдан,
Секретарга бир кун илгари.
Кўп куларди.

Аммоки, яна

Денис бобо чиқарди ишқал:

— Ҳей, бу ўртоқ Ленин бўлган-а,
Сен, командир, ўпкангни бос сал!
«Ленин?»

— Ленин!

... Тантанали кез.

... Баҳсга ҳожат қолмади энди.

Старшина қад тиклади тез,

Қафти эса чаккага қўнди:

«Рота эдик.

Шулар қолди соғ.

Қуроллар бут.

Жангчи саккизта.

Рухсат этинг, ҳурматли ўртоқ,

Топшираман отрядни сизга!»

Адам кулиб чайқади бошин:

— Тишим ўтмас бу ишга ҳали,

Мен — муовин. Сиз эса — бошлиқ.
Келишдикми — келишдик! Балли.
Денис Фомич!
— Лаббай,— дейди чол.
— Аравада тамаки борми?
Солдатларга улашинг дарҳол,
Езмоқ керак энди хуморни!

XVII

Иш ишқалсиз битганин сезиб,
Жангчиларнинг юзи ёришди.
Хайрлашаркан
Шох-шабба кесиб,
Аравага ортиб беришди.
От интилар уйига илдам,
Дениснинг ҳам оғзи қулоқда.
Унга луқма ташлади Адам,
Юз кўрсатгач қишлоқ йироқда:
— Қўлингизда ҳар қанақа от
Қанот ёзиб юбораркан-ку!
«Оқсоқолнинг оти беқанот
Бўлса,
Иши битмайди мангу!»
Замон тинчин йўқотган маҳал
Санъатингиз кетмасин эсиз:
— Бобо, сизга янги бир амал
Ташкил қилиб берсак, не дейсиз?
«Раҳмат, дейман».
— Арава ҳайдаб,
Савдогарлик қиласиз, бобо.
«Ҳе, бемаъни! Бефарқ! Беадаб!»
— Зарур!
«Ҳай-ҳай, асрасин худо!»
— Кейин, юриб қишлоқма-қишлоқ,

Бизга одам йиғиб келасиз;
Кийим-кечак, ғалла, гўшт, пишлоқ,
Маълумот ҳам йиғиб келасиз.
«Шунча йиллар кечирдим ҳаёт
Боқиб халқнинг кўзига тикка.
Оқарганда соқолим, наҳот.
Куним қолса чайқовчиликка?»

«Ҳаёт шу-да!
Шароит шу-да,
Бу ён — ўрмон,
Бу ён — темир йўл.
Душман, ахир, ётмас уйқуда,
Биз ўлтирсак қовуштириб қўл.
Кеча-кундуз Россия томон
Ёв қуроли ўтиб турибди.

Ғарбга эса руснинг қанча дон,
Қорамоли ўтиб турибди.
Ғарб тарафдан,
асирлар ортиб,
Эшелонлар оқар пешма-пеш.
Хўш, йўлда ким ўрнатар «тартиб?»
«Мендан бошқа одам йўқми ҳеч?»
— Денис Фомич, беҳуда куйманг,
Райком қилди сиздан илтимос.
Келишдикми? Чуқурроқ ўйланг...»
«Хўп...
Келишдик...»
— Мана, бу гап сиз!

Ясаб «ширин» суҳбатга'якун,
Кириб келди қишлоққа икков.
Халқ қўзғолиб, талаб қилса хун,
Кўргулигин кўрар ҳали ёв.

ОЛТИНЧИ БОБ

I

Жажжи отряд ўсиб кун-бакун,
Қираверсин ёвни беомон;
Аброр билан учрашмоқ учун
Биз кўчамиз олис шарқ томон.
Чунки ҳаёт жоми силкинса,
Тинч ҳаётнинг кўчса чегаси,
Ухлаёлмас виждонли кимса,
Бўлмас юртнинг ўрта-чеккаси.
Қийналса-да тузоққа тушиб
Аброр синфий «ур-ҳо-йиқит»да,
Ўлтирмади узоқ қунушиб,
Меҳнат билан ўсган йигит-да!
Шаппатилар пешонасин гоҳ,
Лекин асло айбидан тонмас.
Ана ўзи,
Ўзи-ку, бироқ,
Энди уни таниш осонмас.
Руҳи ғамдан бўлмади майиб,
Тушса ҳамки эгар ва этдан.
Юзи эса чармдай қорайиб,
Киприклари саргайиб кетган.
Мўйлаби ҳам туюлар сариқ
Ботаётган қуёш нурида.
У пишириб ўлтирар балиқ
Қарағайнинг хушбўй қўрида.
Иштаҳа-ю иштиёқ билан
Боши узра йиғилса чивин,
Шилп-шилп уриб кўк булоқ билан,
Синдирар у аланга тилин.
Ғарқ бўлар сўнг мовий тутунга
Ва хаёлга ғарқ бўлиб кетар.
Ботиролмай ништарин унга,

Чивинлар тез тарқалиб кетар.
Чивин дарров жўнаб қолар-ку,
Хаёл бузар ҳар кун оромин;
Нима қилса оқлай олар у
Қора билан ёзилган номин?

II

Бу қишлоқда бир вақт қавм бўлиб
Уттизтача одам яшарди.
Ўрмон кесиб, овчилик қилиб,
Аҳил ҳамда хуррам яшарди.
Йигитларин пайи мустаҳкам,
Кексалари мағрур ва бўйдор.
Энг муҳими, ўшаларга ҳам
Маъқул келиб қолганди Аброр.
Сабабини қидириб узоқ,
Беҳудага бўлмайлик хуноб.
Мол-давлатга қўйганди тузоқ
Шу ерда ҳам баззоз ва қассоб.
Йўлин топиб улар шаҳардан
Ароқ олиб келади гоҳо.
Икки ёрти бўлиб сўнг бир тан,
Енг ичида қиларди савдо.
Топган ичса пулини бериб,
Топмаганлар ичарди қарзга.
Яна айбни ўзидан кўриб,
Ҳеч қаерга бормасди арзга.
Шундай қилиб, тораяверди
Икки қўллаб тортилган сиртмоқ.
Ароқ кўпнинг бошини ерди,
Упиргандай соҳилни ирмоқ.
Хайриятки, табиат доно,
Тенг яратар шакар ва тузни,
Торни қаттиқ тортсанг мабодо,

Чирт узилиб,
кўр қилар кўзни.

Тор узилди.
Қирққанди йиллар
Умр торин мисоли эгов.
Савил бўлди йиғилган пуллар,
У дунёга юз тутди икков.
Билмаса-да улар ҳаёни,
Гувоҳини кечди одамлар.
Қолган-қутган ароқ-винони
Қабр устида ичди одамлар.
Сўнг қайтдилар бўлишиб саф-саф,
Биров кайфда, бировлар ҳушёр.
Элни марҳум уйига чорлаб,
Очди катта сандиқни Аброр.
Уюм-уюм мўйналар унда
Ётарди, оҳ, дурдай товланиб.
Кимдир ўйнаб юборди шунда
Ўзи сотган сувсарни таниб.
— Олинг,— деди Аброр уларга,—
Уликлардан чўчиманг, дўстлар.
Тулкидан бир панд еган қарга
Пишлогини дурустроқ асрар!..

Бир-биридан нодир ва гўзал
Мўйналарга боққан паллада
«Ҳамённинг ҳам вазмини афзал»,
Деган фикр ёнар каллада,
Акасининг мулкига, лекин
Лўқ қилмасди кўзини ини.
Ҳамма туриб навбатга секин,
Танлаб олди ўзиникини.
— Ҳақиқатан...

— Ҳақиқат!..

— Ҳаққинг!

— Олмайсанми ўзинг ҳам, танти?

III

Шундан кейин Аброрга халқнинг
Эътиқоди ошиб кетганди.

Бугун эса унинг ёнида
Ушаларнинг кўпчилиги йўқ.
Баъзиларин жанг майдонида
Аллақачон қулатганди ўқ.
Осмон ухлар тайга узра жим,
Қишлоқ ўхшар сокин кўлмакка.
Яна қанча сабр этмак лозим
Шод ва гавжум кунни кўрмакка?
Умр олға босади фақат,
Ёшлик қайтмас,
Кексалик мубҳам.
Каттаконлар беришса рухсат,
Жўнар эди фронтга у ҳам.
Шундай экан, тустовуқ отиб,
Қишга балиқ ғамламоқ бекор;
Нозирлардан ижозат олиб,
Марказ билан гаплашмоқ даркор.

IV

Нимани ҳам пойлар бу ерда?
Наҳот топган бахти-тахти шу?
Асло! Демак...
«Бугун ё эрта»,
Деб ўлтирмай йўлга чиқди у.
Қиём каби пишган ўйига
Аброр ака ўзи бўлиб маст
Етиб келди дарё бўйига,
Нам соҳилда чўнқайди бирпас.
Вой-бў! Қаранг, дарё ваҳмини,
Кўринмайди нариги қирғоқ!

Тўғри экан шоир тахмини,
Ҳаёт — дарё,
Одам — бир япроқ!
«Дарё — ҳаёт», дейди миришкор,
Сибирда «йўл» аталар дарё,
Ташбеҳ билан нима иши бор,
Оқаверар дарё бепарво.
Эслатса-да жонли олтинни
Қуёш эмган дарё сийнаси,
Қўравериб инсон зотини,
Қотиб қолган эмиш дийдаси.
Қотса қотар!
Ташвишми шу ҳам!
Пул тўламас кабобхўр сихга.
Этмагунча инсон мукаррам,
Кира олмас дарё тарихга.
Тарих дея аталган йўлдан
Ҳатто юксиз ўтмоқ ҳам оғир.
Инқилобдан аввалроқ бўлган
Воқеани бир эсланг ҳозир:

V

Подшо эркин қатрон қилмоққа
Чоғланганди.
Кунлардан бир кун
Шу соҳилни қўшган қишлоққа
Бир большевик бўлибди сургун.
Тунлар узун,
Кулба эса тор,
Офтобда ҳам равшан тортмас таъб.
Неча ҳафта қийналгач бедор,
Тузибди у хонаки мактаб.
Болаларга ёд бўлти ҳарфлар,
Шўхлар тиниб, хомлар пишибди,
Топилмаса қалам ва дафтар,

Табиатдан дарс ўқишибди.
Болалардан сир яширмайди
На кўк булоқ, на яшил ўрмон.
Худди шундай саёҳат пайти
Чопиб кепти ордан бир деҳқон.
— Ҳей, муаллим, тез қайтинг уйга,
Сўраяпти аллаким сизни!
— Нима, нима?— муаллим унга
Савол берар.— Ким экан исми?
— Билолмадим. Қайиқдан чиқиб,
Мен тарафга қаттиқ қаради.
Яқин бордим, Қўлимни сиқиб,
Дабдурустдан сизни сўради.
Улибмизми сизни билмасдан,
Тобим ҳам йўқ, сира ёлғонга.
Нақд фурсатни нася қилмасдан,
Изингиздан чопдим ўрмонга.

...Ким у? Ёрдам сўрар, эҳтимол?
Бирон эски танишдир, балким?
Лекин бермай ошиқча савол,
Қишлоқ сари кетди муаллим.
Қашшоқ овчи уйида ўйчан
Ўлтирарди ҳалиги меҳмон.
Муштдеккина қора нон билан
Доғсув эди бутун «дастурхон»,
Саломлашди.
Айтди номини.
Ғойибона ҳаммаслак ўртоқ.
Ҳа, грузин.
«Э» ҳамда «и»ни
Бураб-бураб сўзларди қўноқ.
Муаллимнинг Петербургдаги
Дўстларини ҳам танир экан у.
«Ҳа, истибодод биносин таги
Бўшашмоқда,— деди беурғу.—

Забастовка тобора қизиб
Заводларни тутмоқда безгак.
Ишчи синфи муштини қисиб,
Ўз постида турибди сергак.
Вазифамиз —
Ҳар бир восита,
Ҳар жангчини сафарбар қилиш!
Энг охирги мақоласида
Шуни таъкид этади Ильич.
Билим — қанот!
Қаноти қисқа
Инқилобчи қилолмас парвоз.
Кутубхона қолганми сизга?
О, махфий, денг?
Жуда-жуда саз!
Кенгайтиринг мактабни тағин;
Шунда элнинг очилиб кўзи,
Партиямиз йўл-йўриқларин
Ўқиб-ўқиб олади ўзи.
Энди...
Қайиқ бўлибди тайёр.
«Қадрдон суд» ҳукм этган ерга
Тез етиб..
Тез қочмоғим даркор
Кураш қийнаб турган Питерга».

Сўнг тўрвага жойлади-ю тез
Овчи берган қора булкани,
У кўзгалди.
Унамади ҳеч
Бирор кеча меҳмон бўлгани.¹

¹ Большевистик гвардиянинг кекса арбоби Адольф Петрович Тайми «Ҳаёт саҳифалари» китобида Сибирга сургун қилинган Свердлов, Сталин каби атоқли революционерлар билан учрашганлигини ёзиб, бундан ҳам қизиқроқ воқеаларни баён этади.

Уттиз йиллик ўша воқеа
Кечагидай эсланар ҳамон.
Шошиб кетган у қўноқ эса,
Ҳозир тирик...
Ҳозир — қўмондон.
Бир у эмас,
Совет давлатин
Ташкил қилган барча улуғлар
Сезмас ҳануз таом лаззатин,
Бир ҳафтада бир чимдим ухлар.
Қиров сепар меҳнат бошларга,
Чунки, дўстлар: яхши биласиз,
Бахт табаррук бўлса ёшларга,
Кексаларга ундан ҳам азиз.

VI

Демак, кўксин тарк этар губор,
Жангда олса эл олқишини,
Ерда шуни ўйлади Аброр,
Кемада ҳам ўйлади шуни.
Мана, шаҳар.

Бошқарма — ана.

Кул ранг йўлак.

«Сийёсий бўлим».

Кутиб олди Белонос яна,
Қаттиқ сиқиб Аброрнинг қўлин.
Фамилия —

шунчаки бир гап,

Белоноснинг оқ эмас бурни! —
Кирган ҳар бир кишини тергаб
Ўтказмасди йигит умрни.

Жой кўрсатди,

Ошиқча сўзга

Вақт йўқлигин этиб эътироф:

— Афсус, — деди, — аризангизга

Суддан ҳали қайтмади жавоб.
Аброр ерга қўйди юкини,
Ултирмади курсига, аммо.
Чунки ҳозир қийнардн уни
Уз эркидан муҳим муаммо:

VII

— Майли... Тўғри...

Суд катта даргоҳ...

Иши ҳам кўп, қилмайман инкор.
Агар, ука, солсангиз қулоқ,
Бугун сизга бошқа арзим бор.
Биласизми?.. Кечиринг мени
Бу ҳикоям туюлса узун.
Гарданимга олиб айбимни,
Тўйиб тотдим Сибирнинг тузин.
Бир туз ичган ерга қирқ салом,
Таом тузсиз пишмас, албатта.
Бўлган эсам бир маҳаллар хом,
Ақлу ҳушни йиғдим меҳнатда.
Қилса ҳамки туну кун сурлик,
Енголмади бизни пашшалар,
Тайга аро темир йўл қурдик,
Тайга аро яратдик шаҳар.
Улғаяркан шаҳарлар шахдам,
Бўлди менинг кўнглим ҳам обод.
Мен қулатган сөнсиз дарахтдан
Не кўприклар этилди бунёд!
Уз либосин азамат ўлка
Тикканида қатим-бақатим,
Минг шукурки, кетмади елга
Қамтарона менинг меҳнатим.
Қурган уйим бўлганда вайрон,
Йўқолганда юртимнинг тинчи,
Мен бу ерда мисоли меҳмон

Ултирмоғим қалай, айтинг-чи?
Ун тўққиз йил кезиб бетиним
Улкан Сибирь сўқмоқларини,
Охир суддан сўраган эдим
Гуноҳимдан ўтмоқларини.
Сўнг ёлғизлик тегди жонимга.
Хотиним — тул,
фарзандим — етим

Бўлмасин деб,
Улар ёнимга
Келишини сўраган эдим.
Энди, янги илтимосим бор,
Қўлингиздан келганча қўлланг,
Улгунимча этмасдан абгор,
Ука, мени фронтга йўлланг.
Уқ узарман берсалар қурол,
Ер қазирман курак берсалар.
Сафарларда бўларман ҳаммол,
Агар шуни лозим кўрсалар.
Билдиришса мабодо ишонч,
Тушиб қолсак ажал тўрига,
Кўкрагимни қиларман нишон
Биронта ёш жангчи ўрнига.
Жангга борай,
Азиз ўлкамда
Қолмасин, деб ёв ҳиди мангу.
Яхши бўлсам, ёмон бўлсам-да,
Ахир, совет кишисиман-ку!

VIII

Куйиб-пишган Аброрга қараб,
Ходим йигит узоқ ўйланди.
Армияга йўллашни сўраб,
У ҳам рапорт бериб қўйганди.
Биринчи дуч келган кишига

Ҳасратини айтолмас, бироқ,
Чунки биров унинг ишига
Аралашмай турса яхшироқ.

IX

Узин кичик олиб деди у,
Бўлса ҳамки амали катта:
— Сиз бекорга чекмасдан қайғу,
Бир учрашинг военкоматга...
Военком-ла гаплашиб пича,
Қайтиб келди Аброрвой қуруқ,
Аскарликка қирқ яшаргача
Олинсин, деб чиқибди буйруқ.
Демак... Нонхўр бўлади йиллаб...
Қолмабди-да, демак, қиммати...
Йўқ, йўқ! Зарбдан боши қирсиллаб
Огриса-да,
Бўйни синмади.
Қаттиқ нон еб, нчиб совуқ сув,
Неча-неча ғалвирдан ўтиб,
Кўп бошлиқлар ҳузурига у
Кириб чиқди навбатин кутиб.
Ҳамма ерда унинг сўзига
Диққат билан қулоқ солишди.
Охир, жавоб бермай ўзига,
Ҳузурисин олиб қолишди.

X

Аброр қайтди қишлоққа яна,
Энди иши — кутиш ва кутиш.
Қайнаб битди ёзги пўртана,
Баданга илк аёз урди ниш.
Малол келар эсламоқ кузни,
Чунки кузда балиқ ҳам чўллар.

Лойқаланиб табнат ҳусни,
Бўтқа бўлиб кетади йўллар.
Қишда эса...
Сибирнинг қиши
Қандоқлигин ҳамма эшитган.
Ташқарида сал турган киши
Қўм-кўк бўлиб кирар эшикдан.
Хўп, қиш ўтди.
Баҳор-чи, баҳор?
Баҳорнинг ҳам йўқдир шафқати,
Замин гўё эзилган анор,
Лой, гўёки, ернинг шарбати.
Қувонч инъом этиб борлиққа,
Табассум-ла қайтганида ёз,
Барҳам бериб интизорликка,
Аброрвойга келди «оқ» қоғоз.

XI

Арзон-гаров сотиб уйини,
Хотинига жўнатди пулин.
Кўп эмасди молу буюми,
Улардан ҳам «бўшатди» қўлин.
Қишлоқ билан хайрлашди дарров,
Таъзим бажо айлади халққа.
Сўнг, чиқмасин яна бирор ғов,
Дея Аброр учди вокзалга.
Лекин унга ким ҳам қарарди,
Ўзи билан овора ҳар ким.
Кўз ёш бўлса бировнинг дарди,
Биров қўшиқ қиларди дардин.
Йигитларга шинель ярашар,
Камар боғлаб беллари бардам.
Улар билан бошлади сафар
Пахтали тўн кийган Аброр ҳам.

«УМР—СУВ», ДЕБ КУЙИНМА, ИНСОН,
СУВ БУЛМАСА ЮРМАС ТЕГИРМОН.

ЕТТИНЧИ БОБ

I

Уруш борар катта майдонда,
Мардни синаб,
Пиширар гўрни.
Дудга чўмган қайноқ «қозон»да
Аброрнинг ҳам топилди ўрни.
Атрофида қизлар парвона,
Икки кафти қонталаш қизлар.
Уйғонмасин бадшубҳа яна,
Тўнгиб ётар бугунча ҳислар.
Чоллар ҳам кўп.
Улар саботи
Фронт учун бағоят муҳим.
Зора, синиб ёвнинг қаноти,
Қолса чоллар шу ерда муқим.
Чунки ким ҳам бўларди хурсанд,
Ким минарди ғурур отини,
Ташлаб кетса ўзлари қурган
Мудофаа иншоотини?!
Лекин одат эмасди индаш;
Барча ботиб қоп-қора терга,
Хода ташиб,
Қуриб блиндаж,
Пўлат қозиқ қоқарди ерга.
Инженерлар тўймас уйқуга,
ДОТ қурилар.
ДЗОТ қурилар.
Дуч келганда унинг ўқига,
Ҳали қанча безот қирилар!

II

Шундай қилиб...
Аброр бир куни
Кетганида цемент олмоққа,
Шериклари кутмасдан уни,
Гум бўлибди аллақаяққа.
Дам олишдан қайтган батальон
Истеҳкомни этибди ишғол...
Унга ҳеч ким кийдирмади тўн,
Ташаккур ҳам этмади изҳор,
Балки уч-тўрт ёрдамчи бериб,
«Қани, тезроқ ишга!» — дейишди.
Улар қалъа деворин суриб,
Тикан девор тиклаб қўйишди.
Бундан, энди этагин йиртмай,
Ажина ҳам ўта олмас, а?!
Утган фашист жон бериб қуртдай,
Волидаси очажак аза!
Сўнг, ўрмонда филдай туюлган
Оғир танклар гувиллаб қолди.
Танклар ортда қавлаб қўйилган
«Ҳовуз»ларга жойлашиб олди.

III

Эртасига кунботар ёқдан
Кўтарилди кўкка йўл чанги.
«Булар — бизнинг чекинаётган
Биродарлар», деди бир жангчи.
Чанг чўзилар.
Йўл ўхшар бу дам
Қиш пайти буг ёйган булоққа.
Ярадорлар инграгани ҳам
Етиб келмас эди қулоққа.
Сафнинг боши Аброрлар қурган

Истеҳком-ла бараварлашгач,
Юракларга гаш солиб бурққан
Чанг узилди.

Жимиб қолди дашт.

Мана... Энди...

Ҳаяжон ҳоким

Аброрвойнинг ҳар нафасида.

Дерлар, майдон бўлади сокин

Даҳшатли жанг арафасида.

Кутган каби тўплар наърасиң,

Бағрин ерга босар улканлар.

Мана энди...

Байрам даврасин

Кўрар фақат омон қолганлар.

Мана энди...

Уйларкан Аброр

Жангга қандоқ киражагини,

Окоп қазди ўлтирмай бекор,

Юмшоқ қилиб олди тагини.

Қаранг, ҳозир қиёмат-қойим

Бошланишини сезиб турса ҳам,

«Ҳар қадамим, ҳар қўнган жойим

Бир оромгоҳ бўлсин», дер одам.

Мана энди...

Соатлар йилдай

Туюлади кутганлар учун,

Ҳаттоки ел безовта қилмай,

Ўтиб кетди орадан уч кун.

IV

Саҳар эди.

Олис адирдан

Келиб қолди ҳаллослаб чорлар.

Қулоқларга урилди бирдан

«Пақ-пуқ» деган синиқ садолар.

Бир оз ўтгач, қир қанотидан,
Шўнғиб чиқди зирҳли машина.
Қурбон талаб бўлса-да душман,
Уйғонмади зарра ваҳима,
Чунки, ҳатто этмас экан «жиз»
Ҳаяжондан ҳорганда диллар.
Ҳо... Машина билан изма-из
Пайдо бўлди мотоцикллар.
Лойқа ранг зирҳ...
Лойқа ранг каска...
Ерни топтаб келар беҳаё...
Солдатларнинг юзлари эса
Бир қолипда қуйилган гўё...
Сукут сақлар траншеялар,
Бир сукутки — вазмин, бешафқат!
Ев ҳам дамин ютганча келар,
Моторлари хириллар фақат.
Бирдан...
Бизнинг тўп тупурди ўт,
Бир — икки—уч,
яъни «вах! вах! вах!»
Машинани чулғади булут!
Шуми ҳолинг?
Ўлвор-э, аблаҳ!
Тўхтолмади мотоцикллар,
Машинадан олдда кўринди.
Данак чаққан каби шақиллар
Милтиқларнинг затвори энди.
Аҳ-ҳа! Ана, фашист чавандоз
Қалхат каби қанот ёзди-да,
Қалқиб тургач эгарда бир оз,
Қолди «пўлат от»нинг остида.
Машина ҳам ўқчир тутундан,
Зирҳи ёнар шувоққа ўхшаб.
Омон қолган фашистлар ундан
Тўкиларди увоққа ўхшаб.

Қочди! Қочди!!!
«Ев саломи»га
Шундай бўлур бизларнинг «алик!»
Қочди! Қочди!
Соврин ёнига
Пойгачи ҳам чопмас бунчалик!
Қочди душман!
Ҳаёт оҳанги
Янграй кетди яна далада.
Бу — Аброрнинг биринчи жангги,
Аброр илк бор кўрган ғалаба!

V

Порох ҳидлаш бўлдики насиб,
Энди ёвдан олмас у ҳадик.
Қўшни жангчи қўлини қисиб:
— Зўрмиз, а?— дер,— роса бопладик!
Содда Аброр энтикар экан,
Жангчи йигит уради ханда:
— Рост гап... Гапки...
Уйланмоқчиман
Урушдан сўнг уйга қайтганда.
— Келин борми?
— Оббо, отахон,
Биздайларга келин қаҳатми?
Кутиб олар «мен» деган жонон
Зафар қучиб келган солдатни.
— Яъни танлаб оларкансиз-да?
— Танлашга ҳам вақтим қолар оз.
Ҳозир ёшим йигирма бирда,
У пайт, демак, ошади бир оз.
Қатта анҳор бўйида яйраб,
Балиқ бўлиб ўсган боламан.
Оқ кийиниб, сочимни тараб,
Кўприк узра туриб оламан.
Эрлар биман бўлмагай ишим.

Аёлларни тураман ҳушлаб.
Етган эса ўттизга ёшим,
Ўттизинчи аёлни ушлаб,
Жон деса ҳам, чиқса ҳам жаҳли,
Уйга олиб кираман шартта.
— Кампир бўлса нетасиз?
— Майли...
— Ёш бўлса-чи?
— Яхши, албатта...
Вой тавба! Лаб буради Аброр.
Бу ёшларда қолмабди-ку дид!
Дунёда ишқ деган гаплар бор,
Наҳот шуни билмаса йигит?
Йигит эса ўлгудай чечан,
Сира ўзин тўхтата олмас:
— Ташвишим йўқ келиндан қеч ҳам,
Тўйимда сиз қатнашсангиз — бас.
Баланд экан завқингиз, ота,
Қувноқларни севаман нуқул.
Чунки тўйни қизитар жуда
Сиздай киши бўлса косагул..

VI

Иҳм... Ие! Лақиллатди, денг?
Ҳу, тилиннга санчилсин ништар!
Аброрвойнинг аммо феъли кенг,
Жаҳли чиқса бурнини тишлар:
— Хўп,— дер жиддий,—
Тўйингиз қувноқ
Ўтишига кафилман ўзим.
Бунинг учун урушни тезроқ,
Қаримасдан тугатиш лозим.
Иқбол ҳамроҳ қилибди сизни
Менга ўхшаш довюрак билан.

Милтиғим йўқ. Майли. Фашистни
Савагайман белкурак билан...
Соя қўнар йигит юзига:
— Ота, бекор ташвиш чекасиз...
Ҳали душман қайтса изига,
Кўп милтиқлар қолар эгасиз.
Уқ жойлашга мазангиз қалай?
Мўлжални ҳам билмассиз ҳали?
Келинг, ўзим ўргатиб қўяй,
Қаранг, ана — мушканинг тили...

Аброр ётди:
Отиш ҳам илм —
Елкасига ёпишди қўндоқ,
Нафас олмай,
Милтиқнинг милин
Тўғрилади уфққа узоқ,
Бир дарахтни олди нишонга,
Босиб кўрган бўлди тепкини,
Сўнг, мушкани адир томонга
Бурди...
Ёзнинг нохуш эпкини
Уни ялаб ўтдими бирдан,
Кўз олдида уфқ торайиб,
Беихтиёр тугилган тердан
Қўлтиқ ости кетди қорайиб.

VII

Битта... Яна...
Ҳа, беҳисоб танк
Терилганча олисда сафга,
Тумшуғини кўтариб баланд,
Йўрғаларди Аброр тарафга.
Аброр эти жимирлаб кетди
Эшитганда моторлар сасин,

Танк гувиллаб эслатар эди
Сибирдаги чивин галасин.
Яна бир оз қисқарди ора,
Саф ортида пайдо бўлди саф.
Яқин келар танклар тобора,
Қовоғари каби гўнғиллаб.
Қалб депсинар,
Фақат соатлар
Чиқилларди ҳамон хотиржам.
Танк кифтига қўнган солдатлар
Узин ерга ташлади бирдан
Ва бошланди...
Соддадил Аброр
Ҳар хил ўйдан тўлганса ҳамки,
Хуллас калом, бошланди такрор
Зўр урушнинг оддий бир жанги.
Икки ёндан бараварига
Кўтарилди даҳшатли сурон.
Урмончининг арраларига
Ўхшар эди пулемёт бу он.
Шундоққина ўтганда ялаб,
Ев аскарни тўхтаб карахтдай,
Қулай бошлар эди қиялаб,
Илдизидан учган дарахтдай.
Кекса одам уқтиргандай гап,
Улчаб-ўлчаб кесарди милтиқ.
Автоматлар эса бидирлаб,
Улим сепар сепгандай тариқ.
Сийраклашар душманнинг сафи,
Замбараклар урганда болға.
Аммо танкка боғланган каби,
Пиёдалар силжишар олға.
Ҳаёт билан ажал чиғирин
Тортишуви кетганда қизиб,
Аброр жангнинг икир-чикирин
Ўлтирарми томоша қилиб?

VIII

Йўқ, ўлтирмас!
У ҳолда, қани?
Мундоқ боқса,
 ҳамшира қизча
Бир ярадор аскар болани
Елкасига қўндирганича
Шошиб борар дарахтзор томон,
Олам билан зарра иши йўқ.
Уқ визиллар...
Уқ фёъли ёмон,
Гўзалликни тушунарни ўқ?
Шошма бир оз, эй нозик ниҳол,
Бу — меҳнат-ку,
 эмас-ку эрмак!
Оғир ишга қўл урса аёл,
Қай юз билан тек турар эркак?
Аброр босиб тупроққа тўшин,
Ўрмалади қиз сари илдам.
Хўҳ-ҳу!.. Уқ еб йўқотгач ҳушин,
Шундай вазмин бўлурми одам?
Лекин... Чатоқ енгилнинг иши,
Учиб кетар изи тезгина...
Вазмин... Майли, вазмини яхши...
Санбатгача қолди озгина...
Кейин... Йўли йўлга уланиб,
Қатнайверди мисоли можи!
Уффф! Кўйлаги қонга беланиб,
Сўкилиб ҳам кетибди чоки...

IX

Бу орада жанг майдонининг
Об ҳавоси ўзгарди анча,
Бугун яра боғламас йиринг,

Муштлигича қолар беш панжа:
Ана, бир танк олмоқчидай дам,
Тўхтаб қолди «кавши» йиртилиб.
Гир айланди иккинчиси ҳам,
Бир «оёғи» ила ер тилиб.
Секинлатди одимин танклар,
Омадига бордай шубҳаси.
Лекин ҳамон отишма янграр,
Олов пуркар танклар қуббаси.
Қуббадаги тўп ё пулемёт
Тилга кириб,

учганда ўқлар,
Танк бўғзида ялтиллаган ўт
Худди илон тилига ўхшар.
Чиқарса-да минг бор тилини,
Авраёлмас инсонни илон
Ва, аксинча, илон белини
Синдирмоқни ўйлайди инсон!
Шукр этарди фашистлар бугун
Тутилганда ёмғир ва қорга.
Иўқ! Уқ ёғар...
Етди ёт қузғун
Етмай ҳатто тикан деворга.
Етди... Отди...
Бундан бу ёғин
Жанг кўрмаган киши ҳам англар.
Пок тупроқдан ифлос «туёғин
Шиқиллата бошлади» танклар.
Боя қаддин ғоз тутиб келган
Фашистларни бўлмасди таниб,—
Ёмғирдан сўнг инин тарк қилган
Лойхўракдай қочди тўлғаниб!
Аста-аста отишма сўнди.
Худди пахта тушиб қулоқдан,
Эшитила бошлади энди
Тўплар саси ўнг ва сўл ёқдан.

Қақшатса-да баданин чарчоқ,
Учди-кетди уйқу кўзидан.
Кексайибди...
Кексалар бедор
Утказади тунни ноилож...
Уйлаб кўрса, фарзанди Холдор
Шу жангчига бўлибди тенгдош...
Бир маҳаллар Хайрихон ундан
Сўраганди тўйга розилик,
Аммо тўйхат келмади уйдан,
Мос тушмабди чироққа пилик.
Ҳозир... Балки... У ҳам жанггоҳда!
Солдатмикин ёки командир?
Ҳорган бўлса, бирон хандоқда
Маза қилиб ухлаб ётгандир...

XII

Биласизки, азиз дўстларим,
Тахмин бошқа, ҳақиқат бошқа.
Холдор ҳозир ишқаб кўзларин,
Юз ювгали чиқади боққа.
Олим умри ўтар ижодда,
Уйқуга ўч бўлмас у қадар.
Қолаверса, Раъноободда
Уч-тўрт соат аввал тонг отар.
Тонгки, борлиқ мисоли зарбоф
Жимирлар жим.
Мўъжаздир жаҳон,
Уфқда яшнар ягона офтоб,
Ерда яшар учта тирик жон.
Тирик жонга кўп нарса даркор,
Бўш қоп, ахир, турмайди тикка.
Кўп вақтини сарф этар Холдор
Қуриб кетгур тирикчиликка.
Дон сепиш-ла ўтади кўклам,

Дон ўриш-ла ўтар ёз, кузи.
У садақа тиламас кўкдан,
Ўз ризқини яратар ўзи.
Қолаверса, хотини билан
Қум қайнатиб, ясади кўзгу
Ва нурдан ток туғдирадиган
Ажиб қозон ясаб олди у.
Бир пайт ҳар хил темир-терсакни
Эринмасдан йиғганди Холдор.
Мана, ўша йиғиб-тергани
Огир кунда келаётир кор.

ХIII

Шуни чакки қилган экан-да!
Мана энди Иноят ҳар кун,
Уй ишлари жонга текканда,
Радиони тинглар бўлиб хун.
Диктор эса, сўзларни қийиб,
Огир жанглар таърифни қилар...
Ваҳимани ташласа уйиб,
Жон томоққа келиб тиқилар.
Кейин қўшиқ янграр беаёв
Жажжи боғ ва кенг саҳро узра.
Дарҳол қуршаб бошингни олов,
Оёингни сезасан музда:
«Фашистларнинг чирик калласи
Ўқимизга бўлажак нишон.
Бунда қонхўр ўғри галаси
Ўз қабрини топар бегумон».
Вазмин қўшиқ кишини ерга
Болға каби қўярди михлаб.
Ҳа, айтганча, Холдорни нега
Ҳамон ҳеч ким келмади йўқлаб?
Йўқласалар арзирди бешак,

Тафаккур-да турган-битгани!
Сўрасалар,

берарди кўмак

Босқинчини тор-мор этгани.
Шафқат талаб қилган қушмисол
Айлансалар ўнгу сўлидан,
Унинг бирон қудратли қурол
Ясаб бермоқ келар қўлидан.
Унинг... Эҳ-ҳе, ақли пешланиб,
Кўп жойларга етади дасти!..
Фақат, халқнинг нечун эланиб
Келмаганин тушунолмасди.
Олим йигит ушбу боисдан
Таажжубга ботса-да бот-бот,
Садо тараб олис-олисан,
Ўз йўлида жўшарди ҳаёт.

XIV

Қўриқ очиб, кимдир сепар дон,
Очиларди кимгадир сирлар.
Олға силжир тобора жаҳон,
Оз эмас-да фикри ўткирлар.
Ўтган қишда йўргакдан чиққан
«Катюша»лар киришиб тилга,
Фашистларни кийими билан
Сихга тортиб,
беларди кулга.

Қирувчилар қайтишар «ов»дан
Суръатлари товушдан ҳам зўр,
Утар эди жангда синовдан
Энг биринчи реактив мотор.
Шу кунларда ҳатто хорижда
Жангга кирар олим шуури.
Қўнғир вабо босган Парижда
Фредерик Жолио-Кюри

Илмий ишин қилмасдан тамом,
Парво қилмай хавфу хатарга,
Кабинетни этганди «инъом»
Тун қушлари — партизанларга.¹

XV

Фақат ёнар Холдорнинг бағри:
«Келмади, деб, ҳеч кимса йўқлаб».
Борар эди моғорлаб фикри
Сандиқдаги бисотга ўхшаб.
Ҳикоямиз бошланишига
Қайтар бўлсак,

эслаймиз дарҳол,
Ривож тилаб Холдор ишига,
Муаллим чол деганди хушҳол:
«Кўп ўқидинг,
Ақл йиғдинг бот.
Аммо, дўстим, шу гап ҳам ҳаққи,
Доноларнинг фикрин олиб ёд,
Уз фикрингни йўқотсанг —
Чакки!»

Шундай сўзлаб дил ёзгач роса
Хайриларда меҳмон бўлган кеч,
Шогирд бундан ёмон хулоса
Чиқарар деб ўйламаган ҳеч.
Агар билса

ўшандан кейин
Не оқибат рўй берганини,
У, эҳтимол, тилимлаб тилин,

¹ «У (Жолио — Кюри) жуда даҳшатли даврда — 1942 йилда коммунистлар сафига кирди ва умри бўйи ўзи танлаган йўлга содиқ қолди. Унинг бу қарорига фақат ҳиссиёти, коммунистларнинг фашизмга қаршилик ҳаракатидаги матонати, совет кишиларининг фашизмга қарши курашигина таъсир этиб қолмай, балки олимона мантиқи ва ўй-тафаккури ҳам катта туртки бўлди». И. Эренбург «Кишилар. Йиллар. «Умр» китобидан.

Тўғраб ташлар эди танини.
Тўғраса ҳам,
 тўғрамаса ҳам,
У кексайиб,
 этганди вафот.
Холдор эса ҳозирча бардам,
Кечирмоқда, ишқилиб ҳаёт.

XVI

Юзин ювди.
Депсинди хушҳол
Уйғоқ қонлар югурган томир.
Оҳ, роҳат-эй...
Буюрди дарҳол:
«Радиони ўчир, ҳей Темир!»
— Нег-га?
«Ўчир. Оғриди бошим». ...
Темирвойнинг иши — итоат;
Боғ бир нафас бўлиб қолди жим,
Кейин овоз берди Иноят:
«Радиони ёқинг, Темирвой!»
— Нег-га?
«Билай аҳволни бугун...»
Талх бўлса-да худди зиғир мой,
Катталарнинг буйруғи — қонун!
Кўз ёш тўкмас,
Гижирлатмас тиш,
Зардаси йўқ,
Йўқдир ҳийласи.
Нима қилсин лекин боёқиш,
Қизиб кетса «лампа—мия»си?
Холдор сезар унинг аҳволин,
Аммо қилмас уни ҳимоя.
Чақмоқ каби кесар хаёлин
Дабдурустан туғилган ғоя:

«Ахмоқ хотин! Ҳоврингдан тушиб,
Мағрур бошинг бўлиб қолар хам,
Темирвойнинг елкасин тешиб,
Махфий мурват ўрнатиб қўйсам».

XVII

Кўкда эса қайнаган қуёш
Силжиб борар ғарбга беҳато.
Тонгга яқин ерга қўйиб бош,
Ухлаб қолди Аброр ҳам ҳатто.
Кўзларини юмди-ю, бироқ,
Туш кўргани улгурмай туриб,
Уни силкиб ташлади тупроқ,
Вулқон каби бирдан қутуриб.
Сакраб турди.

Турди-ю,

ётди.

Ҳеч нарсани бўлмасди англаб.
Самолётнинг қора қаноти
Тепасидан ўтди лапанглаб.
Қулоғига ўша заҳоти
Тош сингари урилди ҳаво.
Борлиқ ўтди!
Қаранг, наҳотки,
Қоришмоқда ер билан само?
Зарб! Яна зарб!
Кўк сари сапчир
Тупроқ

чинор қиёфасида.

Киши боши айланар чир-чир,
Турган каби жар ёқасида.
Тингламоқчи бўлганга ўхшаб
Зенит тўплар «та-та, та-та»син,
Бомбавозлар тортиб келар саф,
Сўнг, эгилар қилгандай таъзим,

Эгилар-у,

таассуф билан

Бурнин баланд кўтариб инграр
Ва жангчилар устига, бирдан.
Еға бошлар чўян «бодринг»лар.

XVIII

Нигоҳ ташлар Аброр атропога,
Ен-верида одам зоти йўқ...
Қилиб бўлмас ҳеч кимдан ўпка,
Ен-верида одам зоти йўқ.
Қаршисида фашистлар сонсиз,
Ен-верида одам зоти йўқ...
Демак, жангга кирар у ёлғиз!
Ен-верида одам зоти йўқ...
Майли! Рози эмасди ўзи
Кўлмак жойда гуллаб сўлгани.
Афзал эрур ёв йўлин тўсиб,
Қутлуғ жангда ҳалок бўлгани.

XIX

Мана энди...
Покланди само
Аста фашист қузғунларидан.
Ана, кимдир —
кул ранг руҳнамо —
Кўтарилди ернинг бағридан.
Руҳ эмас у,
Рус солдати у.
Брустверга ўрмалаб чиқди.
Аброр томон кўз солмади у,
Индамасдан олға кўз тикди.
Пайдо бўлди яна бир солдат,
Яна...

Жонга кирди оқоллар.
Уф, хайрият!
Улимни алдаб,
Омон қолган экан-ку кўплар?!
Фақатгина, босгандай ғафлат,
Қимир этмас Аброр қўшниси.
Тараларди ўша тарафдан
Мудҳиш сукут, куйган гўшт иси.
Туртиб кўрди.
Чиқмади бир гап.
Бўз йигитнинг ранги эди бўз.
Енда милтиқ.
Қўндоғин тирнаб,
Езилганди «Саша» деган сўз.

XX

Вой, жигарим!
Ҳаёт боғида
Уйнаб юрсанг яхшимасмиди?
Барноларни висол чоғида
Қийнаб юрсанг яхшимасмиди?
Фашизмга,
урушга лаънат,
Ем бўлди-ку қузғунларга сор!
Босар солдат ўрнини солдат,
Милтигингни кўтарар Аброр.

XXI

Давом этар адолат жангги,
Чекиниш йўқ,
Бу — сўнгги марра!
... Сим деворни бузиб ёв танки,
Иўл очарди пнедаларга.

— Огоны!

— Огоны!

Шунчалар янгроқ
Бўларканми инсон овози?
Гўё буйруқ парвоз этган чоғ,
Чекинди сал тўплар садоси.
Сўнг... Деҳқонлар

меҳрини қориб

Эъозлаган табаррук тупроқ
Ўқ қуюни остида қолиб,
Потрай кетди мисоли бодроқ.
Вақт ўтганди.
Боқмай «бодроқ»қа,
Писанд қилмай ўқ ва оловни,
Душман сафи босиб келмоқда
Иўлни йўниб,
Емириб говни.
Осилтириб келар тилини,
Итдай

эгиб келар калласин...

Аброр бурди милтиқ миллини,
Мўлжал қилиб битта малласин.
Ўз жонига бор каби қасди,
Яқинлашиб келар

малла доғ.

Мана...

Аброр тепкини босди,
Зирқиратди елкасин қўндоқ.
Жиз этмади юраги лекин
Қулаётган ғанимга боқиб.
... Танклар келар тобора яқин.
... Пиёдалар келарди босиб.

XXII

Тордай таранг Аброр асаби,
Ўт югурар банди-бандига.

Хандақдан у

маст йўлбарс каби

Иргиб чиқди

«Е, Ватан!» дея.

Чиқди. Боқди:

Унга юзма-юз

Немис келар ҳансираб оғир.

Пайза урди Аброр устма-уст:

«Мундоқ меҳмон кутар Сибирь —

Бир!»

Мухолиф кўп.

Навбат кимшики?

Аброр қушдай отилиб наетса,

Қўндоқ билан туширди:

«Икки!»

Пачоқ бўлди калла-ю каска.

Ана

яна...

Милтиқ келмас қор.

Таре ёрилиб кетганди кўндоқ.

«Саша учун —

Уч!» дея Аброр.

Ев бўғзига ботирди бармоқ.

Узиб олди.

Папжалари қон.

Қўл ортгани эгилди ерга.

Кимдир туртди уни ноғиҳон!

Наҳот шунга лат еса елка?

Ҳукми ўтмай қолди танига,

Зилдай сездн бирдан ўзини.

Бир турткидан енгилганига

Ажабланиб,

Юмди кўзини.

САККИЗИНЧИ БОБ

I

Билмас қанча фурсат ўтганин,
Не воқеа ўтди сўнг —

билмас.

Сезиб қолди ҳибсда ётганин,
Зимистоини тинглагач бирпас.
Цемент ботар бошига қаттиқ,
Қимирласа,

безиллар яра.

Уёғини оғир туш янглиғ,
Элас-элас эслар бечора.
Бир оз енгил тортганда дарди,
Эндигина қолганда мудраб,
Гурс-гурс босиб кимдир кирарди,
Кимларнидир кетарди судраб.
Эшитилар кейин ҳовлидан
Автоматнинг тириллагани,
Ўқ, еса-да ўла қолмаган
Асирларнинг хириллагани.
Қийноқлардан, терговдан толган
Коммунистлар бўларди қурбон
Ва тарихни қўшиқ қилолган
Яҳудийлар берар эди жон.

II

Гал — Аброрга...
Бу — сўнги туни...
Пастак хона,
Шифтда — кўр чироқ,
Қутар икки офицер уни,
Бири йигит,
Бири қарироқ.

«Хўш-ш-ше... Кимсан?»

— Меҳнат жангчиси.

«Рус?»

— Ўзбекман.

«Қайдан?»

— Сибирдан.

Офицернинг ўрма қамчиси
Илон бўлиб тўлғанди бирдан.

Урмади-ю,

Енди нигоҳи

Икки парча кўкимтир муздек:

Ишонмади жавобга чоғи:

«Аслида-чи?»

— Сибирдан. Ўзбек.

Не учундир ёғилмади дўқ.

Юмшоқ бўлди кейинги савол:

«Сибирь? Қизиқ... Угриман, де?»

— Йўқ.

«А, снѣсий?! Шундай?»

— Эҳтимол.

Эҳтимол... Ҳа, лойқа нбора...

Лекин туриб офицер нлдам.

Соқчиларга қилди ишора,

Аллапарса тушунтирди ҳам.

III

Ташқарида...

Отмади солдат

Ҳайдаб бориб уни панага.

Меҳмон каби қилишиб иззат,

Етқизишди шифохонага.

Шифохона...

Тикан панжара...

Иссиқ овқат...

Тозагина жой...

Аброр, парда тортгунча яра,
Маза қилди қарийб ярим ой.

Соқчи келди.

Туртмади.

Ажаб!

Олиб чиқди уни кўчага.

Ўз қўли-ла эшикни очиб,

Қирди Аброр таниш уйчага.

Офицерлар ўлтирар хурсанд,

Бири йигит,

Бири қарироқ.

Кўзларида милтиллаб турган

Музлар эриб кетмабди бироқ.

«Хўш-ш-ше... Бизнинг докторлар қалай?»

Аброр сергак.

Тураверди жим.

«Хўш-ш-ш?»

— Фарқини қаёқдан билай,

Бу — биринчи касал бўлишим.

«Таним оқ, де?»

— Осиёликман...

«Немис ёрдам беради сенга,

Қудратли рейх қўшини билан

Қайтасанми ўз ватанингга?

Хурсандмисан? Бизнинг қўлимиз

Етмайдиган бирон ер йўқку!

Шундоқ ўтар шонли йўлимиз —

Сталинград...

Грозний...

Боку...

Ундан нари —

Тошкент, Самарқанд —

Оқ саллални Урта Осиё!

Байроғимиз маҳитнинг баланд

Пештоқидан сочажак зиё!»
Икки душман кутади жавоб
Ва Аброрни кутади ўлим.
Жавоб битта:
— Қаридим, жаноб,
Милтиқ тутсам,
 титрайди қўлим.
«Хўш-ш-ш... Қайсики, юзлаб асирлар
Топширмақда худога жонни.
Туркистонлик легионерлар
Қаторида қолсанг ёмонми?»
Сас чиқмади.
Офицер бир оз
Боқиб турди Аброр оғзига.
Сўнг, папкадан олиб бир қоғоз,
Имзо чекди,
Берди соқчига.
Давом этди Аброрга қараб:
«Хўш-ш-ше... Ақлинг киргандан кейин
Легионга олишни сўраб
Мурожаат қилишинг мумкин!»
Соқчи ниқтаб автомат билан
Йўлга солди маҳбусни молдек.
Йигит бўлиб терговга кирган
Аброр қайтди баракка чолдек.

IV

Уятли иш бўлгандай содир,
Ғашлик ҳоким пастак бўлмада.
Бир-бирига тикилар оғир,
Иккови ҳам фашист бўлса-да.
Қим сукутни бузар биринчи?
Еш офицер.
Еш-да! Бетоқат;

— Обер, менга тушунтиринг-чи,
Нима учун қилдингиз шафқат?
«Армиямиз ўтган куздаёқ
Москвани этганда ишғол,
Мен ҳам уни,

ўйламай узоқ,

Отиб ташлар эдим, эҳтимол.
Ҳозир эса... Қуйинманг унча
Омон қолса бақувват асир.
Дори-дармон сарф қилдик унга,
Ишлаб,
узсин қарзини, ахир!»

V

Аброр эса, анчадан буён
Олмас ҳатто уларни эсга.
Елиб борар димиққан вагон,
Кўкрагини босганча рельсга.
Ҳаво сассиқ,
Қисилар ўпка.
Кўп асирлар қолар ҳаллослаб.
Шунда бурнин тутиб туйнукка,
Олар сал-пал нафасин ростлаб.
Иўл устида —

қўрғошин осмон,

Иўл бўйида —

мунгли далалар.

Далаларда кўринмас деҳқон,
Қўлин силкиб турмас болалар.
Қора бутли бомбавоз илк бор
Брест узра учгандан бери,
Яшил тупроқ кўксин беқарор
Уруш ўти қучгандан бери
Бир куз ўтди,
Ўтди бир баҳор,

Мана, ёзнинг офтоби қизир.
Қолибди-да ўроқлар бекор,
Қолибди-да далалар қисир.
Фақатгина олисда гоҳо
Куйган қишлоқ чалинар кўзга.
Бўз ўрнида яшнаган дунё
Наҳот яна айланса бўзга?
Йўқ! Кўрсатмас ёвга халқ карам,
Карам бермас ёвга она — Ер.
Янглишади

«Самарқандга ҳам
Етамиз» деб ўйлаган обер:
Қаранг, шундай Зўлиқ тупроққа
Илдиз ота олмаган олчоқ
Ярармиди узоқ бормоққа?—
Қандоқ келса,
қайтажак шундоқ!

VI

Ҳаво бағрин ёриб бешафқат,
Поезд шошар ҳамон ғарб томон.
Асирларни кутганда меҳнат,
Дон, қўйларни кутар дастурхон.
Поезд шошар.

Шошилган сари

Кўпаймасди йўли негадир.

«Негадир»мас!

Маълум:

Тунлари

Жонланарди бехосдан адир

Ва узилиб қоларди рельслар,

Ё кўприклар учарди кўкка.

Соқчиликка чиққан немислар

Қочарди ё учарди ўққа.

Эшелонлар кундузи қатнаб,

Тунда ётиб қола бошлади.
Буни қизил лочинлар пайқаб,
Бомбардимон қила бошлади.
Рельс тагида —

оёқ остида —

Мина деган фалокат ҳам бор:
Абжақ бўлмоқ осондир жуда
Кундузлари турмасанг ҳушёр;
Соатига йигирма-ўттиз
Чақиримдан йўл босиб зўрға,
Аброрвойлар юкланган поезд
Етиб келди қандайдир ерга.
Ташқарида қулф шиқирлар,
Сўнгра, эшик очилар қия.
Талпинишар,
Кимдир шивирлар:
«Дўстларим бу —

Белоруссия!»

VII

Очилса-да эшик баралла,
Торлигича қолди бу олам.
Ҳеч ким қувнаб айтмади ялла,
Ҳеч ким рақсга тушмади хуррам.
Биласиз-ку, дўстлар, тутқуннинг
Ихтиёри ўзида эмас.
Йўқса, болдек эриган куннинг
Ҳароратин ким тўйиб эммас?
Икки ёндан соқчилар сиқиб,
Кифтга тираб турмаса қурол,
Ёзилиш-чун перрондан чиқиб,
Йўл бўйида Аброр, эҳтимол,
Кўрган бўлур эди Денисни:
Чайқовчилик қилар у кўпдан;
Тан оларди Денис немисни,

Аммо пулин олмас эди тан.
Аравада кезар узукун,
Бисотида қиёму асал.
Ярим челак ёнгоғи учун
Бир жуфт этик сўрарди дангал.
Полицейлар чолнинг ёнини
Қўп титгани ҳайқар бир оз.
Чунки немис давлат қонуни
Савдогарга берар имтиёз.

VIII

Бугун эса, иккита посбон
«Улпон»ини олса-да ундан,
Перрондаги оқ бино томон
Ўтказмади шлагбаумдан.
Майли! Ҳатто кўча четида
У дўконни очмоққа тайёр!
Оқ бинога хабар етди-да,
Қизиб кетди бирпасда бозор.
Қуйди —

тортди.

Санади —

солди.

Бўшайверди халта ва хумлар...
Аравада қаппайиб қолди
Эски-янги кўйлак ва шимлар,
Энг орқада,

навбатни кутиб,

Тавозе-ла турарди Миша.

Слесарь у.

Мой босган қути

Ҳамроҳ эди унга ҳамиша.

Қўрқар Миша биронта жаноб

Қиймига мой юқтиргани.

Шошиб,
бекор тортгунча азоб,
Маъқулроқ-да четда тургани.

IX

Олганини йўл-йўлакай еб
Йироқлашгач сўнгги хўжайин,
— Жиндак қиём қолмадимми?— деб
Денисдан у сўради майин.
«Топилади. Фақат бир банка».
Қутичага банка қўйди чол.
«Ол-э! Қолган ёнғоқ ҳам сепга!»
Банка узра ёнғоқ уйди чол.
«Кўпми?» деди.
— Етти эшелон.
«Нима?»
— Танк бор. Замбарак ҳам бор.
«Бўпти. Минна магнитли».
— Қачон?
«Ўнда!»
— Ҳозир олти.
«Биз тайёр».
— Бува, тўхтанг. Ахир, мен аввал
Соқчилардан ўтишим керак!
...Денис дарҳол бошлади жанжал:
«Ол пулингни!
Менга шим керак!»
Сўкишдилар.
Қўл силкишдилар.
Бўлди чолнинг ёқаси вайрон.
Томоша хўп қизирди, агар
Ажратмаса уларни посбон.
— Чайқовчи!— деб дўқ қилар Миша.
Бўш келмас чол: «Сотқин! Ҳароми!»
— Немиснинг,— деб бўғилар Миша,—

Нони ҳалол, пули ҳаромми?»
Иккови ҳам сўкишга моҳир,
Чекинмоқни эса ор билар.
Чолнинг қўлини қайириб охир,
Комендантга олиб бордилар.

Х

Хайриятки, комендант бу дам
Селекторда сотарди ақл.
Денис қолди қўриқчи билан,
Хизматига кетди Михаил.
Ишлаш керак энди хотиржам
Ишлаш керак!!!
Ҳамма гап шунда!!!
Қалтис қадам қўйсанг ҳозирдан.
Солдатларда туғилар шубҳа.
Буфетларни кечирди кўздан,
Гупчакларни мойлади. ётиб.
Ана, танклар ортилган состав
Турар йўллар чангига ботиб.
Яқингина...
Қўшни қўш изда...
Яқинлашмоқ осонмас, бироқ
Бунинг учун зарурдир аста
Цистерналар остидан ўтмоқ.
Эгилди у.
Унутди йигит
Лаҳзалар ва йиллар фарқини.
Шу пайт кимдир, қурбақа тахлит,
Вавақлади:
— Слесарь қани?
Аттанг... Аттанг...
Қайтмасанг — ёмон...
Улгурмасдан қолди салгина...
Цистернанинг қорнига шу он

«Чип» этди-ю,

ёпишди мина.

XI

Чиқиб келди Миша.

Кўкси — муз.

Кўкроқ эди рангги қайиндан.

Немис эса фақат қотди сўз;

— Комендантга! Тез, тез! Комендант...

Комендант сал бадҳазил эди.

Михаилни кўрди-ю, дарҳол

Қаламини ўқталиб, деди:

— Сени хафа қилдими шу чол?

— Ҳалол ишлаб топган пулимга

Нетай, ахир, ёнғоқ бермаса?!

— Ростми?

«Рост!»— дер Денис.

— Қўлимга

Такрор туша кўрма, бемаза!

Ҳозир эса... Бунинг жазосин

Сен, йигитча, ўзинг берасан,

Яланғочлаб юмшоқ аъзосин,

Хивич билан қирқта урасан!

XII

Ман этмади ҳукмин комендант,

Ялинса-да Денис йиқилиб.

Бўш солдатлар узоқ-яқиндан

Томошага келди йиғилиб.

Тиззагача тушириб шимин,

Ётқизилди тўнкага Фомич.

Сўнг, ҳавода бошлади «ўйин»

Сувда роса пишиққан хивич.

Бир... Икки... Уч...
 Миша шивирлар:
 — Уннга қаранг, ўша саройда...
 «Нима?»
 — Бугун келган асирлар...
 «Секироқ ур... Вой-вой!»
 — Бефойда!
 Ун... Ун етти...
 Солдатлар хурсанд,
 Ҳуштак чалиб,
 солишар шовқин;
 Соз-да, ахир, савалаб турса
 Бир сотқинни иккинчи сотқин!
 Йигирма беш... Уттиз...
 «Вой, ҳаммол,
 Йиртвормагин ички иштонни!»
 Уттиз олти...
 Калтак ерди чол,
 Оғрир эди Мишанинг жони.
 Қирқ!
 Дениснинг ловиллар эти,
 Гўё қўрдан чиққан лаганча.
 Тура солиб,
 югура кетди
 Думбасини чангаллаганча.
 Иложи йўқ
 бўлмасди шошмай.
 Унга қадар оз қолганди вақт.
 Ортдан қаҳ-қаҳ ёғилар тошдай:
 — Ва-хи-хи-хи!
 — Ви-хи-ха-ха!
 Вааххх!!!

ХIII

Бундай ажаб мушакбозликни
 Кўрмагандир ҳеч ким эҳтимол.

Қоплаб олди алаңга кўкни,
Гўё улкан қирмизи рўмол.
Станция фашистлар учун
Том маънода жаҳаннам эди.
Гумбур-гумбур...
Ваҳима...
Тутун...
Кўринмасди жаҳаннам чети!
Соқчиларнинг қочгани қочиб,
Қочмагани қолганди доғда.
Асирлар ҳам оғзини очиб
Ўлтирмагай бунақа чоғда.
Синдирдилар эшикни илдам,
Сўнг, уларни қучди дарахтзор.
Шундай қилиб Васильев Адам
Отрядига қўшилди Аброр.

ТУҚҚИЗИНЧИ БОБ

I

Совет халқи, совет қўшини
Фашизмни айлаш-чун пачоқ
Ақл ҳамда билак кучини
Бир нуқтага йўналтирган чоғ
Ажабланманг
Қаҳрамонларим
Тақдири ҳам тутшиб кетса

¹ Совет Иттифоқи Қаҳрамони Станислав Алексеевич Ваушасовнинг гувоҳлик беришича, Могилёв темир йўл паркида ўтказилган худди шунга ўхшаш партизанлар диверсияси натижасида фашистларнинг 5 паровози, снаряд ва авиабомба юкланган 67 вағони, 8 танки, 10 зирқали машинаси, ёнилғили 28 цистернаси, 12 вагон озиқ-овқати, кўмир омбори куйиб кетган, станция бинолари эса вайрон бўлган.

Ишонаман,
Китобхонларим
Белоносни тутишар эса:
Иноятнинг акаси Адҳам
Ёдингизда тургандир ҳануз;
Аброр қўйгач отрядга қадам,
Шулар билан бўлди юзма-юз.

II

Гоҳо текис, гоҳ юриб қинғир,
Учрашганда икки ҳамшаҳар,
Бир-бирининг бағрига сингир
Тилларидан ёғилиб шакар.
Шундай бўлди.
Адҳам ва Аброр
Пилоткани тиззага қўйиб,
Она юртнинг шафтоли, анор
Узумини эслашди тўйиб.
Кейин эса,
Усган маҳалла,
Кўчаларин суриштиришди.
Аброр сўзлаб турган маҳалда
Бирдан Адҳам бурни тиришди.
Тиришди-ю..
Манглайи узра
Тўлқинланиб таралди ажин.
Чунки жавоб ўхшарди тузга,
Ёндирарди йигитнинг ичин.
Сўз навбати ўзига етгач,
Индамади.
Уридан турди.
Аллақандай ишни қилиб важ,
У Белонос томон югурди.

III

Гавжум эди ертўла, ҳай-ҳай,
Танаффусда жўшгандай синф.
Командирлар этигин ечмай.
Дам оларди иойхўрлик қилиб.
Адҳам кирди,
Сўради рухсат.
Белоносни имлади:

«Пинҳон!..»

Сўнгра, унга бояги суҳбат
Мазмунини айлади баён.
Бозилларди мисоли тандир
Шубҳа аро тўлганган йигит.
Тинглар эди уни командир
Борган сари таъби бўлиб хит.
Тўғри, Аброр Сибирга борган,
Чекистга бу эмас эди сир.
Сўраш керак энди Абрордан,
Қаердайкин фарзанди ҳозир?
Йигирма йил ичида Аброр
Кўрганмикин ўша ўғлини?
Яраламоқ зарурми такрор
Бечоранинг синиқ кўнглини?
Адҳам эса, ғижирлатиб тиш,
Тилга олди синглисини ҳам.
Аёл киши аралашган иш,
Очиқ гапки, бўлади мубҳам.

IV

Шу сабабли, жавоби билан
Адҳамни у айлади ҳанг-манг:
— Мен Аброрни яхши биламан,
Ундан, дўстим, хавотир олманг!

Йигит тажанг:

«Унинг ичини

Мен дурустроқ биларман, балки?»

— Ноҳақ айблаб ҳалол кишини,
Иккимиз ҳам бўмайлик кулги!..

Адҳам айблаб ҳалол одамни,
Дарҳақиқат, қилдими ёшлик?

Иш пачава бўлар, Адҳамни
Ғийбатчи деб ўйласа бошлиқ!..

Унутилиб ҳушёрлик фани,
Шубҳали шахс эрк олса, демак,

Ҳакам қилиб Адам акани,
Ҳақиқатни аниқлаш керак!..

Баъзан ҳатто ақли расолар
Тутиб берар бошин таёққа.

Юрди йигит «казо-казо»лар
Гурунг қурган хонтахта ёққа.

Адам ака,—

Анчадан буён

«Қатта Адам» аташар уни,—

Айлантириб келарди ҳамон

Партизанча ҳаёт «чархи»ни.

Тенг тутарди,

гоҳ баҳс қизиса,

Тарозининг икки палласин...

Тикилди у йигит кўзига,

Бир оз эгиб катта калласин:

— Хўш, Адамчик, нима арзинг бор?

«Сотқин пайдо бўпти отрядда!»

— Қим экан у?

«Ҳалиги... Аброр!»

— Далил керак бунга, албатта...

Йигит очиб гумонлар «қоп»ин,

Далилларни тиза бошлади.

Қатта Адам Адамчик гапин

Тинглаб-тинглаб,

Бўйини қашлади:

— Мен — эшитдим!

Сен ҳам!

Бу — яхши...

Сиз, Белонос, кўриб-билгансиз;

Одам эмас,

Ҳатто кўйлакни

Осиб бўлмас, ахир, илгаксиз!

Илгакни топ!

Ҳамма ҳам кўрсин.

Келишдикми?

Хўп, кузатиб юр;

Кузатиб юр,

фош этиб ўзин,

Сир очгани бўлгунча мажбур!

V

Бу жиддий гап тубида Адҳам

Истеҳзони турарди сезиб;

Назарида, ертўла бу дам

Ҳаммом каби кетганди қизиб.

«Есть!» деди у.

Бурилди равон,

Ташқарига сирганиб чиқди.

Борар экан чайласи томон,

Унга яна Аброр йўлиқди:

— О, ҳамшаҳар!

«Оббо, ҳамшаҳар!»

— Хотирангиз экан-ку қисқа!

«Хўш?»

— Қолганди бурноғи сафар

Ҳикоянинг навбати сизда!..

Қучди яна Адҳамни шубҳа,

Миясига тепди яна қон:

«Туллакларнинг аҳволи шу-да;

Урганганмиз довонлар ошиб!
Мени штаб чақирди бир вақт,
Москвага отландим шошиб.
Мендақалар анча кўп экан,
Олдин-кейин бориб қолишди.
Командирлар

ёшлар тўпидан
Бештамининг териб олишди.
Бошлиқ бўлди Белонос бизга,
Йўлга чиқдик ғамлаб ўқ ва нон.
Марра узоқ,

вақт эса қисқа.

Уфқ — дудмал.

Вазифа — аён:

Хоҳ тўп бўлиб,

хоҳ якка-якка

Белорусслар юртига етмоқ
Ҳамда халқни партизанликка
Зудлик ила сафарбар этмоқ!
Қайинзорда асраб ётсак жон,
Саргузаштнинг бўлди қизиги,—
Устимиздан сакраб,

шарқ томон

Ўтиб кетди фронт чизиги.

Турдик.

Юрдик.

Чанғи шигиллар.

Упка — мотор.

Бензин лозиммас.

Мақсад сари ундаса диллар,
Марра сари етаклар компас.
Четлаб ўтдик қанча шаҳарни,
Меҳмон бўлдик қанча қишлоқда.

Айғоқчи ва полицаёлларни

Неча марта қолдирдик доғда.

Сафимизга йигитлар-қизлар

Қўшиларди олмасдан ҳадик;
Иўл сўнггида —
қаторимизда
Роса эллик жангчи санадик.
Кеча — эллик.
Эртага — беш минг.
Рус.

Украин.

Ўзбек.

Яҳудий.

Биз ўтган йил бошлаган ишнинг
Сал кейинроқ чиқар якуни!
Гап шунақа...
Шунақа гаплар
Бўлиб турар экан ҳаётда...
Буни пайти етгунга қадар,
Қандоқ қилиб сақлайсиз ёдда!

VII

Кинояга қилмай эътибор,
Аброр очди унга ўз кўнглин:
«Биласизми...
Сиздек ўғлим бор...
Аниқроғи,
бор эди ўғлим!
Кўзим толди йўлга тикилиб,
Ундан келар на хат, на хабар
Шу сабабли, эзмалик қилиб,
Вақтингизни олдим, ҳамшаҳар.
Сиз мардона яшабсиз. Балли!
Мен ўғлимни сўрайман сиздан:
Кўргандирсиз?!
Эсларсиз, балки,
Исми — Холдор.

Эрқароқ ўсган»...
Чўкиб қолди ўрнида Адҳам,
Гўлдиради анчадан кейин:
— Шаҳар катта.
Тўрт тараф одам.

Танимадим.
Эслаш ҳам қийин.

VIII

Тез қўшилмас эркаклар қони,
Не десак-да, хотинлар дуруст.
Мана, Хайри билан Ҳамрони
Яраштириб қўйди шум уруш.
Тақдир бойлик ёки бахт бермай,
Тоқат берган экан Хайрига.
Ишга қатнаш ҳамон у ҳормай;
Бир ён — уйи.
Бир ён — фабрика.
Ҳар дақиқа қилинар ҳисоб,
Ҳисобдадир кафтдек ҳар қийқим...
Кеча-кундуз аёллар шитоб
Фронт учун тикишар кийим.
Холдор билан қочғач Иноят.
Жангга кетгач икки дилбанди,
Елғиз қолган Ҳамро, ниҳоят,
Фабрикага ишга кирганди.
Иш, ҳар ҳолда, бўлмади чакки,
Дардда қўймас ҳукумат зинҳор;
Моянаси тешмас чўнтакни,
Қолаверса, ошхонаси бор.
Авваллари, кунчилик қилиб,
Четлаб юрди Хайридан Ҳамро.
Умр бўйи калладай қулф
Осиб бўлмас юракка, аммо.

IX

Уруш ерни ҳавога қўшиб
Элаётган паллалар эди,
Нотинч ғарбдан заводлар кўчиб
Келаётган паллалар эди.
Хайрихонни директор бир кун
Таклиф этди идорасига,
Мадҳ ўқиди узундан-узун
Аёлларнинг иродасига.
Тили билан ёзиб дастурхон,
Роса чўзгач гапнинг ичагин,
У Хайрига айлади эълон
Фабриканинг кенгаяжагин:
...Ҳеч қайтариб бўлмас парвоздан
Қанотини ростлаган қушни;
Ердам керак.
Узоқ қардошдан
Афзалроқдир ҳозир ён қушни;
Хайри — қушни,
Ҳовлисин берса,
Қўтарилса ўртадан девор,
Янги цехни ўша кенг ерга
Қурмоқ маъқул, деган мўлжал бор.
Чўчимасин,
Кўчада қолмас.
Етадимми унга бир хона?
Топилади,
Рози бўлса бас,
Имзо чексин.
Ҳужжатлар мана!..

Хайри қайга борарди шошиб?
Ўйламасдан иложи борми?
Шу ҳовлида,
умидни қучиб,

Утди, ахир, умрининг ярми!
Шу ҳовлида,

қайтса соғ-омон,

Аброрини кутмоқчи эди;

Шу ҳовлида,

қайтса ногихон,

Холдорини кутмоқчи эди.

Хуш ният-ла яшарди Хайри,

Топганини уйига ташиб;

Қайтиб келса ўгли ва эри,

Юрмасмикин энди адашиб?

Лекин ҳозир ярашмайди ноз,

Жувон буни яхши билади;

Директор-ку қилди илтимос,

Замон фақат талаб қилади!

Қани ҳужжат?..

Қўл қўйди аёл...

Ҳа, иш битди зарда-заҳарсиз:

— Пул керакмас... Келмаса малол,

Бир бошпана топиб берарсиз...

Х

Шундай кейин, қарийб ярим ой

Юрди Хайри ичидан сизиб.

Ҳамро бир кун дамлаб келди чой,

«Қуда»сининг аҳволин сезиб.

Ҳамда деди:

«Бўлмасди ёмон

Бизникига кўча қолсангиз...»

Биласизки, шаҳарда ҳамон

Нон — авлиё,

қанд ва чой танқис;

Чой узатди пок қалбдан Ҳамро,

Юрагидай пок эди сирти;

У ҳам танҳо,

бу ҳам:

Ажабо!..

Хайри, ўйлаб розилик берди.

XI

Директорга кирди сўнг хушҳол,

Биронта бўш арава сўраб;

Аравага юклади дарҳол

Кўрпаларин чойшабга ўраб.

Кўчди — кетди.

Хаёли бироқ,

Уй ёнида айланиб қолди.

Уй гурсиллаб қулаётган чоғ

Жиндаккина йиғлаб ҳам олди.

Бино битди.

Энди Хайрихон

Янги цехда тикар экан чок,

Деразадан унга хиромон

Боқиб турар эри эккан нок.

Оқшомлари икки тарафга

Уч қаватдан кўрпача солиб,

Тушиб кетар Ҳамрохон гапга

Ўртоғининг тафтини олиб:

«Қаранг, бир вақт бўлолмай қуда,

Бугун опа-сингил тутиндик.

Умр деган ордона шу-да,

Ўтаверар оқиб тутундек!

Уша маҳал менда эди айб,

Тош эди мен тишлаган новвот...

Келинг...

Қўйинг...

Бузилмасин кайф,

Ўтган ишга дейлик салавот!..

Сўнг, Хайрига ғалати қараб,
 Кириб чиқар қўшни хонага
 Ва эрининг салласин ўраб,
 Ўртоғининг қўнар ёнига.
 Шоҳи белбоғ нозик белини
 Қучиб турар авайлаб-ҳавол.
 Вой, тавба-ей!
 Эркак феълини
 Мунча яхши билар бу аёл!

Қора нонни майдалаб секин,
 Гул қоғозга ўрар оҳиста.
 Хайрихонга узатар кейин
 Увоғини мисоли писта:
 «Олинг, жоним!
 Олинг жонимни,
 Лекин бир оз яйраб ўлтиринг!
 Ғариб деманг дастурхонимни,
 Дастурхонга қараб ўлтиринг!
 Кўп куйинманг мўйлови йўқ деб,
 Сиз ҳам ёшсиз, мен ҳам ёшман-да!
 Порлармикин кўзингиз чўғдек,
 Бир ўйнатиб келсам Тошканда?
 Қани, жоним, келинг яқинроқ,
 Ё мен яқин борсам қулайми?
 Сизга маъқул бўлмаса чироқ,
 Чимилдиқни тутиб қўяйми?»

Воей! «Кўса» Хайринисонинг
 Қулогига шивирлайверар;
 Қўли эса Хайринисонинг
 Қифти узра гимирлайверар;
 Юзин тўсиб Хайри ёстиқ-ла,
 Қиқир-қиқир кулиб қочади...

Жангчиларни қилайлик хурсанд;
«Кутаман» деб ёзгандан кейин,
Шеър ҳам қўшиб қўярсиз бир банд.
Қалов қилинг ақлга ҳисни,
Қўпроқ ўтин қаланг тандирга;
Ёшликдаги суратимизни
Юборамиз хат билан бирга».
Булбул янглиғ сайрарди Ҳамро,
Уз фикридан ўзи бўлиб маст;
Лекин Хайри бировга ҳатто
Ҳазиллашиб панд берган эмас.
Қўпдир йўлда тушиб ётган гап,
Ўйлаб босмоқ керак қадамни;
Тин олди у.
Сўзларни танлаб,
Қитирлата кетди қаламин.

XVI

«Азиз жангчи!
Саломим билан
Етиб маълум бўлсинки Сизга,
Шому саҳар халқ ила Ватан
Дуо қилар ҳақларингизга.
Бизлар бунда эсон-омонмиз,
Энг муҳими —

Сиз бўлинг омон.

Қонхўр фашист деган имонсиз
Қўлингизда қуссин қора қон.
Нурга тўлсин, десангиз, олам,
Юлдузингиз порласин ёрқин.
Тезроқ қайтинг.
Ҳижрон доғи ҳам
Унут бўлиб кетар бирор кун.
Ўчоғингиз турар бозиллаб,
Муштоқ эрур салқин хонангиз;

Узоқ умр, галаба тилаб.

Рафиқангиз

ҳамда

Онангиз».

XVII

Ҳув бояги ҳазил-ҳузили
Тушиб қолган эса-да хатдан,
Айнимади Ҳамронинг феъли,
Ёздирмади хатни бошқатдан.
Энди уни жўнатмоқ керак!
Лекин кимга?
Қайси адресга?
Қаранг, зўрға топилгач челақ,
Қудуқ қазиш тушибди эсга!
Хўш...
«Мактубни Хайри дўндирган...
Хатни йўллаш — Ҳамронинг иши...
Бунинг учун уч бурч конвертдан
Гимнастёрка киссаси яхши...
Вақти етиб, ботир жангчилар
Қийим-бошни бўлиб олишгай
Ва мактубни икки зўр чевар
Ёзганин ҳам билиб олишгай,
Кўнгилларин айлагай бўстон
Она элнинг меҳру ҳурмати!..»

Шундай қилиб, жанг-жадал томон
Жўнаб кетди аёллар хати.

XVIII

Кўп нарсани ўша кун Ҳамро
Уйламаган бўлса-да зинҳор,
«Девонанинг ишини худо
Унгла» деган маталда жон бор.
Ев босиши — кўп ёмон нарса,
Қайтиши ҳам бўлмайди енгил.

Қалба доим хавотир турса,
Кун чўзилар мисоли минг йил.
Ҳа, ҳа! Ҳозир ҳар он йилга тенг,
Адамга иш кўпайиб қолди,
Отряд «Совет Армиясининг
Бўлинмаси» деган ном олди.
Тартиб қатъий.
Ҳамма постида.
Бажарилар буйруқлар баҳссиз.
Оқшомлари ўрмон устида
Самолётлар айланар сассиз.
Ерга қўнар;
Индендант

кийим,
қурол-яроғ,
озиқ-овқатни

Қабул қилиб олгандан кейин,
Учиб кетар
ўтказмай вақтни.

XIX

Бир маҳаллар Аброр ва Адҳам
Можаросин қайд этган эдик.
Тегди, мана, иккисига ҳам
Гимнастёрка, мовут шим, этик.
Аммо ишкал тугилди тагин,
Учди Адҳам юзидан ханда
Аброр ака ковлаб чўнтагин,
Тўрт буклоғлиқ қоғоз олганда.
У оҳиста босиб лунжига,
Текислади мактубни силаб;
«Азиз жангчи...»
Азиз жангчига!
— Менга!— деди чеҳраси гуллаб.
Адҳам эса кўз ташлаб тажанг,
Дарҳол қийиқ чиқарди қилдан:

Қуршаганда борлиқни одов
Тўлғангандек ярадор илон,
Яқинлашиб келаверди ёв,
Адамларнинг лагери томон.

XXI

Партизанлар қонига энди
Сингиб қолган ҳарбий қоида,
Бўлинма тез бўлиниб кетди,
Адҳам қолди йўлнинг бўйида.
Адҳам — масъул.
Бошлиққа Аброр
Ёрдам бериб турмоғи керак.
Писиб ётар буталар аро
Беш пулемёт,

икки замбарак.

Мудраш мумкин эмас посбонга!

Диққат!

Жанглар садоси яқин!!!

Ёв қочарди иссиқ сайхонга,

Урмон ичи бўлса-да салқин.

Йўлда танклар кўринди бехос,

Чулғанганча чангу губорга.

Иши чаппа кетгани ҳақ рост,

Буриб келар бурнини ортга!

Етмоқ истар юртига илдам,

Истар омон етмоқни...

Йўқ, йўқ!

Буйруқ бериб ўлтирмай Адҳам,

Узди ўзи замбаракдан ўқ.

Бир ўқ узди,

Бир ўқ-ку, бироқ,

Урмон бўйлаб қўпди қаҳқаҳа,

Йўл-йўлакай зўр чўян копток

Урилгандай минг бир қопқага,

Қах-қах ҳали тинмасдан туриб,
Пулемёт ўт соча бошлади;
Танклар ўзин ҳар ёнга уриб,
Пиёдалар қоча бошлади;
Излар улар ўрмондан паноҳ,
Сайхон қолар бир оз ҳувиллаб.

XXII

Бир оз...

Бир оз...

Бир оз ўтибоқ,
Пайдо бўлар яна чувиллаб:
У ёнда ҳам бизникилар бор.
Урин йўқдир ортиқча шарқга —
Халоскорлар душманни такрор
Бирон қадам ўтказмас шарққа!
Силтагандек қамчисин чўпон,
Ёв кетидан чарсиллар залллар
Ва узилиб мисоли маржон,
Тарқаб кетар қўнғир ранг сафлар.
Душман ўнгдан юмалар чапга,
Сўнгра, ўнгга оқар тўлқиндай,
Оғзи маҳкам боғланган қопда
Ўғри мушук ҳаприқар шундай.
Банди бўшлар тўкилди тутдек,
Эс йўқотиб,
Йўқотиб йўлин.
Қолганлари:

«Гитлер капут!» деб,

Сайхон узра кўтарди қўлин.
Шарқ томондан —
Яшил ўрмондан
Жўшиб чиқди қизил мерганлар,
Волгадаги метин қўрғондан
Зафар отин ғарбга бурганлар!

Ғарб тарафдан эса уларга
Пешвоз келар қасоскор отряд,
Туташарди

«ура»

«урраа»га,

Туташарди сарҳадга сарҳад.
Ҳужум чоғи шимириб қувонч,
Чекинганда читтакдай озиб
Жанг қилганлар
Келарди бу он
Бир-бирига қучоғин ёзиб.
Фақат ҳарбий қоровул қисми
Овозини кўтармас баланд;
Улар

асир тушган немисни

Йиғиштириб олиш билан банд.

XXIII

Қизишганда бирпас ботирлар,
Боя бурнин буриб келган танк
Ва бронетроспортёрлар
Еддан чиқиб қолибди, аттанг.
Танк ҳайдовчи зол эди ғоят,
Йўлга яна йўллади «Тигр»ни;
Зирҳ — мустаҳкам,
Мотор — бақувват,
Вақт — ганимат,
Жон эса ширин.
Талпинар у эътибор қилмай
Асир бўлган сафдошларига,
Шундай кетса,

тушар қоқилмай

Дўзахдан ҳам анча нарига.
Адҳамнинг ҳам чиқарди дуди,
У бор кучин этса ҳамки сарф,

Танк зирҳига снаряд худди
Ёнғоқ қаби тегарди безарб.
Самолётда олиб келинган
Замбаракнинг вазни енгил-да!
Наҳот Адҳам
Пати юлинган
Евдан

шунинг учун енгилса?

Утолмас ёв,
Йўлда қоя бор,
Юволмас сув қоя тагини,
Бутазордан тош йўлга Аброр
Судраб чиқди замбарагини.

XXIV

Ут ўрлатиб осмон-фалакка
Армиялар саваш қилган чоғ
Ярашарми яккама-якка
Олишувни тасвир айламоқ?
Зарур!
Чунки ҳар солдат қўли
Ҳал этади уруш тақдирин.
Демак, бизни чалғитмас ҳали
Ўрмон аро тугаган қиргин.

XXV

Олтмиш метр қолди орада.
Нафас ютиб,
секинлади танк
Маневр қилиб бўлмас «ўра»да,
Уйлаш учун эса вақти танг.
Танк қуббаси айланди илдам
Замбарак йўл тўсган томонга.
Замбаракни ўқлади Адҳам,

Танк туйнугин олди нишонга.
Энди кимнинг юрар омади?
Шеригига буюрди йигит:
— Қочинг!
Аброр қулоқ солмади.
Тўппончасин суғурди йигит.
Тўппончанинг ваҳмида чўчиб
Бутазорга тушганда Аброр,
Замбарак ва «Тигр» тенг ўқчиб,
Қоплаб олди йўлни чанг-ғубор.
Чанг тарқалди.
Душмanning танки
Жим ётарди мисоли мурда.
Адҳам жангда ҳалоқ бўлганди,
Бўлган эди тўп ҳам юз бурда.
Хув, бутанинг шоҳида эса,
Ипин узган варракча каби
Чайқаларди Хайрининг ўша
Ҳамро билан ёзган мактуби.

XXVI

Аввал эгиб фашистлар шохин,
Сўнгра буткул этиб бартараф,
Халоскорлар,
 гўёки тошқин,
Аброрвойни олишди ўраб.
Дўстлар, бундай учрашув они
Кўрсатилар тез-тез кинода;
Кенг эса-да шеърнинг имкони,
Таъриф айлаб бўлмас зиёда.
Хуллас, қўл ва кайфият баланд,
Меҳру қувонч этилгач изҳор,
Кексагина лейтенант билан
Елғиз қолди ўрмонда Аброр.
Қалам олди лейтенант қўлга,

Бир тўнкани танлаб, чўкди тиз:
— Журналистман,
Партизан ўлка
Ҳаётидан сўзлаб берсангиз...
«Биласизми...

Битди жанг, мана...

Ютуқлар кўп...

Олда яна жанг...

Мен шунчаки бир одамман-а,
Ёзиб, тагин, овора бўлманг.
Ҳамма гап шу.
Уф, фактлар озми?
Ааа... Адамчик!

Ёзинг, биродар,
Адҳам унинг ўзбекча исми,
Еши ўғлим билан баробар...»

XXVII

Сўнг, варақлаб ёз дафтарини,
Ўтди-кетди бир ҳафта — ўн куғ
Ва мухбирнинг ёзганларини
Элга ёйди радио тўлқини.

«Раёнообод»,

номига мопанд,

Обод эди аввалгидан ҳам.
Сўлиб борар фақат Иноят,
Қовжиратиб қалбини алам.
Радионинг қулогин бураб,
Шум хабарни эшитган чоғи,
Бамисоли кетганди нураб
Гойибона суюнган тоғи.
Қаловланиб чўкди тупроққа
Бели ғамдан майишган хотин.
Еллар эса йироқ-йироққа

Олиб учди унинг фарёдин:
«Вой, сингилнинг иззатин кўрмай,
Совуқ ерда ётган жон акам!
Вой, дунёнинг лаззатин кўрмай,
Заҳматини тортган жон акам!
Вой, йўлимда кўзи мўлтираб,
Арз айтолмай жим бўлган акам!
Вой, юлдуздек бир дам ялтираб,
Қора ерга ем бўлган акам!
Вой, келсангиз бағримиз тўлса
Бўлмасмиди, акажонгинам!
Вой, сиз учун Иноят ўлса
Бўлмасмиди, акажонгинам!»

XXVIII

Холдор унинг сочини силаб,
Бошин аста кўтарди ердан:
«Бардош қилгин. Чиқармиди наф
Нолиганинг билан тақдирдан?
Тўрга тушар шошилган лаққа,
Акаларинг шўх эди-да, шўх!
Ўзин тутиб бермаса ўққа,
Уни излаб юрмас эди ўқ.
Сен, ўзингни қилиб эҳтиёт,
Мени ўйла, қизингни ўйла.
Энди тур-чи! Қани, кириб ёт.
Кўрпа солиб бермайми уйга?»

XXIX

Учирмоқ-чун ёрнинг ўтини
Шундай деди Холдар куюниб.
Аммо уйга кирган хотини
Қайтиб чиқди қора кийиниб:
— Сиз қоларсиз. Мен эса, борай,

Рози бўлинг нон-тузингизга.
«Жойидами ақлинг? Епирай,
Қим қарайди, сен кетгач, қизга?»
— Қизим бирга кетгани маъқул,
Ииглаб, сизга бермасин халал.
«Ҳей, тавбангни қилмайман қабул
Номим элни титратган маҳал».
— Титраб толдим. Бир одам каби
Яшай мен ҳам одамлар аро.
«Шу... Ҳаҳ-ҳааа! Шу... шундай ҳуркади
Илм ақлидан нодон фуқаро!»
— Юрманг энди ортимдан чопиб,
Мен уйғотай Раънони дарҳол...
«Қиз меники! Тенгингни топиб,
Тегиб ҳам ол! Боравер... Йўқол!»

XXX

Аёл кетди. Мисоли нуқта
Кичраярди Иноят қадди.
Нуқта эриб — синггач уфққа,
Холдор жимлик ваҳмин пайқадди.
Уйга кирди. Тўрт яшар Раъно
Уйқу ичра ширин тамшанар.
Боғда бугун бўлган можаро
Яқунидан буткул беҳабар.

Боққа чиқди. Еллар ҳам сустдай,
Суст тепарди ҳаттоки томир.
Табиатнинг оромин бузмай,
Секингина чақирди: «Темир!
Югур, дарров опангни истга.»
— Нег-га?
«Заҳмат чекиб юрмасин»
Ва Темирга «шошма», деб уста,
Бураб қўйди янги мурватин.

ҚАДДИ БАЛАНД КИШИНИНГ
ҚАДАМИ ҲАМ ҚЕНГ БУЛУР

УНИНЧИ БОБ

I

Йигитликнинг сўндириб қўрин,
Майли, Холдор тортаверсин нам,
Халқ ҳал қилди уруш тақдирин,
Халқ тақдирин ўйлайлик биз ҳам.
Қирқ олтинчи —

қувончларга бой —

Йилни эсланг яна бир марта,
Вокзалдан ҳам тўполонроқ жой
Бўлмас эди у пайт шаҳарда.

II

Мана, карнай, ногора янграб,
Шўх садолар қучди ҳавони.
Хайри у ён-бу ён аланглаб,
Топа олмай қолди Ҳамрони.
Одам, бундай кўпирганда эл,
Бир игнадай йўқолар осон.
Талпинарди ҳамма мисли сел
Қатор «қизил вагон»лар томон.
Поезд шошар. Чунки ботирлар
Шошар эди она шаҳрига.
Тушган — тушди.
Бахтли хотинлар
Йигитларни босди бағрига.
Ешу кекса кенг давра қуриб,

Хўп қизигач ялла ва ўйин,
Йўлга чиқди поезд ҳайқириб,
Тарқаб кетди халўйиқ кейин.

III

Перрон бўшаб,
Хайри ҳам охир
Тошиб олди ўз дугонасин:
— Кетдикми?— деб хўрсинди оғир,
«Кетдик!» деди Ҳамроби ҳазин,
Аммо қалқиб юзига кулги,
Гапга дарҳол қалаштирди гап:
«Ўғилларим келарди балки,
Ўйдан чиқсам ўзимни тузаб,
Ҳай, майлига. Энди оз қолди.
Ношукурлик қилмоқ ноўрин.
Ўйлаб кўрсам, шўрванинг олди,
Ошнинг таги бўлади ширин...»
Сўнг, одатий қувноқлик билан
Босмоқ учун юракнинг тафтин,
Олдинроққа ўтиб Хайридан,
Юра кетди ўйнатиб кифтин.
Шундай тугар эди, эҳтимол,
Аёлларнинг бугунги сайри
Ортдан келиб

кимдир

руҳмисол,

Секингина демаса:
«Хайри?!»

IV

Аброр!
Аброр!
Уни Хайрижон

Овозидан таниди дарров.

Қайрилди-ю...

Бўлди пушаймон,

Қаршисида

турарди

биров:

Элликларда,

Мўйлови сарғиш,

Сочи қуюқ,

Чорқирра юзи...

Қаеридир туюлар таниш,

Ҳа, кўзлари...

Аброрнинг кўзи!

V

Эри томон отилди жувон,

Чақмоқ каби депсиниб бирдан.

Ёр бўйнига осилди жувон,

Оёқлари узилди ердан.

Шундоққина енгил жо бўлди

Эр кўксига мисли гулдаста.

Силаб-сийпаб Аброрнинг қўли

Курагига етганда аста,

Эриб кетди аъзосидан муз,

Тирноғи ҳам жимирлаб кетди.

Вой, қитиғи ўлмабди ҳануз,

Ҳатто кўкси қимирлаб кетди.

Биласизки, Аброрвой минг-минг

Тегирмондан соғ чиққани рост.

Бироқ у ҳам фақат: «Ўзимнинг

Хайриммисиз?» дер эди холос.

Ҳаёт дарсин ўқиб ва уқиб,

Ўзгараркан кишининг феъли.

Шу сабабли, Хайрига боқиб,

«Сен» дегани бормади тили,

У поезддан тушгач, перронда
Бегонадек гангиганини;
Ақлин йигиб олгач, бир ёнда
Турган ёрин таниганини;
Ёр олдига келмоққа сира
Юраги дов бермаганин ҳам;
Яхши-ёмон хаёллар ичра
Кўп тўнгиб, кўп терлаганин ҳам
Сўйламоқни кўрмади раво,
Сўз томоқда қотиб қолганди.
Энг чатоғи, уларни Ҳамро
Анча-мунча кутиб қолганди.
Чидамади,
Юзининг ярмин
Яширганча рўмол учига,
Келди Ҳамро уларга яқин
Ва овозин қилиб ингичка:
«Хуш келибсиз, иним.
Ой бориб,
Қайтдингизми соғ-омон», деди.
Уртоғига маънодор боқиб:
«Хурсандмисиз, Хайрихон?» деди.
Оббо, ҳалал беришди яна,
Аброр алиқ олмоққа мажбур;
У бошини эгиб салгина,
Ҳамробига айтди ташаккур.
Иш бузилди.
Фарзанди бу дам
Қайдалигин сўраёлмади.
Кетган бўлса фронтга у ҳам,
Қайтдимикин,
Сўраёлмади.
Ёр васлига етишганда ёр,
Йўл тўсса-да тиканак каби,
Ҳамрохонни жеркмади Аброр,
Равшан эди жуда ҳам таъби.

VI

Қувонмасдан бўлурми бугун!
Уйга етиб,
Дамланди палов.
Қайтармади мўри ҳам тутун,
Равон ёниб ўчоқда олов.
Бугун ҳатто керосин чироқ
Узгачароқ парпирар эди.
Хайри кўксин тарк этиб фироқ,
Кўзида бахт барқ урар эди.
Қорин тўйгач,
Тебраниб Аброр
Хотиралар беланчагида,
Сўзлай кетди
Нотаниш диёр
Ва даҳшатли жанглар ҳақида.
Сўзлай кетди
Немис қутуриб
Не юртларни ёндирганидан,
Қасоскорлар сафида туриб,
Ўзбеклар ҳам жон берганидан.

VII

Шунда олиб недандир ҳадик,
Хайри кесди Аброр қиссасин
Ва қилгандай эрка эркалик,
Секин туртиб қўйди тиззасин:
— О, бу ҳаёт қимматга тушган
Ҳамробидек оналарга ҳам.
Икки ўғлин кутар урушдан,
Бири — Адҳам,
Биттаси — Ҳамдам.

«Ҳа, Берлиннинг худди ўзида
Турар эмиш кенжамнинг қисми,—
Еш гилқиллаб Ҳамро кўзида,
Давом этди.— Танимайсизми?
Бир кетганча кетди Адҳамим,
Хат кутаман ундан эрта-кеч.
Адҳам деган йигитга, иним,
Назарингиз тушмадимми ҳеч?»
Демак, она эшитмабди-да,
Радиолар солганида жар.
Қийин бўлар Ҳамрога жуда,
Етиб келса бир кун шум хабар.
Умри бўйи ҳеч вақт Аброрвой
Бўлмагани бу қадар изза,
Ёлғонлади:
«Фронт катта жой,
Афсус, опа, кўришмабмиз-а!»

VIII

Ойлар ўтиб, ёлғон ибора
Аброрвойни эза бошлади.
Бу ҳовлида ўзин тобора
Бегонадек сеза бошлади.
Ҳамдам қайтиб, онанинг қалби
Бир оз таскин топганида ҳам,
Ёпиқ қозон ёпиғлиқ қолди,
Адҳам учун ёқилмади шам.
Она ҳар кун Адҳамнинг ошин
Оқ сочиққа ўраб қўярди.
Шунда Ҳамдам уюриб қошин,
Аброр сари қараб қўярди.

IX

Одам ўғли бундай турмушга
Бир йил чидар, икки йил чидар.
Хафақон қалб айланиб муштга,

Қон ҳам унда зўрға жилдирар.
Қолаверса, Аброр бир куни
Жиддий сўзин ҳазилга қураб,
Холдорининг қилмишларини
Хайрихондан олганди сўраб.
Нима қилсин? Ётаверсинми?
Ухшасинми жир йиққан қўйга?
Сўнгсиз чўзиб бўлмагай симни,
Битта қайғу етар бир уйга.

Х

Хуллас калом, эр билан хотин
Бамаслаҳат ишга киришди
Ва Ҳамронинг уй ва айвонин
Яхши ремонт қилиб беришди.
Уч-тўрт ҳафта тупроққа ботиб
Ҳалоллагач ижара ҳақин,
Аброр, иссиқ кўрпада ётиб,
Хотинига дил ёрди тагин:
«Мана, эл-юрт тинчиди алҳол,
Замон яхши бўл қолди ҳозир.
Ҳамроби ҳам орзуманд аёл,
Тўй-пўй қилиш нияти бордир.
Қийнамайлик бекорга уни,
Ипсиз боғлаб беғуноҳ тилин.
Биз бўшатиб бермасак уйни,
Ахир, қайга олади келин?»
— О, жуда ҳам бўлар эди сиз
Қуриб олсак бирор ҳовли-жой!
Ҳовли-жой ва ҳоказо мерос,
Ўлсак, тўзиб кетар, ҳойнаҳой.
Тақмаса ҳам сиртига безак,
Тўяверар кишининг қорни.
Давом этсин умримиз, десак,
Топмоқ керак аввал Холдорни.

— Ҳар эшикка уни сўроқлаб
Кирмоқ учун шайман, оғажон!
«Давр ўзи бизларни ёқлаб,
Ечаётир чигални осон.
Ер юзини машъум урушнинг
Доғларидан фарис қилгани
Табиатни ўзгартиришнинг
Тузилибди Буюк плани;
Биз ҳам бўлиб эл билан ҳамроҳ
Утаверсак довонма-довон,
Уғлимизни топардик тезроқ,
Кўпдан қочиб қутулмас қуён.
Топилмаса...
Қовуштириб қўл
Ултирмасмиз, ахир, ўзимиз,
Меҳнатимиз қолар йўлма-йўл,
Тупроқ узра қолар изимиз.
Розимисиз?»
Пиқиллар ширин,
Хайри ётиб Аброр пинжида.
Қиммат тутиб эркакнинг фикрин;
Хотин киши кўнгани шу-да!

УН БИРИНЧИ БОБ

I

Иноятлар яшайди ҳамон
«Раънообод» аталган боғда.
Айланмоқда оҳиста замон,
Умр эса ўтиб бормоқда.
Иноятни кўрсангиз ҳозир,
Танимассиз, дўстларим, балки,
Ёш бўлса-да,
одими оғир;

Еш бўлса-да,

қовоғи салқи.

Ҳорди хотин.

Шаҳарга қочмоқ

Қирмас ҳатто хобу хаёлга,

Ямоқ-ясмоқ, тандир ва ўчоқ

Эрмак эрур энди аёлга.

II

Холдорвой ҳам тинч ошқаб ошин,

Узин асраб душман ўқидан,

Судрай-судрай тириклик тошин.

Ўтиб қолди ўттиз иккидан.

Ҳеч муҳтожлик кўрмади Холдор,

Бўлмади ҳеч жиддийроқ касал.

Фақатгина ёлғизлиги бор,

Ақли айни тўлишган маҳал.

Боғ ишларин адо этгали

Хотинини жўнатиб ҳар кун,

У, илмни ризо этгали,

Хонтахтага ўлтирар мамнун.

Ёлғиз қолиб,

фикрдан толиб,

Ёзар,

чизар,

Уйлар,

ўчирар.

Яна ёзар;

Сўнгра, тиф олиб,

Тахтачага йўниб-кўчирар.

Сўнг, йўнилган рақамлар узра

Чўғ-қаламни юргизар илдам.

Мана энди, ёзувни сира

Йўқ қилолмас дўст ҳам, рақиб ҳам.

Биласиз-ку, ҳар қандоқ инсон

Қачонлардир кексаяр, ўлар.
Холдор эса жон бермай осон,
Тарихга ҳам кирмоқни ўйлар.
Езар,
 чизар,
Уйлар,
 ҳисоблар,
«Хазина»син солар тартибга.
Шу тариқа, тахта-китоблар
Етиб қолди, тахланиб, шифтга.

III

Пешиндан сўнг,
 бир оз олгач дам,
Дарсга чорлар ота Раънони.
Еш Раънонинг томирида ҳам
Айланади Холдорнинг қони.
Ҳали ўнга кириб-кирмасдан
Алгебрадан етди камолга,
Жавоб берар томоқ қирмасдан
Анча-мунча жиддий саволга.
Қонунларни тез олиб ёдга,
Физикани сувдек ичади.
Фақат, тарих,
 адабиётга
«Торлик» қилар гоҳо «ичаги».

IV

Хуллас калом, қиз билан ота
Илм эмиб яшашар эди.
Қўл бўшаса, устахонада
Пропеллер яшашар эди.
Одам билан учоладиган
Бир аппарат қуради Холдор,

Электрдан куч оладиган
Мотор аввал бўлганди тайёр.
Уста билан шогирд қиз ишин
Иноятхон кузатган чоғда,
Илон-чаён чаққандай ичин,
Тўлғанарди қолиб қийноқда:
«Улғаясан, дўмбоғим, ҳали.
Кўксингда ишқ урганда тўлқин,
Мендан гўзал бўлмасанг майли,
Мендан кўра бахтлироқ бўлгин.
Бахт не қилсин бу ерда, эркам,
Эл ичида туғилади бахт.
Етиб келар бирор кун сен ҳам
Одамларни кўрадиган вақт.
Сени бошга кўтарсалар-да,
Берсалар-да танбеҳу озор,
Мағрурланма,
Қилма ё зарда,
Этма отанг хатосин такрор.
Узоқ-узоқ учишни ўрган,
Йўлни таниб боғлайвер қанот.
Бизлар эса бу катта гўрдан
Чиқишимиз қийиндир, ҳайҳот!»

V

Бардам тутиб ўзини ҳар он,
Кўп ишларга урса-да панжа.
Холдорга ҳам тутмайлик осон,
Юрагида дарди бор анча.
Дард чекар у
Ҳамма ухлагач
Бўшатвориб ҳислар жиловин;
Икки ёндан эса тахтакач,
Шундай ҳолга тушади қовун.
Илғор Совет физика фани

Атом мағзин чаққанини ҳам,

Ракеталар

Атмосферани

Тароқлашга чиққанини ҳам¹.

«Олимларнинг суҳбатлари»да

Эшитганди энтикиб Холдор.

Олмаса-да журнал, газета,

Радиоси турмасди бекор;

Бечорани тун бўйи ўртар

Ўзгаларга жилмайган қисмат.

... Демак, катта-катта заводлар

Олимларга қилади хизмат!

... Демак, минг-минг олимнинг бошин

Қовуштирмиш ҳукумат ўзи;

Кенгроқ ёяр халқ ҳам қулочин,

Баланд бўлгач илм обрўси!

... Демак, берар албатта ҳосил

Ишга тушган шунчалар имкон:

Ажаб эмас,

Утиб тўрт-беш йил,

Фазода ҳам чарх урса Инсон!

... Демак, тугар Холдорнинг умри

Қизчасига ўйинчоқ ясаб!..

Пешонада бормиди шўри?

Нега ёлғиз?

Бунга ким сабаб?

Илм — Олим — Аълам — Уламо...

¹ 1931 йилда ташкил топган «Реактив двигателни тэдқиқ этиш группаси» яратган ракеталар ёрдами билан атмосфера қатламлари анчагина пухта ўрганилди. Академик Сергей Павлович Қоролев ҳам шу группанинг аъзоси ва ташкилотчиларидан эди. Бу геофизик ракеталар Ер сунъий йўлдошини яратиш йўлида қўйилган дастлабки қадам эканини бир оз илмли киши дарҳол пайқаб олиши мумкин.

Холдорвой ҳам, ахир, олим-ку!
Безатмади халқ тожин, аммо,
Қайноқ қумга қоришган инжу...

VI

Саволига тополмай жавоб,
Холдор ёлғиз қийналган чоғда
Менинг ушбу китобим шитоб
Яқун сари яқинлашмоқда.
Азиз Ватан,
Иқбол ватани,
Қадди баланд,
Қадри баландим!

Юрағимга жо этиб сени,
Қучоғингда нурга беландим!
Қучоғинг кенг.
Битта боғида
Нафас олиб ётибди Холдор.
Ётаверсин,
Унинг ҳақида
Айтадиган бир оз гапим бор.
Насрий асар ёзсайдим бугун,
Қисқа қилиб йўл ҳамда сўзни,
Воқеалар ўтмоғи учун
Танлар эдим Қибрай ё Бўзни.
Лекин Ватан танг қолган онда
Икки қўллаб манглай қашлаган,
Шундоққина шаҳар ёнида
Аскарликдан қочиб яшаган.
Кейин эса, жанг-жадал тўхтаб,
Сокин нафас олганда олам,
Манглайи шўр ҳўкизга ўхшаб
Улганларни кўрганман мен ҳам.
Холдор олим,
Ақлини таниб,

Ўз аҳволин идрок этди-ю,
Харитани узоқ ўрганиб,
Қизилқумга қочиб кетди у.
Ижроқўму военкоматдан
Йироқларда яшади шунча.
Ешлик ўтди дегунча «аттанг»,
Йиллар ўтди «ҳа-ҳу» дегунча.
Хўш, энди-чи?
Шуйча йил ўлмай,
Ҳаётига ясаркан якун,
Тақдиридан миннатдор бўлмай,
Нега тунни ўтказар дилхун?
Олмоқ учун енгилроқ нафас,
Қайтмоқчимиз элнинг ёнига?
Қаранг, ҳозир Темирвой эмас,
Унинг ўзи шивирлар: «Нег-га?»
Эҳтимол, у ўйламай қизин,
Ўзи учун вертолёт ясар?
Сигдиролмай ичга қайғусин,
Бермоқчидир юртига хабар?
Билолмадим...
Бу — тахмин холос...
Менга фақат шу нарса аён:
Халқ юксакка этганда парвоз,
Пастда қолсанг —
 жуда ҳам ёмон!

VII

Азим саҳро табиатида
Бир ўзгариш бермаганда рўй,
Эзиб ташлар эди, албатта,
Холдорвойни ҳар хил фикру ўй.
Боғ ёнида нечундир бу ёз
Қалтакесак уриниб қолди,
Пайдо бўлди бўрилар бехос,

Қорақурт ҳам кўриниб қолди.
Уйғотворди йигитни бир кун
Бойўглининг нохуш нолиши.
Бўлса ҳамки юраги бутун,
Совуқ сасдан чўчиркан киши;
Бирор хатар қўпса дафъатан,
Очиқ эди уйи хатарга.
Қурч дарпарда ясаб тахтадан,
Ўрнатди у деразаларга.
Созлаб тушди
Қуёш нурини
Йиғадиган ноёб «қозон»ни,
Тиканак-ла тўсди мўрини,
Ташиб олди омборга донин.
Лой кўтариб қудуқ тагидан,
Чаплаб чиқди ҳар бир тешикка.
Ўзи зўрға жилдирадиган
Тамба қилди ташқи эшикка.
Қора ишдан қутулиб тагин,
Сал чехраси ёришган Холдор
Қўнгли нега хижил эканин
Хотинига айлади ошкор:
«Даррандалар оёғи куйиб,
Паноҳ излаб қолди овлоқда,
Билишимча,

Уларни қувиб

Сув келмоқда,

Инсон келмоқда!»

VIII

Эр қалампир чайнади. Бироқ,
Аёлга гап туюлди қанддай.
Қўзғалди у
Уйин ҳозироқ
Меҳмон босиб қоладигандай.

Кейин олиб ўзини қўлга,
Холдорвойга қилди илтимос:
«Туринг тезроқ,
Отланинг йўлга,
Чиқинг, ахир, уларга пешвоз!»

Хотинлар-эй!
Қариб қолса ҳам,
Фикр қилар мисоли гўдак;
Бу атрофга етгунча одам,
Ҳали, ҳўҳ-ҳў, кўп йиллар керак.
Лекин, аёл бидир-бидирга
Тушиб кетса,
худо ургани:
«Бора қолсин Темирвой бирга,
Чўчисангиз ёлғиз юргани!»

IX

Баланд эди Иноят шаҳди,
Баҳсада охир чиқди у ғолиб.
Холдор эса сафарга чиқди
Темирвойни ёнига олиб.
Элдан четда юганда киши,
Ҳуши бўлмас пардоз-андозга.
Мана энди, меҳмон келиши
Ухшаб қолди мутлақо ростга,
Завқ янгидан қучиб хотинни,
Оро берди ўзига бир оз.
Меҳмондўстлик тартиботини
Тушунтирди қизига бир оз:
«Ана — меҳмон!
Қани, кулиб кут...
Остонадан пастга туш...
Эгил...
Ўнг қўлингни кўксинг узра тут,

Энди эса: «Ассалом!» дегил.
Ҳай, шошилма,
Чеккароқда тур,
Утиб олсин кексалар тўрга.
Дастурхон ёз...
Аввал нон, патир...
Кейин туршак
Кейинроқ шўрва...»
Адл ўсиб улғайган Раъно
Эгилишни ёқтирмас эди.
Ўзи, тонгда уйғониб, ҳатто
Кўрпасини тах урмас эди.
Шу сабабли куйманиб андак,
Оёғини тираб олди у:
— Қўйинг, ойи! Фарур бўлганда
Дадам ўзи ўргатарди-ку!..

Тегса ҳамки бу сўзлар тошдай,
Иноятнинг чиқмади жаҳли,
Кулди холос:
«Қизгинам ёш-да,
Кириб қолар бирор кун ақли!»

Х

Биз ҳам дўстлар, бўлмаи энди ғаш.
Холдорлардан хабар оламиз.
Лўнда қилиб,
«Йўл юрди» дегач,
«Мўл юрди» деб қўя қоламиз.
Йўл чидамас юриб турганга;
Ҳаракатда, ахир, ҳикмат бор!
Кўтарилиб баланд барханга,
Қотиб қолди бехосдан Холдор.
Тикилса-да қайта ва қайта,
Кўз ўнгида бир лавҳа!
Қизиқ,

Осмон ва ер туташган жойла
Жимирларди тим яшил чизик!
Тўғри экан, демак, тахмин!
Сароб эмас,
Чинакам боғ бу!
Лол айлади йигит ақлини
Яшил пилик таратган ёғду.
Нима қилсин?
Борсинми учиб,
Одамларга очиб кучоғин?
Кеч бўлса-да хамири ачиб,
Унутсинми дилдаги доғин?
Унутарди Холдорвой балки
Келишганда кечирим сўраб.
Йўқ! Уларнинг қадами чакки,
Туришибди саҳрони ўраб.
Қўлга олиб қайтадан қурол,
Улар ҳужум бошламоқчилар
Ва йигитни, даррандамисол,
Чўлдан суриб ташламоқчилар.
Не қилар у
Томоғин охир
Бўғиб қолса шу яшил «тасма»?
Темирвойга бурилди оғир:
— Қайтдик...
«Нег-га?»
— Сен... Гапни чўзма!

XI

Саволлари қолса бежавоб,
Темирвойга бўлади қийин,
Лампалари «чекиб изтироб»,
Боши қизиб кетади кейин.
Хайриятки, қайтиш чоғида
Сал пасайиб қуёш ёлқини.

Жўшиб қолди осмон тоқида
Булутларнинг қора тўлқини.
Аввалгидек,

энтикиб-ҳориб

йўл юрдилар,

мўл ҳам юрдилар,

Барханларда вазминроқ юриб,

Сайҳонларда илдам юрдилар.

Оғриса-да зириллаб оёқ,

Ҳордиқ ёзиш келмади ёдга,

Шу тариқа, иккала сайёҳ

Яқинлашди «Раънообод»га.

XII

Холдор ранги қув ўчди бирдан:

О, нима бу?

Қайдан бу бало?

Уй ловиллаб мисоли гулхан,

Урлар эди осмонга олов!

Уча кетди йигит уй сари,

Баданини қақшатиб даҳшат.

Қизалоғин чинқириқлари

Қулоғига чалинар фақат.

Мана, етди.

Уйланмай узоқ,

— Отил уйга, Темирвой!— деди

«Нег-га?»

Холдор беролмас изоҳ,

Фикрин чирмаб ёнғиннинг дуди.

Кели сопин милтиқдай тутиб,

Қўтарилди айвонга тикка

Ва аланга оралаб ўтиб,

Залвар билан урди эшикка.

Зарб зўр эди.

Холдор ўзи ҳам

Учиб тушди уйга ҳарсиллаб.
Уй ҳилвираб қолганди бу дам,
Қулаворди томи қарсиллаб.
Кўтарилди учқунлар кўкка,
Гўё улкан чивин галаси.
Шундай кетди Холдор йўқликка
Шундай ўлди ёри, боласи.

XIII

Кунлар ўтди.
Ўтди неча ой.
Ўрнин кузга берди саратон.
Муаллимсиз қолган Темирвой
«Нег-га?», «Нег-га?» дер эди ҳамон.
Тушунмасди ҳақиқатан ҳам
Тирикларнинг барча қилигин,
Олов ичра қолганда одам
Ердам бермоқ мажбурийлигин.
Кунлар ўтди.
Ўтди неча ой.
Лола ёйди навбаҳор қирга.
«Нег-га?», «Нег-га?» дея Темирвой,
Қолдан тойди, чўзилди ерга.
Эҳтимол у ёнгин сабабин
Билмоқ истаб тўлганар бу он?
Унда тилга олинар тагин
Томдаги ҳув зиёжўш «қозон».
Нур ҳовучлаб турганида у,
Чақмоқ қўнса кафтига бехос,
Неча йиллаб қовжираган уй
Ўт олмасми мисоли қоғоз?
Ҳа, Холдорвой ёруғ оламда
Жиловлайман деса ёғдуни,
Ўз яратган «қозон»и ҳамда
Одил офтоб кул қилди уни.

Кунлар ўтди.

Ўтди неча ой.

«Нег-га?» дейди Темирвой аммо,

Ўз қисматини ўйлар ҳойнаҳой,

Елғизликда бўларкан адо.

Ёки худо ўз инояти —

Иноятни этгач шунча хор,

У ёд билган битта ояти —

«Нег-га?»сини этарми такрор?

Худбин одам қутурган итдай

Фақат ўзи бўлмасдан ҳалок,

Кўпларнинг ҳам бошига етгай!

Буни эса билмас «чақалоқ».¹

Кунлар ўтди.

Ўтди неча ой.

Ўйнинг кулин совурди шамол.

Фақат баъзан-баъзан Темирвой

Нег-га!». «Нег-га?» деб қўяр беҳол.

Темир — темир!

Лекин тирик жон

Тинглайверса унинг саволин,

Миясига бирдан тепиб қон,

Остин-устун қилар хаёлин:

«Бу оламга нечун келдинг-у,

Қандоқ қайтдинг?» демоқчимикан?

«Не қолдирдинг дунёда мангу,

Қани қадринг?» демоқчимикан?

Кунлар ўтар,

Ўтаверар ой.

Ез бўлса-да,

бўлса-да аёз,

Кимларнидир кутган Темирвой

¹ Темирвой шунча яшади. Аммо, «ақли» ҳануз ўша-ўша савияда бўлгач, начора, уни сўнгги марта «чақалоқ» деб атасак ғалати туюлмас.

«Негг...ггга?»,

«Негг...ггга?»

Дер эди холос.

УН ИККИНЧИ БОБ

I

Енгингизни шимариб баланд,
Тупроққа тер тўкаверсангиз,
Умид билан,
Иштиёқ билан
Ерга кўчат экаверсангиз,
Кўз ҳуркса-да,
 қўл бўлур ботир,
Яхши ният топмагай завол,
Она — замин юзини охир
Гулга буркаш мумкин бемалол.
Ийгиштириб даъво-исботни,
Азим, сахро йўл бергач халққа,
Қисиб келди «Раънообод»ни
Холдор кўрган тим яшил ҳалқа.
«Обод» эмас,
Энди хароб у,
Бунда яна ҳокимдир янтоқ.
Кўпдан бери татимасдан сув,
Қуриб кетмиш полиз билан боғ.

II

Нимталангач саҳронинг тўши,
Хабар топиб қаровсиз боғдан,
Туя минган беш-олти киши
Пайдо бўлди кунчиқар ёқдан.

Бири эса...

Чорқирра,

тетик,

Сарғишгина мўйлови ҳам бор.

Бу Хайрини умидвор этиб,

Холдорини излаган Аброр.

Ғалати жой.

Меҳмонлар аввал

Нимадандир чўчиб туришди.

Кейин эса,

дадиллашиб сал,

Пойдеворни кавлаб кўришди.

Сукут сақлар моғор босган тош,

Тилга кирмас ўлик дарахтлар.

Қудуққа ҳам кимдир тиқди бош,

Аммо сувдан топмади асар.

Этса ҳамки саволлар хуноб,

— Нега?

Қачон?

Қандоқ?

Қаёқдан?—

Даррандалар бермасди жавоб,

Жавоб олиб бўлмасди зоғдан.

Изланиш ва меҳнат кетиб хайф,

Кун ҳам ўтди.

Мана, кеч кирди.

Ортда қолган аллаким шу пайт:

— Бунни қаранг!—

дея қичқирди.

Эндигина бўшаган ҳовли

Гавжумлашди яна бир зумда,

Темирвойнинг қоп-қора қўли

Сал кўриниб турарди қумда.

Хўҳ-хў! Эҳ-ҳеее!!!

Қавламоқ керак!!!

Иш бошлашди қушдай тизилиб.

Ноқулайроқ тегдими курак,
Занг босган қўл тушди узилиб.
Сўнса ҳамки кашшофлар шашти,
Қумни кафт-ла тароқлаб секин,
Темирвойни халос айлашди.
Қўзғатгали қўрқишди лекин.
Чунки, темир —

мисоли япроқ —

Ер остида чириб кетганди,
Кўзларини тўлдирган тупроқ
Ичига ҳам кириб кетганди.

III

Ҳайратомуз нидолар битиб,
Ҳаяжон ҳам тингач бир қадар,
Кимдир деди:
«Уйга тез етиб,
Олимларга берайлик хабар.
Сабабини айтсам,
Бу нарса
Ётмас сўниб бу жойда бежиз;
Сиз ҳам, ахир, Зухрода, Марсда
Ҳаёт бор, деб эшитгандирсиз?!
Бу, менимча, фазовий сайёҳ!
Фараз қилинг:
Юз йиллик йўлдан
У ўт пуркаб Ерга қўнган чоғ
Бино ёниб,
Эгаси ўлган!
Бўлса ҳамки бошқа гумонлар,
Утказмасдан вақтни бекорга,
Манзил сари шошган меҳмонлар
Туяларни буришди ортга.

IV

Йўлга чиқди туя карвони,
 Ажраб қолди карвондан Аброр
 У кўксида жўшган тугённи
 Элга боя этмади ошкор.
 Чунки кўнгли севиб қолганди
 Бу даргоҳда нелар бўлганин,
 Бу даргоҳда ёлғиз фарзанди
 Қандоқ яшаб, қандоқ ўлганин.
 Демак, энди излаш бефойда,
 Холдорининг узилди изи,
 Темир жасад топилган жойда
 Чирт узилди умид илдизи.
 Қабр ҳам йўқ.
 Уғлин қабрига
 Тош қўёлмас,

ёқа олмас шам.

О, шум хабар етса Хайрига,
 Эзиб ташлар бечорани ғам!
 Терс боққанда онага ҳаёт,
 Қелмаганди ўғилнинг раҳми
 Энди нафас олганда озод,
 Яна озор бериш керакми?
 Йўқ, йўқ!
 Уни авайлаш даркор!!
 Тез кўчиш шарт!
 Кенгдир бу олам!!
 Ишчи одам қолмагай бекор,
 Уй топилар бошқа жойда ҳам.
 Ҳозир эса...
 Аброр бош эгиб,
 Юмшоқ қумда ўлтирди анча.
 Сирти совиб,

ичи тошиқиб

Ниманидир шивирлаганча.

Унинг диндор эмаслигини
Таъкидламоқ зарурми бу он?
Сўзларининг барча тугуни
Сиз ва бизга ечилар осон:
«Уғлим, энди отангни кечир,
Яшаш илмин ўргатолмадим.
Йўлда эдим ўзим бир умр,
Сени эса йўлга солмадим.
Сени халқинг кечиргай фақат,
Ортиқ сўзга тилим бормади.
Яхшилигинг —
ўзингга давлат,
Гуноҳингни менга орт, майли».

V

«Майли?.. Қизиқ...
Тўғри, банд эдим,
Яйратмадим оталик қилиб.
Дунёдаги жамики етим
Ўсмайди-ку бебошбоғ бўлиб!
Ярашмайди баҳона тизиб,
Қилар бўлсам давримдан ўпка;
Босмачининг суягин*эзиб,
Қаддин энди тикларди ўлка.
Мактабга ўт қўйганим аниқ,
Мактаб қурмай —
мактаб ёндирмоқ
Халқ мулкининг илдизига тиф
Уриш билан тенг эди у чоғ.
Жазо тортдим...
Қисмат шу экан...
Қўймадилар бошимга парқу...
Лекин хавфда қолганда Ватан,
Мени четга сурмадилар-ку!

Азиз Ватан,
Иқбол ватани,
Қадди баланд,
Қадри баландим!

Юрагимга жо этиб сени,
Қучоғингда нурга беландим.
Мен офтобда мушукка ўхшаб
Исинмоқни қилмадим ҳавас.
Сенга зарра келтиролсам наф,
Бахтиёрман!
Шунинг ўзи бас.
Кўп тингладим диёр қалбини,
Тил топишдим тупроқ-ла осон.
Фақатгина Холдор қалбини
Тингламоққа бўлмади имкон.
Қолган умрим инсон юрагин
Тинглаш билан ўтар ўлкамда.
Қайтмоқ керак...
Мана, тонг яқин...
Ўғлимнинг ҳам қарзи елкамда!»

VI

Сўнг, қўзғалди.
Чиқди кенгликка.
Қадди баланд,
Одими ҳам кенг.
Сезмас ўзин саҳрода якка,
Қалби тепар дунё билан тенг.
Жим жимирлаб, мисоли дарё,
Осмон унинг эркалар кўзин.
Адашишдан қўрқмас у асло,
Яхши танир йўлчи юлдузин.

Шундай қилиб...
 Яна бир одми
 Воқеани айтгим келмоқда:
 Бир камтарин савдо ходими
 Яшар экан Намангон ёқда¹.
 Панжа урмай ҳаромга зинҳор,
 Ўз ишидан кўнгли тўқ экан.
 Оилада ҳамма нарса бор,
 Фақатгина фарзанд йўқ экан.
 Йиллар сари зил тортган бу ғам
 Залворидан эзилиб кифти,
 Аста-аста унинг ўзи ҳам,
 Хотини ҳам қарийверибди.
 Нима қилсин?
 Умри ел билан
 Дуд сингари учиб кетсинми?
 Е ҳаётни бошлаб янгидан,
 Қаёққадир кўчиб кетсинми?
 Кўчса, ахир, қолмагай бекор,
 Лесхоз жон деб ишга олади.
 Майли, фарзанд бўлмаса ёдгор,
 Ёдгор бўлиб боғ-роғ қолади!
 Хотинининг саволларидан
 Шу тариқа қутулиб осон,
 У Нориннинг оролларида
 Биттасида қурибди макон.
 Табиатга бўлади тобе
 Урмончининг ҳар бир қадами.
 Хуш ёқдими ўрмон офтоби,

¹ Буни менга 1963 йилда, «Боғ кўча болалари» деган дostonимни ўқигандан кейин, ўша маҳаллар Андижон ўрмон хўжалигига директор бўлиб турган дўстим Фаттоҳхон Нурмирзаев ҳикоя қилиб берган эди.

Ёки меҳнат таъсиридами —
Хотин ортиқ қоврилмай ғамда,
Ешлигини эслай бошлади,—
Олти йилда икки қиз ҳамда
Икки ўғил туғиб ташлади.
Тўйлар бўлди. Тўйда ҳам, лекин,
Пиво ичдим,
Ичмадим ароқ.
Ҳозир улар қаердалигини
Айтолмайман.
Шуниси чатоқ.

VIII

Мана энди,
Энг охирги бор
Пешонадан теримни артиб,
Ишонаман,
 Хайри ва Аброр
Тақдири ҳам шундай бўлар, деб.

ХОТИМА

Азиз Ватан,
Мардлар ватани,
 Қадди баланд,
 Қадри баландим!
Юрагимга жо этиб сени,
Қучоғингда нурга беландим.

Ватан деган унвон тупроққа
Бахш этилар Инсон туфайли.
Ватанидан кетса йироққа,
Инсоннинг ҳам умри тугайди.
Жони йўқ тан турмагай тикка,

Тан бўлмаса,
 бўлмагай жон ҳам.
Кирмоқдасан, мана, элликка,
Кўҳна ҳамда навқирон ўлкам.

Бормоқдасан уфқни кўзлаб,
Тушмас асло кўзларингга чўп —
Аброр, Адам, Хайрига ўхшаб
Пок яшаган фарзандларинг кўп.

Шулар билан ҳамда сен билан
Томирдошдир бўғму бандим,
Азиз Ватан,
 Ягона Ватан,

 Қадди баланд,
 Қадри баландим!

1970 йил, 14 июнь — 1972 йил, 19 июнь.

МУНДАРИЖА

Муқаддима	3
---------------------	---

МЕН БУ ЕРГА КЕЛМАС ЭРДИМ, ЕР КЕЛТИРДИ МЕНИ

Биринчи боб	5
Иккинчи боб	24
Учинчи боб	46
Тўртинчи боб	60

САВАШ ЧОҒИ НОМАРД ҚОЧИБ, МАРД ТУРАР МАЙДОН ИЧИНДА

Бешинчи боб	76
Олтинчи боб	96

«УМР — СУВ» ДЕБ ҚУЙИМА, ИНСОН, СУВ БЎЛМАСА ЮРМАС ТЕГИРМОН

Еттинчи боб	109
Сажқизинчи боб	130
Тўққизинчи боб	142

ҚАДДИ БАЛАНД КИШИНИНГ ҚАДАМИ ҲАМ КЕНГ БЎЛУР

Унинчи боб	169
Ун биринчи боб	176
Ун иккинчи боб	190
Хотима	198

На узбекском языке

ХУСНИДДИН ШАРИПОВ

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ В 2-х ТОМАХ

ТОМ ВТОРОЙ

ТАКОВ ВОПРОС

Роман в стихах

Редактор Т. Норова

Рассом Д. Мурсалимов

Расмлар редактори А. Бобров

Техн. редактор В. Барсукова

Корректор С. Тоҳирова

ИБ № 2809

Босмахонага берилди 29.03.83. Босишга рухсат этилди 14.09.83. Формати 70x90/32. Босмахона қорози № 3. Адабий гарнитур. Юқори босма. Шартли босма л. 7,31+0,15 вкл. Шартли кр.-от 7,45. Нашр л. 9,12+0,12 вкл. Тиражи 10000. Заказ № 1572. Баҳоси 1 с. 30 т.

Ғафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича ЎзССР Давлат комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг Бош қордонси. Тошкент—700129. Навоий кўчаси, 30.